

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІУСНИК

XII

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 12 (158), December, 1960, Vol. XIII.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1960 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4.50 н. м.	1.50 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського



ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12/84 (158)

ГРУДЕНЬ, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст XII-ої книжки

— ВІЧНЕ ПРОТИ ДОЧАСНОГО

О. Лубська: МАМО, ХРИСТОС НАРОДИВСЯ!; ЗАМІТАЮТЬ СНІГИ	1326
Анатоль Бедрій: МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ У ДВАД- ЦЯТОМУ СТОЛІТТІ	1327
Петро Терещук: НАРИСИ З НАЙНОВІШОЇ ІСТОРІЇ (закінчення)	1337
Михайло Мухин: В ПУТАХ ШАЙТАНА (продовж., 4)	1349
Петро Кізко: Я ЛЮБЛЮ...	1357
Проф. Степан Килимник: ВІД КОНОТОПУ — ДО ПОЛТАВИ (закінчення)	1358
Григорій Васькович: ІДЕЯ ПОВУДОВИ ШАРОВОЇ ПСИХІКИ (продовж., 6)	1369
Лариса Мурович: ГОРЮЧИЙ КУЩ	1375
Серія Лукіяненко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (книга III, продовж., 4)	1376
Юрій Буряківець: БЛУДНИЙ СИН	1381
М. Верес: ЖНИВА	1384
О. Данський: НАД ІРТИШЕМ (з повісті »Кінгір«)	1385
Лариса Мурович: ДЕ ГОМІН ВІЧНОСТИ	1396
Гертруда фон Ле Форт: ВЕЖА СТІЙКОСТИ (перекл. Л. Ч.)	1397
Сергій Жук: НЕ ДЗВЕНЯТЬ...	1399
М. Верес: СТОЛИЦЯМ; ВИКЛИК	1400-1401
Лариса Мурович: ЛЕЛЕКИ; ТРОЯНДА	1402
Вільям Шекспір: СОНЕТИ (переклади: І. Франка, М. Славінського, Яра Славутича, О. Зуевського)	1403
З. Степанківський: МАЛОВІДОМА ВАРТІСНА ПРАЦЯ ПРО УКРАЇНУ	1406
Ольга Мак: »КОНОТОП ПІД МІКРОСКОПОМ«	1415
Софія Наумович: ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА	1430
Г. Д.: В МОСКВУ, В МОСКВУ, В МОСКВУ...	1433
— ЗМІСТ ЖУРНАЛУ »ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« ЗА 1960 РІК	1435

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

...*"Library & Book Supply"*
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

СПА:

H. Cebrij,
303 E. 8th. St.
New York 9, N. Y.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

C.F.T.G.—Sect. Ukrainienne,
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ.
СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ
ЕМІГРАЦІЄЮ!

ВІЧНЕ ПРОТИ ДОЧАСНОГО

Здається, що великі рішення у світовій політиці є тільки питанням часу. Наближається велетенський збройний удар світу волі із світом рабства і тиранії, себто — удар вільнолюбного людства з московсько-комуністичною деспотією. З цього титанічного змагання, що стоїть перед людством у вигляді нової світової війни чи національних революцій, або війни і національно-визвольних революцій, — зродиться новий кращій світ. Провісників цього світу бачимо вже сьогодні в підпіллі України, України великої і соборної не тільки в територіальному, а перш за все в духово-ідейному понятті.

Ці нові люди в Україні, борці за краще майбутнє народу, втратили сьогодні все дочасне, матеріальне, але не втратили своєї ідеї і віри в неї. Вони, як колись неохрещені Христові в боротьбі за найвищі Божі й людські права, за світле майбутнє своєї нації, готові кожної хвилини навіть на смерть, — готові гинути в «пащах левів». Розкинені по цілій українській землі, по тундрах і тайгах Сибіру, по пустелях Казахстану, по цілій імперії московських тиранів — не знають ні особистого щастя, ні матеріальних достатків, ні життєвих вигод-розкошів. Але духом вони незламні, бо мета їх прагнень і боротьби не в матеріальних, дочасних, вартостях, а у вартостях духових, вічних, ідеальних.

В боротьбі, що розгортається між світом вільним і світом тиранії не буде місця для літєплх, для тих, що їх «хата скраю», дрібноміщан духом і ідеєю, бо невблаганне колесо історії розтощить їх. Коли завтра, як дві тисячі років тому, буде вирішуватися доля світу й за найвищі Божі й людські вартості треба буде жертвувати своє життя, то чи можна сьогодні думати тільки про власні матеріальні достатки, забуваючи про обов'язки супроти Бога і Батьківщини, супроти тих, що в обороні справжніх благородних ідеалів жертвують усім своїм дочасним добром, включно із своїм життям? Чи можна за вигоди й розкоші життя, за «тривале» забезпечення свого матеріального «я» віддати свою честь, своє сумління, все, що високе, ідеальне й вічне? Кожний із нас мусить пам'ятати, що коли завтра прийде черга й на нас, то з усіх тих земних скарбів, якими так самолюбно радіємо, нічого не залишиться. Коли будемо дбати тільки про дочасне, втратимо і дочасне і вічне.

Бо що ж таке життя? »Життя — короткий момент земного існування між двома вічностями — до народження і після

смерти. Вартість життя є в умінні належно його зужити: прожив краще не той, хто прожив довше, а той, хто зумів втілити свої ідеї, думки й бажання в творах науки, мистецтва і суспільного життя. Тоді пам'ять про нього ще довго живе після його фізичної смерти, а ім'я його згадується в дальших поколіннях з пошаною і вдячністю. Багато людей народжується, але мало справді живе: бо жити, це значить — здійснювати своє земне призначення, намагатися його зрозуміти і діяти відповідно. Більшість же людей навіть і не задумується над тим, навіщо й для чого живе, звідки прийшла на цю землю і куди піде. Для більшості — життя має значення тільки фізіологічне та біологічне, яке знаходимо у рослин та тварин, але гідність людського життя є в можливості поширювати його далеко поза межі чистої біології у сферу духової творчості, в якій ми робимося помічниками і співтворцями Божого замислу. «Не кількість прожитих днів творить вартість життя, а якість виконаного за ті дні» (Ле Бон)«*.

Закохані в матеріяльні вартості, в гедоністичне, люди забувають про те, що завтра можуть побачити трупів своїх дітей, матерів, батьків, братів, сестер і жінок. Що завтра увесь їх матеріяльний дорібок може піти з димом пожарів, перемінитися в руїну й жакливе видовище. Пригадуємо про це можливе «завтра» не на пострах, а на те, щоб кожний добре подумав, що може статися, коли чобіт московських варварів ступить і на землю вільного світу; коли ми, закохані в дочасні добра, глухі й сліпі на все, що довкола нас діється, не думаємо про майбутнє, про високі, ідеальні вартості, а тому й не будемо спроможні стати до бою з комуно-московською тиранією, що намагається опанувати увесь світ.

Світ губить величні ідеї й духові вартості в матеріялізмі, і якщо не заверне в час з цього погубного шляху — втратить силу, втратить спроможність протиставитися і перемогти варварські сили московського комунізму. Доля Вавилону і стародавнього Риму, того Риму, що потопав у розкошах, в перенасиченому добробуті та розгнужданому житті, забувши про вартості, які робили його вічним, — це сумне свідцтво історії та підтвердження таких простих, як і кожна правда, наших думок.

Про справжній ідеал життя забуваємо дуже часто й ми, українці на чужині, і сходимо на погубний шлях, що веде нас як національну спільноту й національну одиницю тільки до фізіологічного й біологічного існування. Забуваємо й про велике призначення української нації, а в тому й наше, як її частинки. Втрачаємо оцю нашу духову спадщину, що про неї так яскраво висловлюється Д. Донцов:

*) «Українська мала Енциклопедія» проф. Є. Онацького.

»Гасла сучасного zdeгенерованого світу? Його нові ідоли? Машиновий »прогрес«, індустріялізація, колхози, »сучасна Україна«, ідилія »щасливого і заможного життя«, яке запровадить всесильний »людський розум без віри основ«? — Все це порох і омана! Під цими гаслами ніколи не відродиться Київ, ніколи не вирветься Україна з пазурів московського крука. Вона відродиться, коли піднесе прапор Старого Києва, оборонця нашої великої Правди проти лжехристиян з Півночі. Тільки ця, заповіджена Києву Правда Первозванного, надхне борців за неї силою духу, вірою і завзяттям, тільки вона, і ніяка інша. Та сама, якою перейняті були Володимир, Ярослав, Сагайдачний, Вишенський, Богдан, Мазепа, Шевченко. Вона створить із Києва і на його землі не мирний край ідилічних гречкосіїв або »прогресивної« інтелігенції — безборонну здобич для завойовника, а традиційну Україну »печерян«-аскетів і воївників, лицарів хреста і меча, що без них у рабів обертають мирних плугатарів »на нашої, не своїй землі...«*.

Цю велику нашу національну духову спадщину не сміємо ніколи, за жодних обставин, згубити чи проміняти на »прогресивний« спосіб життя і мислення зматеріялізованого нашого оточення.

Зматеріялізований світ, хоч поволі, але послідовно духово відроджується. Це ж бо вже найвищий час завернути з погубного шляху гедонізму й матеріялізму, щоб наступ московсько-комуністичних тиранів зустріти протинаступом зосереджених фізичних і духових сил вільнолюбного людства, надхненних великою ідеєю і вірою в перемогу Правди і Справедливості.

Зокрема ми, українці на чужині, повинні зміцнити свої духові сили, виявляти більшу активність і жертвовність, пам'ятаючи завжди, що Батьківщина мусить бути понад вигідне життя сучасного покоління чи тільки його частини. Не зважаючи на брехливе твердження московських тиранів, що їм, з допомогою комуністичної системи, вже вдалося »перевиховати« український народ, Москва ніколи не була й не буде спроможна змінити духовість української людини, знищити її національні патріотичні почування, віру в Бога і прив'язаність до тисячолітньої української культури. Ідея України, ідея нашого християнського стародавнього Києва сильніша, ніж усі імпортовані Москвою в Україну фальшиві московсько-комуністичні ідеї. Віра в перемогу нашої правди мусить постійно жити в наших серцях, провадити нас до здійснення нашої ідеї. Але мусимо пам'ятати, що перемогу здобувається не безплідними мріями, наріканнями і жалями, а чином і жертвами в ім'я великого Ідеалу.

*) Д. Донцов: »Місто Премудрости Божої«, »Від містики до політики«, стор. 40.

Ольга ЛУВСЬКА

Мамо, Христос народився!

Мамо, Христос народився!
Безкрай до білого вицвів.
Мамо, дивися,
Ангел з-за обрію звівся.
Матінко, ангел звівся,
Кидає зорі в криниці.
Ангел у синіх шатах...
Покуть. Пшениць колосся.
Матінко, не здалося, —
Так розпочата
Слава Його хрещата.

Замітають сніги

Замітають сніги
Всі сліди й береги
В казку верб, солов'їв та конвалій,
Де ворожки — все сиві — тугим
Загорнувшись бузків покривалом,
Накликали в луги,
І всім, скільки снаги,
Довголіття щедротно кували.

Оксамитом до вій,
Ніби холодно їй,
Припадає цілющо сніжинка.
І хоч стих вітровій,
Не впізнати по ній,
Чи це крапля води, чи сльозинка.

Анатоль БЕДРІЙ

МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ У ДВАДЦЯТОМУ СТОЛІТТІ

Питання міжнародного значення України розуміємо як вплив України на інші народи та вплив інших народів на Україну. Коли говоримо про вплив України на інші народи, маємо на думці її роль у міжнародному укладі політичних сил. З хвилиною, коли українська політика пішла по лінії інтересів українського народу, виявляючи свої самостійні й суверенні прикмети, Україна стала суб'єктом у міжнародній політиці. Таким способом заіснував стан активних взаємовідносин між Україною та іншими державами й народами. До того ж часу Україна була лише об'єктом такої чи іншої держави, що ставилася до неї так, як сама хотіла, керуючись тільки своїми інтересами, не рахуючись із волею та інтересами українського народу. Коли ж Україна стала учасником міжнародної політики як чинник самостійний, тоді й інші народи, здійснюючи свою міжнародну політику, мусіли брати до уваги і вияв волі українського народу.

Міжнародне значення України залежить від її сили, що більша її сила — тим більше її значення, коли ж сила України меншає — зменшується і зацікавлення Україною. Зі зростом сили України, народи, які ставляться до України неприхильно — збільшують свою активність на відтинку антиукраїнської політики, а народи, які ставляться до України прихильно — більше її поважають, рахуються з нею і трактують її, як свого теперішнього чи майбутнього партнера. Коли вияв сили України непомітний, слабкий, ворогам України легше поборювати Україну, а інші, неутральні народи не інтересуються українським питанням і ставляться до нього пасивно.

Значення України в міжнародній політиці залежить від її **актуальної** сили та сили **потенціальної**. Україна має великий людський і матеріальний потенціал, тому завжди є об'єктом політики інших народів. Коли б потенціал України був менший, було б і менше зацікавлення нею як об'єктом. Отже в міжнародних відносинах Україна може відігравати роль суб'єкта або об'єкта, в залежності від її потенціалу і актуальної сили.

Виступ України на міжнародному форумі на початку ХХ-го століття не був несподіваним, раптовим. Це був наслідок розвитку національно-політичного процесу в Україні, кристалізації національних ідей та культурного відродження половини ХІХ-го століття. Ґрунт для національного відродження і визвольної політики підготували: Т. Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші наші поети й письменники, а також українські вчені та суспільні й політичні діячі. Ріст національної культури і розвиток численних суспільних організацій поширили в Україні ідеї національного відродження і боротьби за права українського народу.

Зовнішні чинники, які спричинилися до того, що Україна стала суб'єктом у міжнародних відносинах, були такі:

- 1) Проникання ідей національної самостійності і національної соборності з Західної Європи в Україну;
- 2) Загострена боротьба в Східній Європі різних культур, у якій українська культура прямувала до самовиявлення;
- 3) Зростаюче значення економіки і міжнародної торгівлі, що загострювало відчуття потреби власної національної економічної політики;
- 4) Загнивання системи московського царського імперіялізму та внутрішні конфлікти, а разом із тим реакція українців на намагання російських антирежимних рухів використати український потенціал.
- 5) Зростання націоналізму поневолених Австрійською імперією народів;
- 6) Компромітація в Європі реакційних ідеологій та систем після 1848 року;
- 7) Зростаючий конфлікт між Австрією і Німеччиною з одного боку і Московською імперією — з другого, наслідком чого обидва протилежні табори намагалися приєднати українців на свій бік.

Наслідком внутрішньонаціонального росту українського народу під кінець XIX-го століття та розвитку зовнішньополітичних подій було те, що в Україні зростала тенденція до власного політичного самовизначення. Але формування українських національних сил відбувалося тільки в легальних рамках Московської і Австро-Угорської імперій, тому Україна була лиш міжнародним об'єктом.

Щойно в першому десятилітті XX-го століття в Україні помітні організовані самостійницькі вияви. Важливіші з них — Братство Тарасівців, Братство Самостійників, Революційна Українська Partія, Українська Народна Partія, а далі — масова поява самостійницької політичної літератури, організування різних самостійницьких маніфестацій тощо. Під австро-угорською владою організуються автономістичні та галицько-самостійницькі партії, постає густа мережа українських економічних, спортивних, освітніх, мистецьких та наукових установ. На українських землях в Австро-угорській імперії виникає й культурно релігійний фронт, у центрі якого була боротьба за самостійне українське шкільництво. В той же час на Наддніпрянщині Микола Міхновський формує міжнародно-правні основи української самостійності.

З вибухом першої світової війни Україна стала об'єктом змагання між імперською Росією і імперською Австрією. Росія намагалася опанувати західноукраїнські землі, щоб знищити там небезпечні для неї українські наукові, культурно-освітні та суспільно-політичні кадри, а Австрія намагалася морально розкласти російську царську армію з допомогою притягання українців на свій бік. Головними виявами австрійської політики на українському відтинку було організування Українських Січових Стрільців та заснування Союзу Визволення України. До австрійсько-російської боротьби за Україну долучилася ще й Німеччина, що мала намір розбити Росію і дістати з України потрібні їй сирівці, зокрема харчові засоби.

1917 року Російська імперія впала. До її розвалу великою мірою спричинилися українці, зокрема українське вояцтво, що брало активну й визначну участь у березневій революції в Петербурзі.

Тогочасний потенціал українського народу був дуже великий, він виявлявся на з'їздах українського вояцтва і селянства, в масових народних маніфестаціях, в різних суспільних організаціях тощо. Але 1917 рік був передусім роком великого ідейно-концепційного конфлікту між українськими націоналістами і українськими автономістами й федералістами, себто — між українською самостійницькою політикою і політикою москвофільською. На жаль, табір самостійників, що намагався створити суверенну Українську державу та зробити її суб'єктом у міжнародних відносинах, був у меншості. Більшість політичної української еліти була під впливом ворожих українським інтересам ідей москвофільства, а частинно і австрофільства, та обмежувалась тільки домаганням автономії для України. Це було наслідком того, що москалі ширили ідеї соціалізму і т. зв. федералістичного ладу в Російській імперії, а австрійці імпортували на український ґрунт ідеї культурного автономізму в межах їхньої імперії і таким чином підсували ідею несоборницького секціоналізму.

Кінець 1917 р. і 1918 рік були періодом, у якому міжнародне значення України незвичайно зросло. В жовтні 1917 р. (старого стилю) перестала існувати т. зв. Федералістична російська імперія, упадок якої спричинився до великого послаблення російських кадетських та есерівських впливів в Україні. Українські федералісти й москвофіли втратили свою ідейно-концепційну основу. Але на протязі деякого часу в Україні існувала ще дивна ситуація — керівники Центральної Ради вважали себе й надалі захисниками інтересів «Федералістичної Росії». Це була доба Третього Універсалу. З приходом до влади в Росії большевиків, Україна мала нового противника. Большевики негайно почали війну з Україною, щоб «знищити українських керенських» та встановити в Україні свою «владу Рад». Все ж таки впродовж перших місяців 1918 року український націоналізм досягнув велику ідейно-політичну перемогу. Большевицький наступ на Україну спричинився до того, що марксистські, автономістичні та різні ліві політичні течії в Україні ідейно збанкрутували.

Не дармували також німці й австрійці. Вони вирішили використати розвал Російської імперії, а в обличчі експансії большевиків Німеччина почала підтримувати концепцію самостійної України. В таких обставинах Центральна Рада проголосила Україну самостійною державою (22 січня 1918 р.). Міжнародне значення України зростало, народи колишньої царської Російської імперії прийняли відновлення української держави прихильно. Також і держави Антанти були змушені зайняти до України своє становище; Франція виразно обстоювала концепцію Федералістичної російської імперії. З того скористали Центральні держави і Берестейським договором визнали самостійність України. На форум української політики висуваються самостійники — Симон Петлюра, Євген Коновалець, Болбочан. Крутянський чин спричинився до мілітарного відродження сили українського народу. Організується й кріпшає

українська національна армія, що відіграла основну роль у боротьбі за визволення України від большевиків.

Під час першої українсько-большевицької війни в Україні зайшли зміни — відбувся гетьманський переворот. Спочатку гетьманський уряд мав самостійницькі прикмети. Але восени 1918 року сталися великі зміни міжнародного характеру. Центральні держави програли війну, Австро-Угорська імперія розпалася; в листопаді того ж року постала Західньоукраїнська держава. Гетьманський уряд втратив своїх головних союзників — німців. На берегах Чорного моря появились війська Антанти, а Франція, підтримуючи білих російських імперіялістів, виступила проти самостійності України. Підставою французької політики відносно Східньої Європи була підтримка всіх тих сил, що ставилися вороже до Німеччини. Тому французи, хоч і протиставлялися большевикам, протиставлялися також концепції самостійної України, а обстоювали концепцію сильної Російської імперії. Франція виступила проти всіх партнерів Берестейського договору, яким Україна була визнана самостійною державою.

Міжнародні події вплинули і на внутрішньоукраїнські відносини в другій половині 1918 року. В українському гетьманському уряді було дві орієнтації, одна — на власні українські самостійницькі сили, а друга — на сили «російської демократії». Перемогла друга, наслідком чого була резигнація із самостійницької концепції та визнання федерації з Російською імперією (фатальна гетьманська грамота з 14 листопада 1918 р.). Це привело до того, що українські самостійники-націоналісти об'єдналися УНР-івськими колами і під кличем оборони самостійності України провели успішний переворот Директорії, на чолі з Симоном Петлюрою. Директорія відразу опинилася в дуже важкій ситуації. З півночі наступали большевицькі війська, що розпочали другу українсько-большевицьку війну, а на півдні організувалася Денікінська армія. На заході поляки почали війну із Західньоукраїнською Республікою. Румунія захопила Басарабію, а Чехія і Угорщина — Карпатську Україну. Таким чином із стратегічного погляду Україна стала оточена ворожими силами, ізольована від західного світу, без сильних союзників. Одинокa корисна в той час для України подія — це була злука західньоукраїнських земель (ЗУНР) з Українською Народною Республікою (УНР) в одну соборну державу (22 січня 1919 р.).

Тим часом большевики захопили Лівобережну й частину Правобережної України, здобуваючи вдруге Київ, що його українським з'єднанням арміям удалося визволити щойно 31 серпня 1919 року. Вліті 1919 року почав наступати другий ворог — армія Денікіна. Наслідком тодішніх обставин в українській політиці назрівала велика криза. Існували дві головні сили, що боронили національно-самостійницьких інтересів українського народу — армія УНР і УГА, що була керована урядом ЗОУНР. І саме між цими обома мілітарними й політичними осередками українського народу виник конфлікт з приводу концепції зовнішньої політики і визвольної стратегії. Директорія уважала, що в існуючій ситуації залишився лиш один вихід — порозумітися з Польщею. Уряд ЗОУНР

надіявся на договорення з Денікіном. Обидві ці концепції виявилися шкідливими для України, до того ж внутрішній роздор послабив потенційну силу та підірвав міжнародну позицію України. Вкоротці УГА втратила свого, нібито, союзника — армію Денікіна, розгромлену більшевиками. Антанта ухвалою з 21 листопада 1919 року залишила західньоукраїнські землі в рамках Польської держави. Такі події завдали важкого удару ідеї Соборної Української Держави. На початку 1920 року сили українського народу вже були розбиті внутрішньою політичною орієнтацією: Українська Галицька Армія була в «примушеному» союзі з більшевиками, а Армія Української Народної Республіки — в Зимовому поході проти більшовиків. Уряд УНР емігрував до Польщі.

21 квітня 1921 року уряд УНР склав із урядом Польщі Варшавську угоду. Поляки визнали УНРеспубліку, але без західньоукраїнських земель. Ідея соборности зазнала ще одного удару. Українсько-польські війська розпочали наступ на більшовиків і Київ визволено втретє. Більшевицькі армії своїм протинаступом примусили українців і поляків відступати і загналися аж у глибину Польщі, під Варшаву. Але, як сили Польщі, так і сили червоної Росії були послаблені, поляки й москалі вирішили замиритися коштом українських і білоруських земель. Польща відреклася союзу з національною Україною, а червона Москва — своїх замірів захопити і західньоукраїнські землі. В березні 1921 року договором у Ризі Польща і Росія фактично, хоч неофіційно, поділили між себе Україну. Оцей сумний історичний факт є ще одним доказом того, що жоден український національний уряд не повинен договорюватися з будь-яким чужоземним урядом так довго, доки він не визнає самостійності і соборности України. Ризький договір виявив банкрутство несоборницької політики та спілкування з урядами держав, які мають супроти України свої імперіалістичні наміри.

Варшавським договором з Польщею уряд УНР відрікся західньоукраїнських земель, а уряд ЗОУНР почав виступати на міжнародному форумі як самостійна одиниця, намагаючись вибороти для західньоукраїнських земель бодай автономію в рамках Польщі. Таким чином і політика уряду ЗОУНР (Петрушевича) була основана на фальшивій концепції. Це були намагання вибороти провінційальну самостійність, а коли Антанта не погоджувалась і на неї, то хоч автономію в межах Польської держави. Отже принцип провінційальної самостійности взяв верх над принципом єдиної, соборницької національно-визвольної концепції. Таким способом ця «галицька» провінційальна політика була шкідлива, бо ставила українську справу тільки в межах польської державної політики, так само, як була шкідлива політика Центральної Ради, що аж до часу проголошення IV Універсалу трактувала українську справу, як внутрішню проблему Росії.

В 1921-22 роках в Україні ще велася інтенсивна боротьба з обома головними окупантами. Восени 1920 року в Києві заснувався Центральний Революційний Комітет, а під польською окупацією в 1921 році постала Українська Військова Організація. По цілій Україні виникали народні повстання, а восени 1921 року відбувся славний Другий зимовий

похід, що закінчився трагедією під Базаром. Всі ці акції мають національно-визвольний характер, хоч у них помітний брак єдиної національно-визвольної стратегії.

В період 1919–21 років Україна відігравала передову роль в розв'язці східноєвропейських проблем, на жаль, ця роль України не була належно зрозуміла й оцінена західним світом, а також і деякими українськими тогочасними політиками. Зрозумів і оцінив роль України Ленін, заявляючи, що коли большевики не здобудуть України, тоді пропаде большевизм і Російська імперія. Антанта не знищила большевиків тому, що орієнтувалася не на самостійну Україну, а на Денікіна, на концепцію «єдинонеділимої» Росії. Таким способом допомогла большевикам здушити націоналізм народів колишньої царської Російської імперії та запровадити нову імперіальну систему червоної Росії. Франція намагалася скріпити на східних кордонах Німеччини свого союзника, але політика її виявилася фальшивою і нереальною, коли большевики 1922 року підписали в Рапалльо договір з німцями, що й дало поштовх до відродження німецького мілітаризму й імперіялізму. Не слаба Польща мала бути головним союзником Франції у Східній Європі, а потенційно багато сильніша Україна.

Большевики радянською політикою, «зміновіховщиною», НЕП-ом і «українізацією» нищили моральні сили українського народу, а терором, голодом, засланнями і ростилами закріплювали свою владу на землях України. Таким способом роль і значення України спихали назад до значення й ролі провінції в межах відновленої Російської імперії. Створивши в 1923 році т. зв. «Союз Советських Соціалістичних Республік» (СРСР), большевики конституційно-правно вилінували Україну як державну одиницю з міжнародних відносин і фактично надали їй статус провінції. В цьому ж самому році Рада Амбасадорів офіційно визнала західноукраїнські землі частиною суверенної польської держави.

Збройна боротьба українського народу закінчилася поразкою. Перша половина 20-их років була періодом політично-ідеологічної кризи в українському суспільстві. Друга половина 20-их років почалася відродженням ідеології і політичних форм українського націоналізму. 1925 року постали Лєгія Українських Націоналістів і Союз Української Націоналістичної Молоді. Щораз більше поширюється вплив ідеологічних і політичних праць Дмитра Донцова (зокрема «Підстави нашої політики» і «Націоналізм») та інших націоналістичних письменників-поетів і діячів, а також ширяться і теорії Липинського. На Наддніпрянщині, під большевицькою окупацією, діють Спілка Визволення України і Спілка Української Молоді. В 1929 році постає Організація Українських Націоналістів. Це був найсильніший політичний вияв українців того десятиліття, після закінчення визвольної війни. Діяльність ОУН у 30-их роках значно підносить значення української національної проблеми не тільки в межах Польської держави, а також активізує українське питання в інших країнах Європи (Литва, Німеччина, Австрія, Чехо-Словаччина, Італія та інші). Можливо, що й рішуче намагання Сталіна розгромити укра-

Інський націоналізм у підсоветській Україні було наслідком зросту значення України поза межами ССРСР. Він намагався за всяку ціну зламати протимосковський спротив української нації всередині своєї імперії, бо боявся відродження українських національних сил. Розгром СВУ, СУМ-у, УАПЦ, жахливе нищення української культури й науки та їх діячів, передсмертна сповідь Хвильового, що прозвучала кличем «Геть від Москви», жахливе народовбивство штучним голодом у 1932-33 роках — віддзеркалювали тодішній стан в Україні, її боротьбу з московським окупантом.

В другій половині 30-их років значення України зростало. Гітлерівська Німеччина почала тоді свою експансію. В 1938 році Німеччина анексувала Австрію і Судети, підготовляла вже напад на Чехо-Словаччину й Польщу. Українське питання, з огляду на великий потенціал України, стало предметом обговорення в певних політичних колах. Врешті повстання і ліквідація самостійної Закарпатської України, вбивство Москвою полк. Євгена Коновальця, провідника ОУН, — були наочними доказами для українців, що релятивний міжнародний мир в Європі скінчився і почалась доба, в якій Україна мусить відіграти свою роль. 1939 року зникла Польська «моцарствова» держава, себто — іструмент колишньої політики Антанти в Східній Європі. Зник «буфер» між німецькою і російською імперіями.

Нацистська Німеччина і большевицька Росія тимчасово замирилися між собою, поділившись Польщею. Так і західноукраїнські землі опинились під московською окупацією.

Не зважаючи на замирення між Німеччиною і ССРСР, було ясно, що після цього мусить прийти до збройного удару між цими двома загарбницько-імперіялістичними силами. Тому з боку українців були намагання переконати Німеччину, що боротьба з большевицькою Росією може бути успішна лиш тоді, коли поневолені в ССРСР народи одержать свою національно-державну самостійність на звільнених від большевиків територіях. Під тим оглядом є дуже важливим документом Маніфест ОУН з грудня 1940 року. Деякі німецькі політичні й військові кола були схильні визнати принцип національного самовизначення, як протиставлення комуно-московській імперії. Вони і сприяли підготовці українців до боротьби з Москвою. Але ОУН передбачала, що Гітлер плянує після знищення большевиків зробити Україну німецькою колонією і ставилися до співпраці з німцями дуже обережно. Було ясно, що зразу після вибуху німецько-московської війни і вмаршу німців на територію України — треба створити таку політичну ситуацію, яка примусила б німців виявити своє справжнє ставлення до України. В декларативній площині офіційним виявом політики українських націоналістів були «Політичні постанови» Другого Великого Збору ОУН з квітня 1941 року. В цих «Постановах» ОУН вирізно заявила, що вважатиме німців за союзників України тоді, коли Німеччина визнає відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Націоналісти відкинуть будь-яку співпрацю з німцями на засадах «непередіщення».

Українські націоналісти здійснювали свої «Постанови» послідовно. З вибухом німецько-московської війни численні «похідні групи» вирушили на українські землі, щоб організувати український народ до відновлення свого державного життя. 30 червня 1941 року ОУН проголосила відновлення Української Самостійної Держави та дала ініціативу для створення Тимчасового уряду.

Рішуча й послідовна політика українських націоналістів, заманіфестована відновленням української державности, примусила німців виявити свої заміри щодо України. Вони силою зліквідували український уряд і таким чином виразно підтвердили своє вороже ставлення до самостійности України. Українські націоналісти, хоч і зазнали великих утрат під час ліквідації німцями відновленої української державности, здобули однак морально-політичний осяг: примусили німців виявити свої приховані імперіалістично-колоніальні пляни супроти України. Таким чином український націоналістичний визвольний рух створив умовини, яких не було в 1917-их роках — ясність політичної ситуації. ОУН відкинула фальшиву орієнтацію на німців і чітко сформувала самостійницьку концепцію української визвольної боротьби. Кожному об'єктивно й тверезодумаючому українському самостійникові було ясно, що гітлерівська Німеччина є таким самим ворогом України, як і Москва.

В Постановах Третьої Конференції ОУН, що відбулася в днях 17-21 лютого 1943 року, читаємо: «Сучасна війна — це в першу чергу війна з приводу України, яку обидва імперіалісти (московський і німецький) трактують у своїх загарбницьких плянах, як центральну проблему їх імперіалістичної політики на сході Європи та випадову базу для дальших підбоїв».

Від західних альянтів Україна також не могла сподіватися допомоги, бо як США, так і Англія орієнтувалися на Московщину, на свого союзника проти Німеччини в Східній Європі. Із стратегічного погляду України, подібно як у 1919 році, опинилася між молотом і ковадлом, між могутніми ворогами, без сильних союзників.

Але ідейно-політичні досягнення націоналістів мали своє значення. Вони стали основою монолітності українського суспільства, якої саме не було в минулому. В українських народних масах існувала ідейна єдність і спаяність, вони мали перед своїми очима власну національно-політичну мету. Визвольно-національний фронт ОУН-УПА був спрямований одночасно проти гітлерівських і большевицьких наїзників, а також на захист українського населення від терору польських банд, що діяли на північно-західних теренах України.

В 1943 році в боротьбі з наїзниками Україна одержала нових союзників. Це були інші поневолені Москвою народи, яким німці також не визнали права на власні національні самостійні держави. Міжнародне значення України зростало, бо вона стала носієм концепції знищення всіх імперіалізмів та відновлення самостійних держав народів Східної Європи і Північної Азії. В Українській Повстанській Армії організуються також чужонаціональні відділи, що мали стати зав'язком національно-визвольних армій народів, поневолених німцями й москалями.

Особливо дуже важливою з політичного погляду була Перша Конференція поневолених народів Східньої Європи і Азії, що відбулася в Україні в днях 21-22 листопада 1942 року. В цій Конференції брали участь представники 13-ти народів. Хоч відношення сил між поневоленими, але свободолюбними народами з одного боку і німецько-московськими загарбниками — з другого, було непропорційне, то все ж таки національно-визвольна концепція українських націоналістів набула великого міжнародного значення. У відозві згаданої Конференції поневолених народів висунено єдиноправильну концепцію побудови нового ладу і справедливих відносин між народами: »Необхідно повалити цілий державний устрій, знищити імперіалістичні кліки й побудувати новий лад у Східній Європі й Азії. Цей новий лад виключить можливість поневолення одного народу другим, виключить усякий імперіалізм і гарантуватиме повну волю розвитку кожного народу. Цей лад мусить бути побудований на системі незалежних держав кожної нації на своїй території. Здійснити цей лад можна тільки безпощадною боротьбою з імперіалістичними правлячими верхівками, тільки шляхом національної революції«.

Як большевики, так і німці намагалися розбити український національно-визвольний фронт. Німці намагалися творити українські військові відділи на базі »непередрішення«, щоб боролися за німецькі інтереси. Але всі проби німців використати український потенціал у їхніх намірах перетворити Східню Європу в німецькі колонії, не дали їм бажаних успіхів.

В той же самий час західні альянти зміцнювали свій союз з московсько-большевицькими імперіалістами. Конференції альянтів із Сталіном у питанні майбутнього народів Східньої Європи й Азії не вирішили нічого, вважаючи ці терени сферою політики московської. Тільки, мабуть, тому, що Україна в той час становила собою великий революційний та ідейно-політичний потенціал, виник у Сталіна фальшивий плян просунути Україну в члени ООН, щоб таким способом відвернути увагу західних народів від його колоніальної політики і поневолення України.

У протилежність до агентурного маріонеткового т. зв. уряду УССР, український визвольний рух створив підпільний, національно-визвольний уряд — Українську Головну Визвольну Раду (липень, 1944 р.).

По відході німецької армії з українських земель, ціла Україна опинилася під московською окупацією. Тепер боротьба українського визвольного руху була спрямована проти одного наїзника — московських імперіалістів. Одночасно з тим УПА відбула пропагандивні рейди на терени інших народів — Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Білорусії, Литви і навіть, правдоподібно, на Півкавказзя, щоб організувати спільний фронт поневолених народів і не допустити до того, щоб Москва ізолювала Україну від інших народів. Нав'язались були і приязні стосунки з частинами угорської армії, що були під командою ген. Фаркаша де Кісбарнака, що згодом стало й основою співпраці між угорцями і

українцями в Антибольшевицькому Бльоку Народів. Була започаткована і співпраця відділів УПА з відділами польської Армії Крайової, що також ґрунтувалася на визиснті етнографічного принципу побудови самостійних держав.

В другій половині 40-их років набрала міжнародного значення і боротьба Закарпатської України. Кульмінаційним пунктом цієї боротьби був 1946 р. договір між СРСР, Польщею, ЧСР, щоб координувати збройний наступ на УПА, і рейд упівців у Західню Європу, щоб таким способом заманіфестувати перед вільним світом дальшу визвольну боротьбу України.

В 50-их роках велике політичне значення мали повстання і страйки в московських концтаборсах, організовані українцями. Вони є доказом, що ідеї національно-визвольної боротьби поширюються на всіх просторах СРСР, а Україна — авангардна сила поневолених народів у боротьбі за визволення. Також під час угорського повстання акції українського визвольного руху ще раз підтвердили солідарність українців з поневоленими, але волелюбними народами.

Поза межами України, завдяки активності українських націоналістів, розгорнувся широко українська визвольна політика. До її успіхів треба перш за все зарахувати нав'язання співпраці з китайськими націоналістами та з певними антимосковськими політичними колами у вільному світі. Політична пропаганда українців та інших поневолених народів дає відсіч московським намаганням ширити у вільному світі фальшиві відомості про Східню Європу, а головню про Україну.

Сучасне значення України для Москви як об'єкту експлуатації — величезне. Україна в московській імперській структурі має центральне стратегічне значення. Володіючи Україною, Москва може втриматися в Центральній Європі, на Балканах, над Чорним морем, а разом із тим поширювати свої впливи на середньоморський і передньоазійський райони.

Сьогодні Україна не є суб'єктом у міжнародній політиці, якщо не враховувати підпільних революційних виявів в Україні та української самостійницької політики поза межами України. Але Україна є великим потенціальним союзником вільного світу і тому значення її зростає. Україна має тепер лише один головний фронт — фронт проти московського імперіялізму. Розвиток міжнародно-політичних подій і постійне загострювання відносин між вільним світом і московськими імперіялістами дають надію, що значення і роля України в міжнародній політиці знайдуть вкінці зрозуміння й належну оцінку в політиків вільного світу, які відповідають за долю народів в обличчі московсько-комуністичної небезпеки.

Петро ТЕРЕЩУК

НАРИСИ З НАЙНОВІШОЇ ІСТОРІЇ

(Закінчення)

ВІДГОМІН «БУЖИ» НА ПОЛІССІ І КІНЕЦЬ ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ЗАХІДНЬОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Для об'єктивного ствердження випадків, що відбувалися на західно-українських землях, зареєструємо ще дрібний відгомін «Бужи» на Поліссі.

В 1943 році польська підпільна мережа АК на Поліссі була повністю розгромлена. «Всипи» членів АК, що були пов'язані з діяльністю «Вахляжа», припинили працю окружного керівництва. Щоб якось скріпити свої сили на терені Полісся, згідно з плянами акції «Бужа», Головне командування АК вислало з Варшави на Полісся підполк. Генрика Краєвського (псев. «Тшаска») з двома партизанськими відділами. Перейшовши райони Луків—Седльце, відділи ті в половині травня 1944 року дійшли до Нужицьких лісів. Тут вони, назвавши себе «30-ою дивізією піхоти», звели декілька боїв на захід від Бугу.

Відмітним тут є факт, що автори історії АК ще й у 1950 році не могли ствердити деталей, з якими саме ворожими частинами відбувалися згадані бої та які були наслідки; щобільше — вони навіть не спроможні подати, скільки насправді людей лічила ця т. зв. «30-та дивізія піхоти», як виглядали її організація, керівництво тощо.

Наприкінці липня 1944 року советський фронт пересунувся поза ріку Буг і «30-та дивізія» АК нав'язала контакт з Червоною армією. Большевики дали наказ, щоб ця група АК відійшла в район Гайнівки, де мала бути залучена до армії Берлінга. Проте відділи «30-ої дивізії» АК відійшли на захід і наблизилися до Білої Підляської. В той же час і в тому ж районі Червона армія роззброювала «9-ту дивізію піхоти» АК. Підполковник «Тшаска» розв'язав один відділ «30-ої дивізії», а частину, біля 1000 людей, спрямував у напрямі Варшави. Однак з них лише частина дійшла до Мінська Мазовецького, а решту під час маршу роззброїли большевики.

Підсумки повстанської акції АК під назвою «Бужа» на західноукраїнських землях, акції, що мала бути завершенням діяльності польського підпілля в роки другої світової війни, — показують військовий і політичний баянши в дуже темному світлі. Керманічі АК програли не тільки військово, а також — що головніше — політично. Ця друга поразка страшніша, ніж перша, бо першу можна було передбачити вже в час назрівання нової воєнної констеляції на сході Європи...

Політична поразка польського підпілля була наслідком того, що поляки не мали концепції політичної і збройної співпраці з іншими народами

на сході Європи, не мали і пляну справедливо розв'язати наболілі спірні питання з сусідами. Їхня орієнтація на допомогу чужих сил — з одного боку на західних альянтів, а з другого — виразне кокетування московсько-більшевицьких імперіялістів, — їхні надії й марення, що «довереснева» Польща залишиться «великодержавою» від ризьких кордонів на сході до Одри-Найси на заході, з хвилиною походу Червоної армії на захід — були виразно засуджені на провал.

Організація Українських Націоналістів (ОУН) і Українська Повстанська Армія (УПА) залишили для сучасного покоління документ із наради представників східних народів Європи, що відбулася в 1943 році. В документі бачимо впорядкування взаємовідносин між згаданими народами і визначення платформи спільної боротьби проти тодішніх двох ворогів — московсько-більшевицького і нацистсько-німецького імперіялізмів. Документ цей — сьогодні вже тестамент — визначає рівночасно і платформу, концепцію для впорядкування сусідських відносин і справ між народами, що поневолені Москвою.

Польське ж підпілля АК не занотувало у своїй хроніці жодного факту про тривалі контакти з представниками сусідніх народів, ані про висування відважної концепції свободи й незалежності для всіх східно- і центральноєвропейських народів із метою відновити держави тих народів на їх етнографічних територіях. Замість того — польський екзильний уряд у Лондоні, його Політична репрезентація в Польщі та Головне командування «Армії Крайової» готували війну з українцями, білорусами і литовцями, доказами чого є документи таки з польських історичних джерел. Наслідки: замість разом, спільними силами, побороти Москву, Москва поборолася й поневолила нас; замість з'єднаними силами, разом із вільним світом, подиктувати Москві післявоєнний мир, Москва подиктувала КГБівсько-сталінський мир нам — Києву, Варшаві, Будапештові, Софії, Букарештові, Празі, Ризі, Вільню, Мінську і т. п.

АЛЬЯНТИ І УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Тепер приходимо до теми, яка не матиме ні початку, ні закінчення. Йде про те, що архівні матеріали альянтів щодо України і українських земель у роки другої світової війни нам зовсім недоступні, а тому й не відомо, чи взагалі вони будуть коли предметом студій. Але це не звільняє нас від обов'язку віднотувати деякі фрагменти, що може кинуть дещо світла на зовсім незнану сторінку з минулих років.

Західноукраїнські землі, що в 1939-1941 роках опинилися під московською окупацією, так як і українські центральні землі, — були ізольовані від Заходу Німеччиною. Ще перед захопленням гітлерівцями Румунії та Угорщини — альянти просякали в Україну з територій згаданих держав. Коли ж Румунія і Угорщина опинилися в орбіті впливів Третього Райху, можливість просякання в Україну значно зменшилася. Очевидно, маємо тут на увазі збирання інформацій розвідувального характеру, а разом із тим і доручення в тому напрямку.

Отже виникає питання, чи крім збирання матеріалів розвідувального характеру альянти, зокрема Англія, цікавилися і справами політичного характеру, себто — справжнім положенням в Україні та чи мали якісь власні плани? Трудніше говорити про те, які плани мали Франція, а навіть союзна Німеччині Італія, а також США, бо в цьому питанні немає в нас дослівно жодних матеріалів.

Українські землі під час другої світової війни належали, мабуть, до сфери впливів англійських, а не американських. Кажемо відверто «мабуть», бо наша opinio в цій справі буде ґрунтуватись посередньо на тому факті, що Польща, згідно з англо-американською умовою, була у сфері зацікавлень і впливів Великої Британії. Напр., коли поляки пробували в 1943 році поза плечима англійців договорюватися з американцями у справі постачання Генеральної Губернії*, Лондон інтервенював у тій справі у Вашингтоні, покликаючись на умову з США.

Хоч не маємо у власному користуванні безпосередніх матеріалів та свідчень, які підтверджували б нашу тезу, що й Україна належала до сфери англійських впливів, то все ж таки існують деякі посередні докази, що англійці цікавилися ситуацією в Україні. Треба думати, що з моментом складення військового союзу альянтів з урядом СРСР (1941 року) — большевики застерегли за собою виключне право до «свої території», отже — й до України. З тих причин і міркувань альянти мусіли бути дуже обережні та стримані у виявленні власних планів щодо проблем сходу Європи.

Але слід сказати одне: західні альянти дивилися на ситуацію в Україні та її проблеми крізь окуляри польських розвідників та членів польського підпілля, а також своїх угорських і румунських співробітників. Коли взяти до уваги, що названі наші сусіди ставилися до питання боротьби за українську державність і соборність українських земель недружно, а то й вороже, то не дивно, що opinio західних дипломатів і військових керівників не могла бути прихильна українській визвольній справі.

Діяльність польської підпільної диверсійної групи («Вахляж») в Україні була узгоджена з англійським генеральним штабом. Про існування «Вахляжа» знали англійські розвідувальні центри, що за посередництвом Варшави отримували від «Вахляжа» вістки про ситуацію в Україні.

Крім «Вахляжа», велику розвідувальну рухливість проявляли угорці. Серед членів угорської військової розвідки було багато противників співпраці з німцями і власне за їх посередництвом англійці пробували збирати інформації та встановлювати контакти. Відомо, напр., про такий випадок: угорська розвідка була втягнута до співпраці українця Р., якому доставила портативний апарат для радіозв'язку. Угорці вимагали звідомлень про ситуацію в Україні та про ставлення німців до українців, звертаючи при тому увагу на діяльність советської агентури.

*) «Польске сілі збройне», т. III, стор. 389.

Десь у перших місяцях 1942 року літаком з Англії перекинено на терен Угорщини полковника і представника політично-дипломатичних кіл. Їх завданням було перевірити ґрунт та просунути пропозицію організувати протибольшевицький рух і поширити його під час провалу Німеччини. Пізніше їх нелегально перекинено на терен Польщі. Англійські представники обстоювали, щоб до протибольшевицького плану обов'язково притягнути українців, але учасники нарад — поляки і угорці — рішуче виступили проти цього.

Треба припускати, що відгомоном тих спільних англо-польсько-угорських розмов — був польсько-український контакт приблизно в той же самий час (1942 р.), про що буде мова окремо в черговому розділі. Дальші випадки показали, що з англійського плану нічого не вийшло, бо на перешкоді стали старі міжнаціональні упередження та спосіб мислення, обмежений тільки власним «подвір'ячком». Зрештою, як показали факти кінцевих років війни — Англія та її союзники не тільки визнали накинені Москвою «уряди» Польщі, Румунії, Угорщини і т. д., а навіть погодилися на поділ Європи, користуючись при тому коробкою сірників В. Черчіла.

Невідомо, коли д-р Г. Й. Ретінгер («Салямандер») з допомогою парашута дістався на територію тодішньої Генеральної Губернії, але на підставі польських джерел можна ствердити, що на терені Польщі він був кілька місяців і вернувся літаком 26 липня 1944 року. Д-р Г. Й. Ретінгер був близьким співробітником ген. В. Сікорського, але ще ближчими були його стосунки з англійським урядом. Його поява на терені Польщі так і була потрактована керманічами польського підпілля. Ні Стефан Корбонський, ні інші автори польських споминів із недавнього минулого не згадують про те, які політичні інструкції привіз був згаданий емісар з Лондону.

Нині вже можна сказати, що деякі українці, наприклад, вищої ранги офіцер української поліції в Галичині п. П. і один визначний учений, завдяки своїм довоєнним контактам із польською дефензивою (контррозвідкою), за німців мали далі зв'язки з розвідкою польської «Армії Крайової».

Автори московсько-советської пасквільної книжечки «Під чужими прапорами», В. Беляєв та М. Рудницький*, в 1956 році писали таке:

«Восени 1944 року, коли Радянська армія, продовжуючи свій великий визвольний похід, вийшла на береги Висли, американські льотчики, користуючись люб'язно наданою їм можливістю заправляти бензиною свої «літаючі фортеці» на одному з аеродромів України, здійснювали так звані човнові операції, літаючи від Сіцилії до України і назад...

Один із таких агентів був викинутий над прикордонним районом Львівщини на американському парашуті з «Літаючої фортеці», яка, буцімто, через атмосферичні умови дещо збилась із заданого їй курсу. Агента вислала американська розвідка, щоб встановити зв'язки з бандою

*) В. Беляєв, М. Рудницький: «Під чужими прапорами», Київ, 1956, стор. 224.

ОУН Прірви, яка в той час займалась грабунками і вбивствами на польському боці в лісах Прибужжя».

Це советське пасквільне видання не уточнює ні прізвища зловленої людини, ні дати, ні місцевості, де сталася ця подія. Реєструємо це місце з книжки В. Беляєва і М. Рудницького з хронікального обов'язку.

Зацитовані уривки незвичайно скупі. Вони фактично не є матеріалом, а тільки дрібненькими фрагментами того, що стосується до змісту розділу «Альянти і українські землі». Скупість матеріалів підтверджує ще раз сумний факт, що західні союзники під час другої світової війни втратили можливість створити на сході Європи міцний бар'єр проти московсько-большевицького імперіалізму й не усунули, навіть не применшили, небезпеки з боку Москви.

Відокремлення, що його застосовували альянти до української проблеми та питань неросійських народів, відбилося також і на намаганнях з українського боку прорвати західню «залізну заслону».

Ми вже згадували, які перешкоди в українському питанні ставили поляки й угорці. Автори українських книжок і споминів з останньої світової війни, також дуже скупі порушували питання про те, що було зроблено з боку ОУН, УПА, УГВР, щоб налагодити контакт із західніми альянтами. Нині вже покійний д-р Михайло Бринювський, що перед смертю працював у США в «Голосі Америки», розказував авторові цих рядків таке:

Студіюючи східні мови, зокрема турецьку, спочатку в Краківському, а пізніше в Берлінському університетах, він увійшов в контакт з ОУН. Під час війни йому було запропоновано разом з іншими членами ОУН продістатися на територію Туреччини і там нав'язати контакт з альянтами. З яких причин цей проєкт не був реалізований — він не знав.

Ще в 1940 році в ОУН під керівництвом Степана Бандери було дискусійне питання про висилку людей на територію нейтральних ще тоді держав, або таких держав, що вже були у війні з Німеччиною. Сотник Ріко Ярий був висунув проєкт організувати виїзд членів ОУН до Туреччини та Португалії, а звідти вони мали пробувати дістатися на терен Англії.

Слід згадати про ще одну спробу перекинути людей до Англії. Провід ОУН на Рідних землях був нав'язав контакти з італійськими старшинами, які до німців ставилися вороже. В 1943 році ОУН скотактувалася з такими італійськими офіцерами, які погодилися допомогти членам ОУН дістатися до Італії, а потім — до західніх альянтів. Члени ОУН мали йти в мундирах італійських вояків, разом з італійськими частинами, що верталися із східного фронту до Італії. Нарада в тій справі відбулася 10 серпня 1943 року у Львові, в квартирі Марії Мицко.

Був план перекинути в мундирі італійського офіцера ред. Василя Мудрого, як першого, а згодом інших. Редактор Василь Мудрий, колишній вецемаршалок польського сейму, знав англійську мову, бував в Англії і мав там зв'язки. Він, що в роки німецької окупації був близь-

кий до українського підпілля, погодився на виїзд у чужому мундирі. Чому остаточно не зреалізовано цього плану — відповідь на те могли б дати ті, хто ще живе, а колись мав до цієї справи певне відношення.

На переломі 1942-43 років і пізніше широко дискутувалося питання про використання зв'язків і шляхів до Ватикану. Треба припускати, що наставлення деяких тодішніх провідних членів ОУН і брак відваги виплисти «на ширші води» — були причинами того, що багато планів не були зреалізовані.

З НЕДОКІНЧЕНОГО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ДІЯЛОГУ

Перший контакт між польським та українським підпіллям був встановлений, мабуть, на початку весни 1942 року. Коли говоримо про українське підпілля, маємо на увазі Організацію Українських Націоналістів під керівництвом Степана Бандери. Це уточнення потрібне тому, щоб не було непорозумінь з іншими українськими організаціями в справі назовництва.

З українського боку в перших розмовах з поляками брали участь тодішній політичний референт Проводу ОУН З. М. і людина, що була знана під псевдонімом «Лекс»*. На терені Варшави з польським підпіллям контактувався Василь Охримович, якого, за повідомленням совєтської преси з травня 1954 року, військовий трибунал Київської військової округи присудив «до вищої міри покарання» — розстрілу.

Для історичної правди треба нагадати, що українські представники — учасники розмов з поляками в 1942 р. — під час польської окупації західноукраїнських земель (до 1939 р.), як члени ОУН, були засуджені польським судом на довгочісне ув'язнення. Від польського підпілля було трьох представників — колишній львівський воевода граф Дунін-Борковський, другий — мабуть, А. Б-кий, а прізвище третього невідоме.

З неопублікованих споминів З. М., учасника розмов із поляками, подаємо короткий уривок:

«Поляки перші висловили бажання говорити з українським підпіллям. Посередничав у тому з українського боку католицький священик Н. Н. (прізвище з певних причин не може бути опубліковане).

Контакти встановлено за згодою митрополита А. Шептицького. Розмови відбулися у Львові на весні і вліті 1942 р., та того ж року взимі у Варшаві. Сьогодні вже тяжко встановити точні дати контактів. Можна припускати, що поляки зберегли дати днів і місяців розмов.

Перший контакт відбувся в приміщенні Н. Н., що мешкав тоді в районі вулиці горішньої Городецької. Я був тоді політичним референтом Проводу ОУН. Зі мною ходив на розмови Михайло, що мав псевдонім «Лекс». Перед розмовами з представниками польського підпілля відбулося засідання Проводу, але конкретних постанов у справі розмов не ухвалено.

*) Деякі прізвища як українських представників, так і польських — з огляду на їх місце перебування, ми примушені зашифрувати.

З власної ініціативи я поінформував про заплановані розмови з поляками ред. Василя Мудрого і д-ра Степана Біляка. Бажаючи бути підготованим до розмов, я просив В. Мудрого і Ст. Біляка, щоб вони дали мені інформації про польські політичні групи та середовища, а також про осіб з польського підпілля, бо в тих справах вони краще орієнтувалися. Перед ними я ставив справу так, що тут діло не з відношенням українського підпілля до польського, а української справи до польської. Розмови з ред. В. Мудрим відбулися в О. М., а з д-ром Біляком у будинку Львівської ратуші, де він тоді працював. Про результат розмов з поляками я пізніше поінформував і згаданих панів.

Перша наша розмова відбулася з двома польськими представниками підпілля, прізвищ яких посередник Н. Н. не хотів виявити. Рекомендуючись, вони подали прибрані прізвища. Ми також виступили під псевдонімами, але пізніше мені стало відомим, що Н. Н. виявив їм моє правдиве прізвище. Чи подав прізвище і Михайла («Лекса») — не знаю. Мабуть ні, бо він його особисто не знав. Польські представники мали від 35 до 45 років. Вони виступали від імені польського підпілля, підкреслюючи зокрема, що говорять від тих польських кіл, що до українців ставляться прихильно. Мета розмови: в обличчі загрози від спільного німецького ворога треба елемінувати польсько-українську боротьбу, порозумітися і створити спільний фронт боротьби проти німців. (Маю враження, що поляки бажали порозумітися з українським підпіллям тому, що в той час німці були на верхах своїх мілітарних тріумфів!).

Весь час я говорив по-українському. Михайло був у ролі «перекладача»; поляки заявляли, що розуміють українську мову, але їм тяжко висловлюватися по-українськи. Мабуть один з них називався А. Б-ський. Поляки вимагали, щоб припинити українську акцію проти польських колоністів та вплинути на ті українські кола, що співпрацювали з німцями на протипольському відтинку. Нашою заявою, що українське підпілля поборює тільки тих поляків, що спільно з німцями виступають проти українців, та тільки ті польські поліційні відділи, що їх німці спровадили з польських земель для переслідування членів українського резистансу — поляки не вдовольнилися. Вони заявили, що польське підпілля не має нічого спільного із згаданою німецькою акцією і не має змоги вплинути на спроваджені німцями на українські землі польські відділи. Також вони не можуть нічого зробити, щоб припинити співпрацю окремих поляків з німецьким гестапом чи іншими німецькими поліційними відділами, які спеціально займалися поборюванням українського підпілля.

В справі конкретної співпраці між польським і українським підпіллям поляки обмежувалися загальниками, а натиск клали на ліквідацію протипольських акцій на західноукраїнських землях, мовляв — це перші кроки для спільної співпраці. Під час перших вступних розмов ми нічого не конкретизували, нічого не обіцяли, а тільки розглядали польську політику в минулому у відношенні до українців та політику

сучасну, стверджуючи, що в принципі вона незмінна, отже висновок: яка є гарантія, що поляки дотримають слова?

Ми враховували й таку можливість, що до порозуміння з поляками не прийде. Тієї ж самої думки був і ред. Василь Мудрий. Ми також декілька разів заявляли полякам, що в нас немає підстав їм вірити, бо їх земляки завжди зраджували українців, а наша історія саме багата такими прикладами. Польські представники підпілля пояснювали, що за минуле вони не відповідають, говорять тільки від тих кіл, що ставляться до українського народу прихильно і щиро бажають співпраці в боротьбі проти німців.

Обидві сторони — і ми і поляки — стверджували факт, що українсько-польську боротьбу використовують німці й большевики, тому було б побажаним злагіднити чи зліквідувати минулі спори та співпрацювати проти спільного ворога.

Перші розмови нічого конкретного не дали. Ми розійшлися з настановою та обіцянками розглянути ще раз ситуацію і пропозиції співпраці, а також потребу продовжувати розмови між українцями і поляками.

Чергова розмова відбулася в тому самому приміщенні. Я був знову з Михайлом. Поляків репрезентував тим разом старенький пан, як нам казав Н. Н. — граф Дунін-Борковський. На запитання поляка, чому я не говорю по-польському, я відповів, що розмови ведуться на українській землі. Зрештою, для того, щоб перекладати польською мовою є інша людина, а саме п. »Лекс«. Польський співрозмовник ще якийсь час розмовляв по-польському, а пізніше перейшов на гарну українську літературну мову.

Перша частина нашої розмови — це було повторення аргументів обидвох сторін із попередньої зустрічі. Потім граф Дунін-Борковський почав конкретизувати свої пропозиції про умови співпраці: спільна бойова і розвідувальна акція українських і польських відділів на всій території України, зокрема, як приклади, він подав — на побережжі Чорного моря, в пристанях, на залізничних шляхах тощо. Він ставив особливо наголос на східноукраїнські землі.

Як під час першої розмови, так і тепер, наша вимога зводилась до того, щоб передумовою всякої співпраці між українцями і поляками, а також одною із її гарантій — була згода поляків (Лондонського екзильного уряду) публічно скласти заяву, що вони в принципі визнають українцям право на самостійну державу в межах української етнографічної території. Польське підпілля одночасно мусить поставити ту справу своїм західним союзникам і домогтися від них аналогічної декларації.

Для нас така вимога була б одною із солідніших гарантій, що поляки не зломлять свого слова. Польський представник у принципі погоджувався на нашу вимогу, тільки бажав одного, а саме, щоб ми не висували етнографічного принципу, бо в польському суспільстві це викличе ворожий відгомін. Далі, він переконував нас про необхідність дуже тісної співпраці в сучасному і майбутньому між обидвома народами, беручи до

уваги наших спільних ворогів — німців і москалів. Під час розмови він запропонував допомогти нам переслати літаком наших людей до Лондону.

Так само, як попередні представники, так і граф Дунін-Борковський порушував питання польсько-української держави. Аргументи: Польща — країна промислова, Україна промислово майже нерозвинена, отже — спільна держава була б сильна і самовистачальна. На запитання, чи в майбутньому у спільній польсько-українській державі Україна надалі мала б бути позбавлена власної промисловости — впала потакуюча відповідь.

Було ясно, що наші сусіди-партнери в нічому не змінилися і було зразу видно, що їхні «ширі» бажання співпрацювати з українцями були тільки димовою заслоною для якоїсь ближче неозначеної мети.

Ми були приготовані на все і тому перебіг розмов нас ніколи не зашкочив. Ще одна справа стала предметом ширшого обговорення, а саме — діяльність польських збройних відділів на українських землях. Наше становище було таке: кожний польський відділ, що оперує на українських землях мусить підчинитися українському командуванню; українські з'єднання, що опиняться на польських землях, мають підпорядковуватися польському командуванню.

Не зважаючи на характер і зміст — розмови надалі вважалися актуальними, без остаточного завершення.

Інші розмови відбулися із зовсім новим представником польського підпілля — до речі, незнаного нам з прізвища, — поблизу дзвіниці на Святоюрській горі. Розмови відбувалися в чотири очі, але, на жаль, до нічого не довели, бо польський представник не хотів погодитися на декларацію, якою поляки визнавали б етнографічний принцип у розв'язуванні спірних кордонних питань між ними та українцями.

«Поштовою скринькою» ми визначували умовлене місце і людину для розмов, на що обидві сторони погоджувалися. Митрополит Андрій Шептицький знав про наші контакти і розмови з поляками. Щоб ближче познайомитися з опінією митрополита, в цій справі відбулися з ним розмови представників ОУН. Декілька розмов з Митрополитом провів я самий, а деколи бував зі мною і «Лекс». Припускаю, що поляки впливали на Митрополита А. Шептицького, очевидно, по лінії власних планів та інтересів.

Потім у Львові вже не було розмов із поляками. Щойно восени (листопад-грудень 1942 р.) розмови відновилися, але вже на терені Варшави. Туди їздив Василь Охримович.

Остання річ, що я опрацював перед моїм арештуванням німцями — це були десять пунктів наших вимог і нашого становища у відношенні до поляків. Вони були на письмі й Василь Охримович передав їх у Варшаві представникам польського підпілля. Моя розмова з Василем Охримовичем відбулася у Львові в його кімнаті при вул. Городецькій. Цих десять пунктів умови були обговорені і схвалені на засіданні Проводу ОУН.

Тому, що пізніше я був арештований і перебував у німецьких концтаборах — Авшвіці і Сахсентавзені — мені не вдалося зберегти ні записок, ні копії згаданого документу.

Одначе, мені відомо про те, що в Лондоні, в польських архівах, збережений оригінал, або копія, наших пунктів умови. Про це згадував один польський політик у повоєнних роках у Римі, коли зустрівся там з членами Проводу ЗЧ ОУН. Він тоді назвав і моє прізвище».

Для історичної справедливості слід ще додати, що польські представники підпілля намагалися під час розмов використовувати такі аргументи: вони, мовляв, репрезентують цілість польського підпілля, а українські делегати — лише Організацію Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. Очевидно, така «легітимізація» вжита була з метою, щоб українські делегати під час розмов поступилися під загрозою, що польське підпілля знайде контакти до інших українських середовищ і організацій. Але спроба польського тиску була безуспішна, бо українські представники ОУН не пішли на жоден компроміс у засадничих, принципових справах.

Для уточнення, ще раз повторяємо: уривок спогадів учасника розмов із польськими представниками З. М. стосується тільки до 1942 р.

Самою погрозою, що поляки знайдуть контакт до інших українських організацій, вони не обмежилися. Посередник Н. Н. допоміг їм знайти контакт до іншої української організації. Пізніше було відомо, що Н. Н. мав з того приводу великі неприємності.

*

В квітневому числі польського паризького журналу «Культура» (1960) є надрукований лист Андрія (Анджея) Хцюка з Австралії, в якому автор переказав свою розмову з польським кардиналом Гльондом про Митрополита Шептицького. Покійний уже кардинал Гльонд прийняв на розмову А. Хцюка у Франції, в місцевості Готкомб.

Тому, що зміст листа кидає деяке світло на контакти Митрополита Кир Андрея з підпіллям, в конкретному випадку з польським підпіллям, наведемо з нього основні уривки. Рівночасно цей лист допоможе зрозуміти деякі недоговорені моменти з неопублікованих споминів З. М.

Кардинал Гльонд сказав А. Хцюкові таке:

«Преосвященніший архієпископ Шептицький — велика людина і святець. Через його руки йшли великі допомоги Апостольського Престолу не тільки для польського духовництва, не тільки для жидів, що їх багато ховалось по греко-католицьких монастирях, а також і для польського підпілля, себто — Армії Крайової. Крім допомоги Ватикану, тією самою дорогою й на ті самі три призначення йшла допомога і з інших джерел. Преосв. архієпископ Шептицький зазнав від поляків не одної прикрости і кривди, тому тим більше годиться підкреслити його теперішню поставу. То велика людина і святець. Він робив і робить багато добра».

По хвилині надуми, додав: «Так, ми не вміли провадити розумної політики супроти українців, а наслідком того є трагічні братовбивства на Волині та в Східній Галичині. Може, колись обидва народи ліпше зрозуміють свої помилки і глибше відчують спільну долю...»

«Від себе додаю — пише далі А. Хцюк, — що на переломі 1939-40 років було у Львові відомо, що в палаті св. Юра митрополит переховував

свого брата, капітана польського війська, разом із групою його товаришів. Швидко потім капітана Шептицького арештували москалі, але, незважаючи на прикросі з боку НКВД, митрополит не переставав помагати польським офіцерам...»

ТЕМИ, ЩО ЧЕКАЮТЬ ОПРАЦЮВАННЯ

Порушені в «Нарисах» питання, схоплені, до речі, короткими першими «мазками» перед намалюванням образу («Нарисів з найновішої історії») — це лише розмішані фарби різних кольорів, які вимагають ще доброго пензля і вправної руки.

Візьмім, наприклад, будь-котрих кілька тем і побачимо, як нетерпеливо вони чекають опрацювання. Незалежно від польських диверсійно-розвідувальних груп «Вахляжа», в Україні схрещувались шляхи інтересів різних чужоземних розвідок та агентур, що мали більше або менше відношення до ситуації в роках другої світової війни. Через Україну прокотилися не тільки німецькі армії, а також і армія еспанська, т. зв. «Синя дивізія», італійські військові з'єднання, угорські, румунські, словацькі та інші військові відділи.

Аналіза тогочасного становища, виявлення протилежностей у самих союзників та хоч би епізодичне зілюстрування прикладами про ставлення окремих осіб чи цілих формацій до української визвольної концепції, до українського населення і т. п. — все те разом узятє дасть уявлення про те, яке було наше положення під час другої світової війни.

А тема про злочинну діяльність «білих» московських шовіністів та імперіялістів, що всіма способами і засобами вислугувались німцям, чи не лежить ще облогом? Яка була роля в Україні під час німецької окупації москаля, старого емігранта, високої ранги офіцера румунської розвідки, що зрадив німцям усі секрети і пішов до них служити?

А роля советської агентури, дії большевицьких партизанських ватаг. Їх походження і склад, фактична залежність від імперського центру в Москві — все це також чекає свого літописця!

Чи відповідають правді твердження доцента К. К. Дубини* в доповіді на тему «Комуністична партія України в роки великої вітчизняної війни» про кількість советських партизанів у тилу німців?

А він же напровадив такі цифри: під керівництвом ЦК КП(б)У було організовано й залишено в тилу німецького фронту 883 партизанські загони, понад 1700 диверсійних і винищувальних груп, було створено 23 обласні, 67 міських і 564 районні підпільні комітети, а також 54 міські райкоми партії і 4316 організацій. Для ведення підпільної роботи було залишено понад 26 тисяч комуністів. На його думку, навіть цифра 220 тисяч партизанів в Україні «дуже знижена і не відповідає дійсності». Він не погоджується також із тими, а їх є багато, хто твердить, що партизанський большевицький рух прибрав більшого характеру лише з 1942 року, а подекуди лише на весні 1943 р.

*) «Український історичний журнал», ч. 1. 1960 р.

Щоб заперечити твердження самих же комуністів, К. Дубина підляв до речі, і так зовсім фантастичні цифри, ще й пропагандивною водичкою такого змісту:

«Партизанський рух з самого початку спирався на широку підтримку трудящих, а тому його потрібно вважати масовим із перших місяців існування».

З його слів виходить, отже, ясно: советський партизанський рух треба з перших місяців вважати «масовим» — яким він ніколи не був — лише тому, що це в інтересі партійно-політичної пропаганди, мовляв, за комуністів стояв український народ.

З міркуваннями К. Дубини не погоджувались навіть деякі учасники Конференції «з історії КПСС», яка відбулася 28-30 вересня 1959 року. На пленарному засіданні «двічі герой СССР» О. Ф. Федоров, В. А. Бегма, «герой» О. М. Сабуров і З. А. Богатир — «піддали гострій критичії авторів ряду монографічних праць, дисертацій та мемуарів, які допускають перекручення, прикрашують історичну дійсність або перебільшують роль окремих керівників партизанського руху».

Така критика самих же комуністів хіба вистачає для того, щоб мати погляд на історичну вартість праць советських дослідників історії періоду світової війни.

Е. Шамко, автор книжки «Партизанское движение в Крыму в 1941-1944 годах», нарахував, що в Криму діяло «майже одинадцять тисяч чоловік», але урядові нагороди одержали лише «1500 кримських партизанів». Де ж решта, що з ними сталося?

Відповідь тут, звичайно, проста. Большевики цифри підвищили, надули, бож треба, мовляв, творити легенду, коли фактів немає.

Згідно з цифрами, що їх подає П. Вершигора*, на окупованих німецькою армією теренах большевиками залишили 90 партизанських груп і 330 відділів, що оперували підривною технікою. Пізніше організовано ще 72 диверсійні групи.

Хто ж із них пише правду?

Чи висвітлена роля Петра Вершигори, автора споминів, генерал-майора, шефа розвідки в групі Сидора Ковпака, колишнього керівника театру та кінорежисера?

Петро Вершигора в 1931 році був мистецьким керівником театру «робітничої молоді» в Сталіно на Домбасі. Скорочено цей театр називався «ТРОМ». Там він і одружився з актрисою того ж театру. Був членом комсомолу і партії. Спокійної вдачі, кремезний, невисокого росту. Добре говорить українською мовою. Тепер працює в Москві. Яка ж його роля в 1941-1960 роках?

За одними питаннями насуваються інші, нові питання, свіжі та актуальні. І всі вони чекають відповіді.

— Кінець —

*) П. Вершигора: «Люди с чистой совестью», Москва, 1953.

Михайло МУХИЙ

В ПУТАХ ШАЙТАНА

(Продовження, 4)

Незвичайно цікавою для характеристики душевного стану автономічно-федералістичних здрагоманізованих верств є та суперечка, що в серпні-вересні 1918 року — (отже вже по тім, як Україні довелося покуштувати всіх принад примусової федерації у «вільній спілці» з перефарбованою на червоно Московщиною Леніна та Троцького, але ще перед тим, як Скоропадський проголосив добровільно федерацію з Московщиною Денікіна) — суперечка, яку започаткував на сторінках київської кадетської газети «Русский голос» п. Борис Манджос, а йому на сторінках «Нової ради» відповів сам Сергій Єфремов. Манджос, про якого знаний сатиричний тижневик Василевського «Чортова перечниця» дуже влучно сповіщав: «Учора на розі Маріїнсько-Благовіщенської та Великої Васильківської п. Борис Манджос загубив орієнтацію. Просимо повернути її на адресу п. Б. М.».

Манджос у ту історичну хвилину удавав із себе 105-відсоткового нібито українця-федераліста і завзято доводив традиційним федералістам-українцям зраду ідеалів федерації. Сергій Єфремов не менш завзято боронився від цих закидів і запевняв, що його часопис і його група (соціялісти-федералісти) були, є і будуть все вірні ідеалам федералізму.

В одній із своїх відповідей Манджосові Єфремов писав, що він (Манджос) «наводить наші думки про перше й останнє засідання Установчої Ради та про Четвертий Універсал і пробує довести, що тепер ми одійшли од тих думок, зрадили їх і покинули старі позиції. Я можу тільки подякувати Манджосові за ті виписки, що він поробив, бо з них кожному незасліпленому читачеві стане очевидною ідейна видержаність нашої газети, її незмінна вірність основним позиціям федералізму. (Далі Єфремов наводить уривки з початкових чисел його газети з січня 1918 р.). «Правда — писали ми, — за останні місяці під впливом анархії розклад пішов дуже прудко наперед і починає велику популярність здобувати, наприклад, у нас на Україні, гасло самостійности. Але ми віримо, що це тільки переступна форма, як наслідок анархії, і що разом з тим, як життя входить у свої береги, принципи братнього співжиття народів у вільній федерації братиме все дужче гору» («Нова рада», ч. 7, 1918). — «Тоді ми вірили і тепер віримо. Тоді говорили: «Через фактичну самостійність — до федерації» («Н.Р.», ч. 5), і тепер те саме говоримо, буквально тими ж словами говоримо. — «Ми віримо, — нагадає нам наші слова

Манджос і знов, крім подяки за цю пригадку, нічого не можу йому висловити, — ми віримо, що життя цю помилку (мова про IV Універсал) викриє і поставить на повний зріст, а свідомість її pomoже вибратися на стару, випробувану дорогу нашого традиційного федералізму» («Нова рада», ч. 9).

»От щодо цієї віри, треба признатися, то ми помилились. Життя наслало на нас «власть, принесену з півночі на вістрях штиків», і показало, що там федеруватись, покищо, нема з ким, коли навіть найкращі федералісти свій федералізм будують самим голим насильством та штиками. Нам, федералістам з діда-прадіда, довелося перебудувати свій фронт. Проти своїх хатніх самостійників і шовіністів ми були й лишаємось федералістами. Проти таких оригінальних федералістів, які хочуть знову позбавити нас нашої індивідуальності і втопити в «общеруском море» — ми волимо на якийсь час бути самостійниками. Через самостійність — до федерації. Коли та федерація буде, я не знаю, але з тугою на серці бачу з усього, що її доводиться відсунути аж до того часу, поки там федералісти народяться і підроснуть»¹.

Духом невмирущої драгоманівщини віє, цілком природно, і від багатьох державних актів 1917-1918 років. У Третньому Універсалі Центральної Ради, виданім 6-го листопада 1917 року, а складенім Грушевським на спілку з Винниченком, читаємо, між іншим, таке:

»Народе український і всі народи України! Тяжка й трудна година випала на землю Республіки російської. На півночі в столицях іде міжусобиця і кривава боротьба. Центрального правительства нема, і по державі шириться безвластя, безлад і руїна... Не відділюючись від Республіки російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка російська стала федерацією рівних і вільних народів... Громадяне! Іменем Народної Української Республіки, у федеративній Росії, ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці російській здоров'я, силу й нову будучність...»

У грамоті гетьмана П. Скоропадського з 14-го листопада 1918 року, читаємо таку заяву:

»Серед решти частин багатострадалної Росії на долю України випала, порівнююче, більш щаслива доля... Ставлячись з великим почуттям до всіх терпінь, які пережила рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, виявляючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного ладу... Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безсумнівно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Російської держави...»

¹) С. Єфремов: «Відповідь Б. Манджосові», «Нова рада», Київ, 20 вересня, ч. 169, 1918.

Отже, як бачимо, твір С. Завадського з М. Могилянським, які, правдоподібно, на спілку з Ігорем Кістяковським — (перший із них був державним секретарем, другий — помічником першого, а третій — всесильним міністром внутрішніх справ), — складали цю грамоту, майже нічим не різнившись від відповідних голосінь за «матушку Москву» в Третім Універсалі Центральної Ради, складенім Грушевським із Винниченком.

Словом, коли взяти літературу українського миролюбного, понад усе автономічно-федералістичного русофільства доби Центральної Ради і федералістично-русифікаційної Гетьманщини, то мимоволі доводиться навести сердечне й щире і таке немудре віршоване привітання, що його склав Панас Мирний з нагоди 30-тиліття діяльності Драгоманова, найвищого проєктодавця федералістичних програм (наводжу за антологією «Струни», II, 22-23):

І от тепер Твоя з'явилась сила,
На честь Тобі єднає всіх вона.
З усіх країн, де річ Твоя дзвонила,
Хвала тобі сердечная луна.

І от в цей день, як гасне в серці лихо
Та голосний гучить нам волі глас,
І я Тобі своє вітання стиха,
Мій друже, шлю у цей великий час.

Нехай Твій дух, що долю знав криваву
Ще много літ живе нам всім на славу.

VI. НА РУІНАХ

По довгих роках першої світової війни та визвольних змагань культ Драгоманова не зник з наших обріїв. Скоріше — навпаки.

З допису Гр. Комара («Лист з інтернації») довідуємось, що 1923 році до одного з таборів наших полонених у Польщі приїхав есефівський (соціал-федералістів) лідер і колишній міністер п. Саліковський «читати лекцію про ідею федерації на Україні. Лекцію про федерацію України з Московщиною...»².

А дещо перед тим, влітку того ж самого року, реєстрові драгоманівці, Шаповал із Григорієвим, соціалісти-революціонери, закладають «Український Педагогічний Інститут ім. Драгоманова» на еміграції, в Празі.

З нагоди десятиліття цієї події дуже влучно писав буковинський «Час» (Чернівці, 19 березня, 1933) такі прикрі слова:

«Учений професор Драгоманов був ціле життя не лише ідейним, а й політичним москвофілом. Мрії про українську державність уважав він за злочин і дурноту, за культурну зраду. А ті, що програли війну за українську державність і опинилися на вигнанні, репрезентуючи на чужині українську державну думку, назвали Вищий Педагогічний Інститут у Празі іменем М. Драгоманова. Цей один факт говорить за себе цілі томи».

²) «Нова Україна», Прага, жовтень, 1923.

Критичну й негативну оцінку драгоманівських ідей та діяльності Драгоманова дав Дмитро Донцов у своїй праці «Підстави нашої політики» (Відень, 1921). Ця праця перевидана недавно у США. Критика Драгоманова є в четвертому розділі (стор. 121-149) і до неї можемо відіслати зацікавлених читачів.

Тут наведемо лише коротко загальну оцінку ролі Драгоманова: «Велику частину відповідальності за пануючу в нас сантиментально-космополітську, москвофільсько-гуманітарну дурійку поносить Драгоманов, що всім напрямком і духом своєї науки завдав надзвичайно великої шкоди здоровому розвитку української національної думки. Ця шкода випливала з засадничих ідей Драгоманова: з його космополітизму, з його переконаного і старанно обґрунтованого (але не обґрунтованого) політичного москвофільства, на яке він терпів, хоч як старається заперечити це його учні; далі, з його неясного розуміння суті національних конфліктів, нарешті, з його дивного погляду на українство, не то як на націю, не то як на соціальну верству» (стор. 131-132 амер. видання).

Але численні адоратори Драгоманова невтомно співали славу на спомин йому.

Ось що писала одна з останніх сучасниць його доби:

«Михайло Петрович Драгоманов. Скільки в цьому імені злилось для кожного українця високого, прекрасного, дорогого. Вже незабаром сповниться 50 літ, як умер цей велетень духу, ця слава української нації, а думки його — ясні, поступові, переняті федералізмом, щирим демократизмом — іще не втратили ані своєї свіжості, ані своєї глибокої правди»³.

«Драгоманов і своєю вдачею, привабливістю в усіх своїх особистих стосунках, своїм широким розумовим розвитком, глибиною і сталістю переконань, виступає на тлі тогочасних письменників, наукових діячів і реформаторів, як політичний наш Мойсей... Михайло Петрович ще довго світитиме українському народові, як високий, блискучий маяк, вказуючи, як обходити мілини та підводні камені і привести Україну до сподіваного вільного життя»⁴.

До цих надхнених слів про Михайла Петровича (Драгоманова) для заокруглення належить подати й дещо з московських писань цієї ж авторки, уміщених чимало років тому в знанім історичнім журналі Бурцева:

«Драгоманов є найвищим втіленням плідотворного злиття гарячої любови до свого краю з широким світоглядом та міжнародним досвідом. У нього націоналізм природно поставав з його демократизму й абсолютної пошани кожної національної індивідуальности. Але поруч із рідним краєм стоїть у Драгоманова в думках ціла Росія — його простора батьківщина»⁵.

³ Софія Русова: «Картина споминів про Драгоманова», Збірник Українського Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Прага, 1932.

⁴ Софія Русова: «Дещо із спогадів про Драгоманова», Зап. Істор. Філ. Відділу ВУАН, К., 1924, VII-VIII, 401.

⁵ С. Русова: «Драгоманов», «Былое», Петербург, 1906, кн. 8, стор. 288.

Майже те саме й тими самими словами писав у своїй останній статті про Драгоманова його давній знайомий, учень і прихильник, петербурзький професор та академік Овсяніко-Куликовський, випускаючи останнє, чи передостаннє, число свого часопису перед приходом до Одеси червоної армії, яка неминуче мала покласти край публіцистичній діяльності професора:

«Але долю свого рідного краю він (Драгоманов) не відокремлював від долі своєї батьківщини (Московщини, — М. М.). Вільну, самобутню ростучу, культурно відроджену Україну він мислив не інакше, як у єднанні, у співжитті з Великоросією і всіма країнами та окраїнами Великої Росії. Він був переконаний федераліст і уважав, що Росія, перейшовши через ряд щаблів політичного розвитку... історично, так би мовити — логічно, мусить прийти до федерації (чи конфедерації) всіх племен, заселяючих її територію і досягнувши повного ступня обласної автономії та національної самобутності»⁶.

При цій нагоді нагадаємо ще раз ту високою мірою пластичну характеристику, що її дав Драгоманову Овсяніко-Куликовський у своїх спогадах. Куликовський за своїх молодих літ спеціально вибирався за кордон для побачень із Драгомановим і ціле своє життя був під його впливом. Цей досвідчений суддя пише, між іншим, так:

«Ні в яким сенсі він (Драгоманов) не був сепаратистом, і анічогісенько не було в нім «мазепинського». Він стояв за цілість і єдність Росії, високо цинив общерусску культуру і не відкидав ані державного, ані культурного значення общерусского літературного язика... Я свято бережу пам'ять по нім»⁷.

А от що писали на еміграції про незабутнього Драгоманова його, дещо молодші, прихильники:

«Широкі кола українського громадянства дуже мало знайомі з діяльністю Драгоманова. А тим часом українцеві не знати Драгоманова не можна. Його знають і шанують болгари, чехи, серби, москалі та інші слов'янські народи, отже мусимо знати й ми. Драгоманів — учений, Драгоманів — націоналіст, Драгоманів — соціаліст, Драгоманів — публіцист, Драгоманів — батько українського політичного радикалізму»⁸.

«А хто ж він, той, чие ім'я з такою пошаною і любов'ю вимовляється в наші дні? Хто він, думки кого в наші дні, немов провідні проміння освітлюють наш тернистий шлях? Михайло Драгоманів — це наймогутніша постать, яка творила історію, на думках якої зростає тепер нове життя, зростають нові нитки людських взаємин. Щоб докладно довідатись про цю велику людину, треба провести цілі студії над його життям та над його творами. Прийшов час, коли не може бути жодної людини, яка б не знала, хто він, той провідник життя трудового люду, а тим більше не може бути жодного українця, який би не знав, хто є той, що

⁶ Овсяніко-Куликовський: Ходоки. IV. Драгоманов, «Современное слово», Одеса, 7 лютого 1920 р.

⁷ Овсяніко-Куликовський: «Воспоминания», Петербург, 1923, стор. 140-141.

⁸ Микола Храпко: «Драгоманів», календар «Громада», Львів, 1924.

його думками керується у своїй боротьбі трудовий український народ. Михайло Драгоманів — це наймогутніша постать політичного українського життя, що в тяжкий та темний час соціальної і національної неволі стане поруч з Тарасом Шевченком... Драгоманів так високо став над усіма верствами українського народу, що в наші дні ми щиро й свідомо можемо сказати, що він є найліпшим виразником нашої визвольної і соціальної ідеї, до чого мусить стреміти кожний свідомий громадянин»⁹.

Поруч з цими цілком безкритичними проявами безмежної відданості і пошани Драгоманову, варта згадати ту незвичайно стриману оцінку політичних здібностей Драгоманова, яку свого часу, випускаючи окремим виданням «Пропавший час», дав мимоходом у своїй передмові Павлик, той самий Павлик, який у всіх «знавців» уходить за найбільш засліпленого величчю Драгоманова. Це не він, Павлик, а нащадки Павликові переступили всі межі в ідолопоклонстві перед пам'яттю Драгоманова:

«Перед ним, який, кажучи до речі, усе вважав себе неспосібним до практичної політики, особливо революційної, та ще й початкової української, що вимагала гетьманського генія, мусіли встати величезні труднощі...»¹⁰.

Але не лише соціалісти-революціонери і радикали вклякають навколішки перед Драгомановим. Така поважна остоя галицько-лодомерійського консерватизму, як професор Степан Томашівський, що ціле своє життя був ревним учнем Драгоманова, аж до своїх останніх років життя проповідував вірність ідеям автора «Чудацьких думок». У своїй «Політиці» він раз-у-раз містив статті про потребу культу Драгоманова, в яких, між іншим, проголошував:

«В моменті глибокої кризи національної думки, коли найновіша верства української молоді шукає своїми думками і змаганням нового шляху, коли підіймаємо клич «Назад до Драгоманова», чейже добре буде дещо пригадати з його думок про завдання молоді, зокрема про її відношення до політики»¹¹.

«Ще й сьогодні українське громадянство у національно-політичному самовихованню не може нічого розумнішого почати, як пізнати краще політичні думки Драгоманова»¹².

До цих теоретичних заяв Томашівського треба зауважити, що в практичній політиці він свій клич «Назад до Драгоманова» кинув значно раніше. Було це ще влітку 1919 року, коли він разом із Василем Панейком, як дипломатичні представники диктатора Західньоукраїнської Народної Республіки д-ра Петрушевича, з оцим самим гаслом «Назад до

⁹) Аркадій Животко: «Михайло Драгоманів», «Наша спілка», часопис українського селянства, Прага, 1924, ч. 4-5. стор. 24, 28.

¹⁰) З передмови Павлика до окремого видання «Пропавшого часу», Львів, 1009.

¹¹) Ст. Томашівський: «Драгоманов і молодь», «Політика», Львів 1925 рік, ч. 3.

¹²) Ст. Томашівський: «Драгоманов і Галичина», «Політика», 1925 рік, ч. 5-6.

Драгоманова» прийшов під браму московської амбасад, де замість обіцяних чи передбачених Драгомановим московських драгоманівських ліберальних земців їх зустріли реакційні міністри й амбасадори — Сазонов, Ізвольський, Гірс, Маклаков. А що з цього гасла «Назад до Драгоманова» вийшло, то всім добре відомо: порозуміння Петрушевича і Галицької армії з командуванням т. зв. Денікінської армії.

Другий ініціатор наближення Петрушевича до Денікіна, Василь Панейко, у своїм витворі «З'єдинені Держави Східної Європи», — що є нічим іншим, як другим виданням «Чудацьких думок» Драгоманова, — проголошує, між іншим, такі гідні самого великого учителя речі:

»Поспекавшись свого характеру русофобства, українство назад притягне до себе ті по-своєму чесні й ідейні «обрусілі» круги придніпряниці, які бачили в українстві тільки німецьку або польську інтригу на знищення Росії. Те саме станеться з «москвофільством» у Галичині»¹³.

»Ідемо до федералізації Європи, а далі — й цілої білої раси» (там же, стор. 29). »Природні конечности... заставляють наше покоління відновити й на новітніх основах суверенности народів перебудувати спілку України з Московщиною, яка... дасть союзові рівних з рівними ввесь блиск і всі користи єдиної у своїм роді світової імперії» (стор. 35). »Можуть і повинні знайти місце в програмі галицьких українських шкіл години науки російської мови, одної із світових мов, мови одної з найоригінальніших літератур; кожний нарід у світі, так як і нарід російський, має свої великі хиби й великі прикмети. Одначе, певне одне: він не є такою апокаліптичною потворою, якою малюють його Духінські і Донцови» (стор. 56).

Під впливом концентрованої пропаганди Мик. Могилянського, В. Панейка, Ст. Томахівського й Осипа Назарука, віденський орган диктатури ЗУНР писав цілком драгоманівські речі («Український прапор», 2-го серпня, 1919 р.). А це було першим кроком до передання свого війська ворогові, що сталося за намовою Петрушевича в листопаді того ж року.

Федь Федорців, чільний свого часу публіцист львівського «Діла» і «Нових шляхів» Крушельницького, ще 26 червня 1919 року писав у «Ділі» таке:

»Цього місяця минуло 30 літ, як перестало битися серце Великого Вчителя українського народу — Михайла Драгоманова. Там, на еміграції, заснув вічним сном український Герцен, там спочивають напівзбуті його тлінні останки, дожидаючи хвилини, коли нове українське покоління, що виросло на ґрунті ідей Драгоманова, що ті ідеї скріплювало своєю кров'ю, спом'яне Великого Вчителя, Будителя і Просвітителя. Не лише спом'яне «не злим, тихим словом», а й спровадить його кості на рідну землю та покладе їх у всенародному Пантеоні, на високій канівській горі поруч могили Тараса Шевченка. Чутливі на свій поверховний, часто формальний, навіть загумінковий націоналізм, сучасники доказу-

13) Панейко: «З'єдинені Держави Східної Європи», Відень, 1922, стор. 40.

вали, що Драгоманів космополіт, людина національно індіферентна, навіть русифікатор. Нічого не було більше далекого не від правди, а навіть від правдоподібності, як власне такий непередуманий погляд. Коли Драгоманів зійшов у могилу, коли його могутню постать відслонили особисті придирки, він з'явився перед молодим поколінням велетнем, найяскравішим представником всепронизуючого й всеобіймаючого українського новітнього націоналізму».

До цих ліричних рядків Федорцева слід нагадати, що саме цей Федорців разом з Михайлом Рудницьким відіграли ролю представників п'ятої колони Москви в редакції «Діла», а через неї і в цілій Галичині...

Не бракувало таких вірнопідданих з'яв і на підсоветській Україні. От що знаходимо на сторінках науково-історичного київського двомісячника, редагованого М. Грушевським, — «Україна»:

«В справі ювілеїв Драгоманова редакція одержала допис громадянина Довбищенка, з якої виймає деякі конкретні побажання:

У 1913 році товариш Луначарський писав: «Драгоманов був людиною надзвичайно глибокою і цілком наукового соціалістичного світогляду... І хоча він до марксистів себе не зараховує, але дух якраз марксистської науковості лежить на таких працях Драгоманова, як стаття «Шевченко, українофіли і соціалізм» (Збірник «Пам'яті Драгоманова», Держвид., ред. Я. Довбищенко, Харків, 1920). Отже, коли такий авторитет, як товариш Луначарський каже, що «Драгоманов лишається джерелом світла, що дивує далекозорістю, красою свого розуму і лишається великим учителем, що далекозорістю та правдолюбством не нижчий від Чернишевського», то слід принімати уважніше перечитати твори Драгоманова. Може це примусило б деякого змінити своє упередження проти Драгоманова, примусило б «перецінувати цінності».

Колись Драгоманов писав, що треба якийсь час бути немодним, щоб потім стати модним. «Десятиріччя Драгоманов лишився «немодним», то в одному таборі, то в другому, то в обох таборах українського суспільства разом. І аж тепер, у Радянській Україні, ми певні, настала пора зробити Драгоманова остаточно модним»¹⁴.

Незвичайно цікаво, що вичерпавши всі контраргументи проти гасел літературного й культурного сепаратизму, кинених у 1925-26 роках Хвильовим, генеральний адвокат-оборонець досконалого «братерства» з Москвою Андрій Хвиля-Мусульбас, не знаходить нічого ліпшого, як виволікти на сцену мощі Драгоманова і заклинати ними Миколу Хвильового отямитися, схаменутися, погодитися на спілку України з Москвою. Хвиля робить це з незвичайним патосом, нехай і вдаваним і невдало-дерев'яним:

«Отже лозунг (гасло) «проти літературної Росії» маємо замінити другим лозунгом (гаслом) — «разом з літературною Росією». У свій час з приводу цього, але з приводу другого випадку говорив Драгоманов і кликав українську демократію не відштовхувати себе в спрєві літератури від російської літературної демократії, а йти разом з нею. Це було тоді,

¹⁴) «Україна», Київ, серпень-вересень 1926, кн. IV, стор. 169.

коли Драгоманов боровся з українофільськими настроями, підходячи в багатьох випадках до вирішення справи з чисто ліберальними рецептами. Але в основному він мав рацію... Візьміть і прочитайте його «Чу-дацькі думки» про національну справу, «Листи на Наддніпрянську Україну», його «Історичну Польщу і великоруську демократію» та інші його твори. Багато знайдете ви там наївного по теперішньому часі, а багато й корисного. І уявіть собі, що в основному Драгоманов свого часу переміг, а Вартовий (Грінченко) був розбитий... Товаришу Миколо, ми любимо робітничо-селянську Україну, прагнемо підняти її на вищий культурний рівень, дбаємо й прикладаємо сил, щоб зробити її уквітчаною господарськими і культурними здобутками. Але коли перед нами стає питання: разом чи не разом іти з пролетарською робітничо-селянською Росією, то ми кажемо, кричимо, галасуємо — і так робимо — разом, поруч у братерській спілці й не інакше, бо все, що інше, то не наше, то «од лукавого»¹⁵.

Ми певні, що подібних до вищенаведених заяв можна було б зібрати значно більше. Але годі. Поставимо на цьому крапку, хоч цим, може, буде чимало еміграційних, чи галицьких, чи совмалоросійських нотаблів та потентатів поминено й покривджено.

¹⁵) Андрій Хвиля: «Ясною дорогою». Рік на літературному фронті. Харків, Держвид., 1927, стор. 32-33.

Петро КІЗКО

Я люблю...

Я люблю кожную пору у році. І кожную погоду люблю.
Хай це буде квітуча весна, чи зимою засніжене поле.
Хай у небі зірки миготять, а чи хмар розстеляються поли, —
Все одно я люблю. Бо на частки життя повноту не ділю!

А життя повнота — це не тільки весела, співуча весна.
Це — і радість солодка, і смутку гіркота терпка та болюча,
Це — здобутку утіха ясна і поразки хвилина гнітюча,
Це — і сонце, і грози, і стужі-хурделі, й трава запашна!

Хуртовини й вітри, заметіль зимову і квітки я люблю.
І в любові оцій навіть в осінь сльотаву яснішає обрій,
Крізь тумани густі пробивається ранок усміхнено-добрий...
Я й недолю люблю. Бо на частки життя повноту не ділю!

Проф. Степан КИЛИМНИК

ВІД КОНОТОПУ— ДО ПОЛТАВИ

(Закінчення)

ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ (1668-1672)

Після гетьманів-руїнників на Лівобережній Україні стабілізується тверда думка нової генерації, щоправда, не так досвідченої й не так далекозорої, як у часи Хмельниччини, не з такими широкими плянами, як це було в діячів-співробітників Хмельницького, але все ж такі генерації з твердими поглядами і бажаннями — зміцнити свої соціальні досягнення, втримати свої вольності й права, закріпити свої землеволодіння, а головне — підпорядкувати собі й здисциплінувати козацтво і чернь та налагодити можливі стосунки з Москвою.

Беручи до уваги руїну, спричинену на Правобережжі П. Тетерею, а на Лівобережжі — І. Брюховецьким та іншими анархічними свавільниками, також і розбурхане козацтво, знеохочене, зубожіле й стероризоване селянство, а особливо терор і сваволю Москви й Польщі, — ця нова генерація в політиці була обережна, але послідовна. Вона знала, що з Москвою нічого вдіяти не може, бо Москва в той час окупувала Лівобережжя. До того ж ще й внутрішня слабкість і поділ українських сил на правобічні та лівобічні примушували здержуватись із війною проти Москви і, хоч-не-хоч, треба було шукати можливостей погодитися з нею та до якоїсь пори терпіти.

Але ця нова генерація не зрезигнувала із своїх прав і мала тверде рішення — за всяку ціну відстояти і оборонити їх у вигляді автономії України.

Дмитро Дорошенко залишив наказним гетьманом Лівобережної України Дем'яна Многогрішного і спішно виїхав у своїх справах до Чигирину. Тим часом, війська московського воєводи Ромодановського, скориставши з цього, зайняли Сіверщину.

Дем'ян Многогрішний — «мужичий син», людина малописьменна, але обдарована природою, твердого характеру і сильної волі. Був самостійний у своїх поступуваннях, непохитний, абсолютист. На все мав власну думку й твердий політичний погляд, тому в державній справі ні перед ким не поступався. Він добився становища Чернігівського полковника і zorganizував наймані загони війська. Особливо останнім учинком уславив себе і його почали титулувати «сіверським гетьманом».

Але що міг робити Многогрішний без військової допомоги? Дорошенко не міг повернутися на Лівобережжя, зайняте Ромодановським. Чернігівський (Лівобережний) архієпископ Лазар Баранович намовляв Многогріш-

ного піддатися Москві. Та й іншого виходу не було. Многогрішний піддався, віддав Ромодановському Чернігів, але вирішив за всяку ціну втримати автономію України.

Незадовго скликано Старшинську раду до Новгород-Сіверського і Дем'яна Многогрішного обрано гетьманом; в історії Многогрішного названо «сіверським гетьманом».

»Многогрішний уповажнив архієпископа Лазаря Барановича, що був властиво архієпископом Лівобережжя, провадити переговори з Москвою, щоб Москва відновила статті (договору) Богдана Хмельницького, вивела своїх воявод і військо з України; в такому разі вони піддадуться і розірвуть союз з татарами, а інакше — будуть боротися, хоч би прийшлося пропасти або йти з України в Польщу. Гарні були слова, але пізно їх говорити, раз уже піддався. Можна було з Москвою торгуватися, державшись разом при Дорошенку. Тепер же, захопивши за край, московські політики не хотіли пускати з рук нічого, і почали зводити, поки не виводили на своє¹.

Многогрішний грозив, що коли Москва не виконає поставлених умов, то він не порве з'язків з Туреччиною. Воевода Шереметев доносив Москві, що вся людність України погоджується з Дорошенком і Многогрішним, себто вимагає, щоб з України видалити московських воявод, вивести московські війська, забрати всіх московських урядників і щоб в Україні не було жодної московської влади.

Москва, використовуючи всі слабкі сторони гетьманського уряду і взагалі України, не хотіла поступитись, а Многогрішний, хоч як твердо ставив свої домагання, неспроможний був добитися свого і був примушений поступитися Москві.

У Глухові запропоновано московські статті угоди (1669 р.). Многогрішний із старшиною далі обстоювали свої домагання. Ще перед тим Многогрішний писав про це в Москву, зазначаючи:

»Царські ратні люди, замість оборони, завдали нам ще гіршої шкоди і знищення: в наших городах вони докучали бідним людям частим злодійством, підпалами і биттям до смерті та різними муками, а до того ж вони до наших звичаїв і обичаїв не звикли².

У справі Андрусівського миру між (Московщиною і Польщею), зокрема в справі передання Києва Польщі, Многогрішний категорично, рішучо писав:

»Це престольний город, царствующий із давніх часів, звідки на весь світ благодать Божя зросла й засяяла. Великий государ преславний город Київ і всі українські города не шаблею взяв, а Запорозьке військо

¹) М. Грушевський: «Ілюстрована історія України», Київ-Відень, 1921, стор. 345.

²) І. Холмський: «Історія України», видання Т-ва ім. Т. Шевченка, Мюнхен, 1949, стор. 24; Солов'єв: «История России», том XII, стор. 173-175.

піддалось йому добровільно. Коли ж Київ і все Запорозьке військо государеві тепер непотрібні і він віддає їх королеві (польському), то нехай би наказав воєвод і ратних людей вивести з Києва та інших міст, а вони знайдуть собі іншого володаря»³.

З московськими воєводами йшла сильна й виразна боротьба. Многогрішний, козацька старшина і архієпископ Баранович не хотіли зні воєвод, ані московських статей... Але, врешті, 6-го березня 1669 року були примушені їх прийняти. Тоді складено з Москвою договір, відомий під назвою — «Глухівські статті». Московські воєводи залишилися у таких містах: Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині та Острії. Вони не повинні були втручатися до козацьких справ, обмежуючись владою над своїми «ратними людьми». Многогрішний підписав цей договір, а Москва підтвердила вибір його гетьманом.

Дем'ян Многогрішний налагодив зв'язки з Білорусією, із шляхтою Мстиславського воєвідства, щоб приєднати ці землі під його булаву. Москва спротивилася, тоді він домагався, щоб кордони від Литви провести по Сожі й до України мусів відійти важливий вузол — Гомель.

Поводився Многогрішний з усіма, як справжній володар: самостійно, не піддавався жодним стороннім впливам. Без старшинської ради вів різні переговори, роздавав і відбирав військові уряди, без військового суду карав старшину, навіть і полковників. У великій державній потребі накладав податки на селян, міщан, козаків та духовенство. Він ставив перед собою завдання: навести лад в Україні (на Лівобережжі), зміцнити її економічно, морально і військово. Він казав:

«Доходять до мене чутки, що козаки мене мало люблять; якщо це правда, нехай пишуть до царя про вибір нового гетьмана — я передам клейноди тому, кого вони собі гетьманом оберуть. Але поки я гетьманом, доти буду приборкувати свавільників, скільки маю сили»⁴.

Важко приходилось гетьманувати Многогрішному після жахливої руїни, анархії і безладдя. Лише його сильна рука, як гетьмана, його безоглядність, його свідомі ідейність — вивели Лівобережжя з того жахливого стану. За гетьмана Многогрішного закінчилась доба руїни України.

Многогрішний, хоч і відійшов від Дорошенка, бо не вірив, що Дорошенко опанує ситуацію в Україні, — був його одноступцем, ніде йому не шкодив. Обидва вони — Дорошенко і Многогрішний — дуже перейнялися Андрусівським миром, прагнули душею і тілом об'єднати Україну, вибороти їй волю і самостійність.

ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ У ЗНОСИНАХ З МОСКВОЮ

Григорій Дорошенко, брат гетьмана П. Дорошенка, призначений наказним гетьманом, писав з Козельця до воєводи Шереметєва в Київ так:

«Я писав не про те, що вел. государеві хочу служити і присягу давати, а писав про те, що прийшов з полками в Козелець не для війни, щоб не турбувались і зачіпок військових зо мною не робили. А присягу

³) Там же.

⁴) Там же, стор. 241.

мені давати з якої неволі? Я тепер по своїй волі плаваю, як орел сизий. Війна в нас стала за козацькі вольності; проти нашої волі нас у підданство привести трудно. Ми за свої вольності до останнього чоловіка помremo; коли ж вел. государ накаже з малоросійських городів воевод і ратних людей вивести, то ми вел. государеві в послуху раді бути. Військо запорозьке государством Московському і Польському — камінна стіна».

Це саме писав і сіверський наказний гетьман, Дем'ян Многогрішний:

»Нинішня війна з великим государем, — писав він Лазареві Барановичу, — виникла з благословення його милости, отця Методія Филимоновича, єпископа Мстиславського, і його послушника — протопопа Ніжинського. Чую, що князь Ромодановський відпустив цього протопопа з братом моїм Василем і з Гвинтовкою до великого государя. Відпустив він його на останню загибель нашої бідної Малоросії і всього світу. Та туди ж, у Москву, поїхав і о. Методій. Цей більш за всіх буде бунтувати і своїми непотрібними задумами царську величність заохочувати й намовляти. Коли великий государ не захоче підтвердити нам наші вольності, поставлені при Богдані Хмельницькім, тоді — рад-не-рад піддамося поганцеві, а на кого буде гріх? На єпископі Методію та на протопопі Ніжинськім. Пошли, ваша святительська милість, до царської величності, бий чолом, щоб тим злосіятелям-наклепникам не вірив».

Баранович вислав цю грамоту в Москву, прохаючи й від себе царя, щоб домагання Многогрішного були виконані.

Цар відповів Барановичеві так:

»Хай Дем'ян і Військо запорозьке пришлють до нас знатних людей від себе, від духовних і світських людей, урядників і міщан, і від поселян із проханням прийняти їх під нашу державну руку, тоді про вольності й права наші милостивий указ їм буде».

Такі ж листи відправив цар і до Дем'яна Многогрішного і до Війська запорозького.

Многогрішний з товаришами у січні 1669 року вислав до Москви посольство у такому складі: від Лазаря Барановича — ігумен Максаковського монастиря Ієромія Ширкович, від гетьмана Многогрішного — обозний Петро Забіла, осаул Матвій Гвинтовка, суддя Іван Домонтів, шістьох сотників, два отамани, полковий суддя, підписок військовий та 46 рядових козаків. Від міст було два війти і один бурмістр, від поселян — нікого. Посольство, між іншим, вимагало, щоб цар «звелів своїх людей з наших городів вивести, а в казну податки ми самі будемо давати через наших людей, яких військо вибере, і то не з цього часу, а тоді, коли в Україні поправиться...»

ПЕТРО ДОРОШЕНКО (1665-1676) — »СОНЦЕ РУЇНИ«

Після обрання Тетері гетьманом на Правобережжі, а на Лівобережжі Бруховецького, Україна поділилася на дві частини: Правобережну — під зверхністю Польщі, і Лівобережну — під владою Москви. Так сили України стали розбиті надвоє, ослабли; боротьба за визволення і з'ед-

нання України була особливо важкою. По обидвох боках Дніпра було велике замішання і поширювалась зневіра. Несвідомі елементи — честолюбці та кар'єристи творили свої злочинні діла, вони не думали про те, щоб вивести Україну на шлях єдності і волі, а дбали про свої персональні справи. Такими були Тетеря і Брюховецький та інші. Тетеря підмовив польського короля Яна Казимира піти походом на Лівобережну Україну, запевняючи йому успіх. Поляки взяли в допомогу ще й татар і пішли руйнувати міста, містечка та села України. Озлоблене українське населення виступило проти поляків і вони, почувши, що наступає московське військо, завернули без успіхів назад. Крім цього наслідком походу поляків було й те, що на Правобережній Україні почався сильний повстанський протипольський рух. Лютий кат Чарнецький — він же спалив кості гетьмана Хмельницького, — надлюдськими карами катував українське населення. Не зважаючи на те, протипольський повстанський рух все більше й більше ширився. Польське військо зазнало поразок і мусіло вийти з України, а Тетеря лишився сам ще у важчому положенні. А коли його розгромив проводир повстанського руху Дрозд і Дорошенко, йому залишилась лише одна дорога: вийти з України, скласти булаву й зректися гетьманства. Він так і зробив. Таким чином Правобережна Україна була звільнена від польських військ. Брюховецький мав тепер нагоду приєднати Правобережжя до своєї булави, але він не думав про це, а крім цього Правобережна Україна ненавиділа Москву так, як і Польщу і не хотіла йти під московську зверхність.

В той же час у деякого зродилася думка визнати зверхність Криму. Медведівський сотник Опара перший одержав із ханських рук гетьманську булаву, але швидко самі ж татари заарештували його.

Після цих подій у серпні 1665 року Загальна рада в Чигирині однодушно обрала гетьманом Петра Дорошенка — «з прадіда козака», що ще за Богдана Хмельницького був полковником. Петро Дорошенко походив із старшинського козацького роду. Його дід, Михайло Дорошенко, славний український лицар, був запорозьким гетьманом (1623-1628) і вславився своєю відвагою та вірністю ідеалам волі українського народу.

Петро Дорошенко перед тим співпрацював з трьома гетьманами — Богданом Хмельницьким, Іваном Виговським і Юрієм Хмельницьким. Він добре знав усі злі й добрі сторони тогочасного життя українського народу. Волів болями України і шукав доріг, щоб вивести «свою милу вітчизну» на шлях волі, єдності й державности.

Дорошенко був людиною сильної волі, твердого характеру, великого духу й державного розуму. «Душею і тілом був відданий визволенню України» — як каже про нього Грушевський. Він умів піддати правильній аналізі й синтезі тогочасні події в Україні та в її сусідів, мав далекосяжні пляни з'єднати свій народ та визволити його вітчизну. Мав тверді погляди на справу визволення України з-під польського й московського панування. Всі помисли і все життя його були спрямовані на службу вітчизні та її рятуюнок.

ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА

Взявши з ханських рук гетьманську булаву, Дорошенко не радів, не вдовольнявся тим. Він вирішив піти шляхом великого Богдана — налагодити добрі взаємини із сильною Туреччиною, васалом якої був тоді й Крим. Україна мала стати незалежною і від Москви, і від Польщі, і від Кримського хана. Він плянував об'єднати всі українські землі в межах старої української держави — «князівства Руського», визначаючи її кордони: на заході — Перемишль, Ярослав, Висла та Німан, на сході — Сівськ-Путівль. Такі кордони мала мати Козацька держава — «цілість отчизни».

Про з'єднання всіх українських земель Дорошенко висловився так:

«... Щоб в одній раді, а не в розбитті Україна перебувала». «Хоч Божею волею український народ обох сторін Дніпра роздвоєний і ми видаємося одні одним ворогами, однаке ніхто чужий не є нам такий прихильний, як ми самі собі є приятелями»⁵.

Дорошенко докладно пізнав психологію українського народу, слідував за народними настроями. Він знав стихійну силу українців, але знав і їх хиткість, нестійкість.

Він шанував свій народ, безмежно його любив й тому рахувався з усіма його проявами політичного життя, намагався спрямувати це життя в річище ідейних прагнень. Прислухувався до народної opinio в усіх справах, часто скликав Раду, на якій ставив важливі питання, що їх не хотів вирішувати сам. А щоб не впливати на вислід Ради, під час голосування виходив із наради.

Найближчим дорадником гетьмана Дорошенка був Київський митрополит Йосиф Тукальський. «Духом його і життям живе гетьман і вся Україна» — так висловився про митрополита Львівський єпископ Шумлянський. А про Дорошенка він казав так:

«Дорошенко дуже скріпився, панує вповні й абсолютно та має найвищу любов серед народу — злого не чув я про нього й слова».

Дорошенко у війську запровадив реформу — завів наємне військо, т. зв. «серденята», на яке спирався і не піддавався таким старшинським впливам, що були некорисні для України.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДОРОШЕНКА

Україна була оточена трьома ворогами: зі сходу Москва, з заходу — Польща, з півдня — Крим. Про загарбництво Польщі й Москви ми вже згадували, але й татари також нападали на Україну, нищили села, грабували й вбивали людей, брали в ясир. Тому Дорошенко хотів мати протекторат сильної держави, з допомогою якої можна було б звільнити Україну і забезпечити її від хижих сусідів. У стосунках з Польщею, Москвою і Кримом він намагався поступати дуже дипломатично, але у

⁵ І. Холмський: «Історія України», стор. 234, видання НТШ, Мюнхен, 1949.

своїх справах не поступався. Свою головну мету — звільнити Україну від панування Москви й Польщі, забезпечити її самостійність, він твердо намагався здійснювати. Тому нав'язав ближчі стосунки з Туреччиною, себто — пішов шляхом Богдана Хмельницького.

Польща намагалася втримати за собою Правобережну Україну, обсадила своїми військами Білу Церкву, Полісся, а навіть, на деякий час, і Чигирин. Москва намагалася поширити свої впливи з Лівобережжя на Правобережжя, а кримські татари безперервно набігали на Україну, палили села, городи, грабували, забирали в неволю жінок і дітей. Щоб поширити свої впливи і скріпити своє панування на українських землях, кожна із згаданих держав висувала своїх кандидатів на гетьмана, вибираючи таких, що були їй відданими людьми, напр., Опару, Суховія Петра, Уманського полковника, та інших. Дорошенко, хоч і вів переговори з Польщею і Москвою, але дуже обережно, з недовір'ям. Польщі він зазначив, що король тільки на папері давав козакам привілеї:

«Король дав козакам привілеї, а згодом посилав поляків і вони всі вільності від них віднімають, і православних християн, не тільки козаків, а й полковників та старшину, б'ють, мучать, беруть різні побори, а в багатьох містах Божі церкви збезчестили й попалили, а інші обернули на костюли...»

Проти Москви виступав, стверджуючи, що цар зламав статті договору з Хмельницьким, що Київ віддав полякам, що руйнує Україну, грабує, вбиває невинних людей, заповняє Україну своїми воеводами та «ратними людьми», які плондрують її та тероризують українське населення.

Татарам не довір'яв, бо знав, що вони недотримували попередніх договорів, часто зраджували, грабували й руйнували Україну. Він домовлявся з Кримом, але й говорив:

«... Не зрікаюсь я ще моєю шаблею Крим догори ногами обернути...»

В такій ситуації гетьман Петро Дорошенко рішив піти слідами великого Богдана: пов'язатися з Туреччиною і скласти з нею вигідний для України договір. У той же час Туреччина почала відгравати поважну роль в європейській політиці і світ рахувався з нею.

Перше посольство в Константинопіль Дорошенко вислав 1667 року. Туреччина прислала тоді Дорошенкові на допомогу своїх яничар і татар. Пізніше Дорошенко підготував договір з Туреччиною, основні точки якого були такі:

1) Українська держава має право до всієї української території від Перемишля до Путивля;

2) Запорозьке Військо свobodно вибирає гетьмана на довічний уряд;

3) Українська Церква має автономію під зверхністю Царгородського патріарха;

4) Султан (Мохамет IV-ий) не буде вимагати ані брати жодної данини з України;

5) Допоміжні війська, що їх присилатиме султан, будуть підвладні гетьманові;

6) Султанські грамоти для України мусять бути писані українською мовою;

- 7) Посли турецькі мусять знати і володіти українською мовою;
- 8) Турки не будуть будувати в Україні своїх мечетів;
- 9) Турки не будуть брати в Україні ясиру ані руйнувати осель;
- 10) Туреччина і Крим не складатимуть миру без участі України.

Султан Мохамед IV-ий погодився лише на декотрі з тих точок умови, зокрема на вільний вибір гетьмана, зобов'язався не брати жодної данини, ясиру тощо. Дав згоду, що Україна буде на таких правах, як Молдавія та Волощина, під зверхністю Порти.

Найголовніше для Дорошенка було те, що Туреччина 1672 року виступила війною проти Польщі, так як вимагав цього Дорошенко, згідно з його плянами.

Польські війська вдарили сильно на Дорошенка, але він розбив їх під Четвертинівкою (коло Батого), та спільно з турками й татарами пішов походом на Поділля і Галичину. Султан обложив Кам'янець, що був неприступною фортецею, і здобув його, а після цього підступив під Львів. Львів, по кількадемній облозі, склав окуп і піддався.

Польща не мала сил провадити війну з такими сильними військами і рішила замиритися з Туреччиною. Погодилась щорічно платити Туреччині гарац (грошову данину), відступити Кам'янець, визнати Україну (Правобережжя) в старих границях та вивести з Правобережжя всі свої військові залоги. Цей мир підписаний у Бучачі 1672 року.

Отже перша частина бажань Дорошенка була здійснена — Правобережна Україна залишилась вільною від польської зверхности. Він мріяв, що здійснить свій задум до кінця — об'єднає під своєю булавою і Лівобережну Україну. Москва, налякана переможним походом військ турецьких, татарських і козацьких, була готова піти на поступки Дорошкові, а він, невдоволений спілкою з турками, поставив їй такі умови:

- 1) В Україні має бути один гетьман, якому підлягатиме і Запоріжжя;
- 2) Московських воевод і військ не має бути ніде, навіть у Києві, всі вони мусять опустити Україну;
- 3) Московський уряд, мірою потреби, мусить захищати Україну;
- 4) У справі внутрішньоукраїнські московський уряд не має права втручатися...

Налякана Москва була готова прийняти ці умови. Цар скликав Земський собор, на якому вирішено було прийняти гетьмана Дорошенка і Правобережну Україну під свою зверхність, якщо Польща Бучацьким миром їх зреклася. Усе йшло добре, але, на нещастя, старшина зробила донос у Москву на Лівобережного гетьмана Дем'яна Многогрішного, що був одноступцем Дорошенка; цар усунув Многогрішного з гетьманства, а на його місце гетьманом обрано Івана Самойловича. Самойлович боявся втратити булаву, тому не лише не допомагав у великій справі з'єднання й визволення України, а всюди, де лише міг, перешкоджав Дорошкові здійснювати його пляни. Самойлович дораджував Москві не миритися з Дорошенком, а воювати з ним, що й погубило справу Дорошенка. До того ж, Польща, хоч і зреклася Правобережної України,

не хотіла вивести своїх залог. Вона далі підтримувала Ханенка проти Дорошенка, а московському урядові заявила, що коли він прийме під свою зверхність Дорошенка, то це буде порушенням миру між Польщею і Москвою. Москва ж війни з Польщею не бажала, бо боялася Туреччини, яка — як ходили тоді чутки — готувала похід проти Московщини в наступному році.

Спілка Дорошенка з турками не дала Дорошенкові бажаних користей. Між народом, коли виявився укладений договір Дорошенка з Туреччиною, почалося нарікання на нього. Під час походу на Україну турки жорстоко поводитись: церкви на Поділлі перетворювали на свої мечети, безчестили християнські святощі, забирали малих дітей і переводили їх на мусулманську віру, до того ще й знущалися над населенням, грабували його і т. п. Все це використовували вороги Дорошенка, зокрема Самойлович. Він почав намовляти Москву до війни з Дорошенком, щоб приєднати до його булави Правобережну Україну. Москва в той час війни боялася, але все ж таки доручила Ромодановському йти з військом на Правобережжя і змусити Дорошенка капітулювати.

Самойлович хотів знищити Дорошенка, щоб самому бути гетьманом Лівобережної і Правобережної України. Разом з Ромодановським він вирушив походом на Правобережжя і почав переманювати старшину й козаків Дорошенка на свій бік. Зневірене поведінкою турків населення, козаки та старшина почали переходити без бою до Самойловича. Дорошенко закликав турків і татар на поміч, але вони не спішили на рятунок свого союзника. Кримський хан був невдоволений Дорошенком тому, що Дорошенко хотів командувати кримськими татарами за посередництвом султана, васалами якого вони були. Самойлович не пішов на Чигирин, а оточив своїми військами Канів і Черкаси. Тим часом представники десятих правобічних полків — Канівського, Білоцерківського, Корсунського, Черкаського, Павлоцького, Кальницького, Уманського, Брацлавського, Подільського та Могилівського — вислали посланців до Самойловича з проханням, щоб він прийняв їх під свою булаву та повідомив Москву, що вони визнають її зверхність.

15-го березня 1674 року Іван Самойлович скликав Раду в Переяславі і на пропозицію Ромодановського «вільними й тихими голосами» обрано Самойловича й Правобічним гетьманом. На Раду цю прибув і Ханенко, що передав свої гетьманські клейноди Самойловичеві. Таким способом Самойлович став гетьманом цілої України.

Гетьман П. Дорошенко був глибоко вражений таким неліцарським поступуванням Самойловича, що зміцнював московську владу в Україні. Він був ладен піддатися Самойловичеві, але Запорозький кошовий Сірко, що перед тим був великим прихильником Москви, але тепер, після «солодкого» московського заслання, став лютим ворогом Москви, — умовив Дорошенка продовжувати боротьбу, обіцяючи прислати на допомогу запорожців, що ненавиділи Самойловича за його промосковську політику. Одночасно Дорошенко одержав повідомлення, що й татари йдуть йому на поміч, а також прийшла вістка, що польським королем буде обраний

Собеський, який мав зв'язки з Дорошенком та умовляв його залишити союз з Туреччиною і визнати зверхність Польщі, що тим разом уже виконає всі домагання Дорошенка. Все це зупинило наміри капітуляції і Дорошенко вирішив продовжувати боротьбу.

Дорошенко вислав І. Мазепу до хана в Крим, а друге посольство — до турецького султана просити допомоги. Подав він тоді й скаргу на татарського хана, що він не хоче допомагати Дорошенкові. Дорошенко просив помочі якнайшвидше, щоб рятувати справу.

Врешті Дорошенко разом із татарами пішов наvertати Правобережні полки під свою булаву, але татари знову виявили всюди свою жорстокість і насильство. Тому, коли Дорошенко з військом вернувся до Чигирину, а Самойлович вислав свої війська — правобічні полки почали знову переходити до Самойловича й Правобережжя відпало від Дорошенка. Самойлович з військом підступив під Чигирин і обложив його. В Чигиринському замку був гетьман Дорошенко лише з 5-ти тисячами козаків, але й вони були невдоволені спілкою Дорошенка з турками. Оповідають, що Дорошенко сидів на бочці пороху, ладен кожної хвилини зірвати себе, але прийшли вістки, що на поміч йому йдуть татари. Самойлович залишив Чигирин і вернувся на лівий бік Дніпра. Турки з татарами зайняли Поділля і Брацлавщину та жорстоко карали неслухняне населення. Дорошенко знав про це, але нічого не міг вдіяти і втрачав останню надію здійснити свою велику ідею, бо вся людність була обнята панічним страхом і втікала від татарського й турецького знущання.

Жахливі часи настали на Правобережжі: то Дорошенко наступав із турками й татарами, що руйнували край і наводили страх на населення, то наступав Самойлович із московськими, не менш жорстокими військами, що карали населення, руйнували оселі й знущалися над своїми противниками. Населення втікало то з правого берега Дніпра на лівий, то навпаки — з лівого на правий.

У 1674-1675 роках Правобережжя дійшло до крайнього стану: були вщент спустошені Брацлавщина, Поділля і правобічна Київщина. Дорошенко впадав у розпач. Він ще переговорював з Москвою, щоб добитися хоч малого гетьманства, але даремно. Самойлович вимагав, щоб тільки один гетьман був на всю Україну і щоб Дорошенко піддався йому. Дорошенко іще кликав татар і турків на допомогу, але вони не йшли. Покладав іще надії на Запоріжжя, на свого однопумця Сірка, а навіть передав на Запоріжжя свої гетьманські клейноди. Сірко все збирався скликати Раду, а тим часом Самойлович діяв проти Дорошенка всіма силами.

І сидів «останній козак», гетьман Петро Дорошенко, у своїй фортеці, в Чигирині, вислав усім листи і пояснював мету його боротьби:

»Не тільки це сам від себе смію світові об'явити, а й багато товариства, моїх ровесників, можуть явно мені засвідчити, що ще з молодих літ не звик я ніякого зла нікому з синів моєї отчизни бажати; коли Божою волею я був примушений взяти цей печальний уряд і держав його

близько 10-ти років, не в чому іншому був мій замір, а тільки в тому, щоб помножити вольності Запорозького війська і заховати безпечність і цілість вітчизни, щоб процвітанням благочестивих церков народ християнства українського міг утішатися. Тому не тільки з християнами, а й з бусурменськими народами я завжди намагався поступати прихильно та згідливо, щоб Україну бачити в бажаному мирі».

В 1674 році Самойлович вислав військо з Чернігівським полковником Борковським проти Дорошенка. Дорошенко не піддався, а Борковський не відважився здобувати Чигирин. Тоді Самойлович, разом з військом московського воєводи Ромодановського, вирушив у похід і оточив Чигирин. Дорошенко, щоб спинити руїну України, вирішив піддатися Самойловичеві. 1676 року він вийшов назустріч передовим полкам Самойловича, а потім поїхав за Дніпро, склав гетьманські клейноди. Таким способом Самойлович досягнув булаву гетьмана цілої України.

Самойлович був зобов'язався вчинити останню волю гетьмана Петра Дорошенка: дати йому можливість дожити віку в Україні. Але Москва боялася залишити Дорошенка в Україні й категорично зажадала, щоб прислати його до Москви. Самойлович хотів дотримати своєї обіцянки Дорошенкові, але вкінці мусів виконати царський наказ. В Москві Дорошенка потримали декілька років у «почеснім арешті», а потім послали у В'ятку воєводою. Пізніше Дорошенко знову клопотався, щоб йому дозволили вернутися в Україну, але московський уряд вирішив дати йому село Ярополче, Волколамського повіту, а в Україну не відпустив. І так:

»Знеміг славний Дорошенко, сидючи в неволі
Та й умер з нудьги — остигло волочить кайдани!
І забули на Вкраїні славного гетьмана».

Дорошенко вмер на чужині 1698 року, а його противник, Самойлович, помер на засланні в Сибіру 1687 року.

За висловом одного з істориків, Дорошенко — це справді «Сонце руїни». Він у ті тяжкі часи, коли спадали голови гетьманів і кращих синів України в московських та польських катівнях, він рішучо виступив у бій за свою «милу отчизну». Він вцепив молодій генерації прегнення боротися до кінця за волю і державність України. Не самолюбство, не слава, не бажання влади гнали його на бій з ворогами України, а правда його народу, любов до нього і відданість його ідеалам — були імпульсом десятилітньої боротьби Дорошенка. Він ще й тоді, коли втратив усе, як герой в епopeї «Тарас Бульба», кликав з чужини до козаків: »Чи є ще порох у порохівницях, чи не ослабла іще козацькая сила?!«

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

(Продовження, 6)

Уявім собі, що психіка нормально розвинутої, культурної людини має вигляд кулі, поверхня якої прилягає до кожної клітини організму. В об'ємі тієї кулі містяться всі психічні функції, з допомогою яких проходять різноманітні переживання, а в осередку кулі має місце «unitas multiplex» людської психіки, себто — я-центр. Куля є найкращим прикладом психічної цілості, якщо уявимо собі її так побудованою, що кожна функція знайде своє означене місце в цілісному об'ємі. Кулиста схема психічної структури різниться від усіх дотепер вживаних схем, поперше, тим, що в ній особливо виразно можна бачити суттєву властивість психічної цілості; подруге, можна краще зрозуміти структуру психічних функцій та їх відношення до я-центру, і, потретє, виразніше можна усвідомити собі пропорцію між обсягом свідомих психічних функцій у стосунку до невідомої нам психічної самобутності. В горизонтально-вертикальній схемі це все так виразно не виступає. Коли б ми хотіли графічно показати різницю між тими схемами шаровості психіки, якими користуються психологи до цього часу і нашою кулистою схемою, то властивість тих схем виглядала б так, як на поданих рисунках:

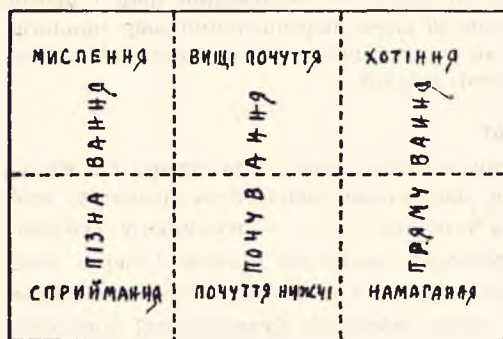


Рис. 1.

Горішні три поля означають персональну надбудову (шар свідомих і активних явищ).
Долішні поля означають ендотимичну тіваліну (філо-і онтогенетично раніший шар психіки).



Рис. 2.

Осердкове коло окреслює я-центр
Середнє коло окреслює персон. шар.
Зовнішнє коло окреслює ендотимич. шар.
Прямі лінії відзначають системні функції.

Очевидно, що обидві нарисовані схеми не є достатньо досконалими тому, що не є об'ємистими. Тут вони обмежені тільки двома димензіями, тоді як структуру психіки треба уявити собі в об'ємистій формі. Але все таки кругла схема більше наближається до форми, яку пропонуємо як кращу для цілісної структури психіки. Коли оцінювати обидві схеми щодо кількості і змісту розміщених функцій, то в тому випадку між ними нема жодних різниць. Обидві вони розпоряджаються однаковою кількістю піль, які символізують поодинокі системи функцій і в тому випадку нічого не змінється. Властива різниця між ними є щойно в тому, що куліста схема має інший уклад функцій і уможливлене краще зрозуміти цей факт, що психічність, крім об'ємистої самотності, має також я-центр, який відіграє одну з найважливіших роль у психічному суб'єкті. Такої ясності при вертикально-горизонтальній схемі не маємо. Персональна побудова тієї схеми охоплює справді всі явища, які є в залежності від я-центру, але все ж таки вона сама я-центром не є, а відношення між я-центром і нею на схемі не виходить виразно. Натомість з допомогою кулістої схеми така неясність усунена. Тут надаємо головне значення я-центрові, довкруги якого знаходиться персональний шар, при чому між персональним шаром і поверхнею кулі містимо ендотимний шар, який значно більший від персонального шару, хоч загально беручи він ще менше досліджений, ніж персональний. Все це на новій схемі виступає більш наочно і тому її треба вважати також кориснішою для зображення психічності. Особливо вона добра для зображення людської психічності, де виразно виступає персональний шар і свідомий я-центр. У зв'язку з новою формою схеми треба застосувати й дещо іншу термінологію до поодиноких обсягів психіки. В тому випадку психічну самотність не можна називати ендотимною підвалиною, так як це робить Лерш і Кульчицький, так само як свідомий я-центр із його особовим обсягом спроможності не можна називати персональною надбудовою. Замість термінів ендотимна підвалина і персональна надбудова, ми застосовуємо назви — **ендотимний шар** і **персональний шар**. Зображений на кулістій схемі персональний шар прилягає безпосередньо до я-центру, тоді як ендотимний шар має своє місце між персональним шаром і органічністю людини.

а) Властивість активного я-центру

Опис функцій поодиноких шарів психіки подаємо за проф. О. Кульчицьким, при чому перш за все наслідливо властивість я-центру, щоб мати відповідний погляд на його особливу роль у психічному суб'єкті. Отже, я-центр проявляється в осередку психічної цілості і через свою активність та зіткнення з різними сферами і шарами дійсності витворює різноманітні постаті й відміни. До таких постатей Кульчицький зараховує феноменальне «я», що є однією і носієм свідомих психічних змістів та вихідною точкою низки дальших його постатей. А дальшими постатями феноменального «я» є т. зв. «я» активно-волюціональне, «я» сомато-психічне, «я» характеротворче, «я» духовно-ідеальне, «я» соціальне, «я» біографічно-історичне, а також «я» структурно-реальне, що є спільною

підвалиною для всіх згаданих постатей «я». Різномірні постаті «я» постають наслідком його активності та зіткнення з різними сферами і шарами дійсності, бо в такому зіткненні змінюється якість змісту суб'єкта, себто — якість самого феноменального «я». Змінюється також уявлення, що його мало феноменальне «я» про себе самого, як про об'єкт свого уявлення. Активність «я» має різні спрямування, при чому воно, як центр актів, протиставиться назверхньому світові — його матеріальності (в актах праці), соціальної сфері (в суспільно-важливих поведінках), далі — ендотимно-несвідомій дії власних гонів, опануванням яких формує характер; крім того протиставиться вищому шарові — духовості — в культурно-творчих діях і, врешті, органічності в соматичних процесах. Тут треба підкреслити, що незважаючи на різні відміни спрямувань феноменального «я», воно все ж таки лишається однією. Особлива його структура пов'язує інтегративним зв'язком різні якості у співіснуючу «багатоодність», себто — в «*unitas multiplex*» людського «я», а це дуже важлива і суттєва річ, притаманна свідомому психічному центру.

Феноменальне «я» є прапроявом психічного життя, прапроявом у тому розумінні, що воно є передумовою людської свідомості і постійно знаходиться всередині психічності, як центр переживань. Йому притаманні чотири основні прикмети. Першою є одність у різноманітності, яка відзначається тим, що є синтезом різноманітних психічних змістів одного моменту в одному осередку. Змісти психічних функцій пізнання, почування і прямування виступають усе разом (одночасно), при чому сполучаються між собою в синтезу інтегративного зв'язку.

Другою прикметою є часова ідентичність, якій притаманна синтеза різних станів психічності, що наступають один за одним. Ті стани переходять один в одного, витворюючи своєрідний струм свідомості.

Третьою прикметою є активність, яка підкреслює, що феноменальне «я» має не тільки певні переживання, а й одночасно в тих переживаннях почуває себе діяльним; воно ті переживання охоплює і переживає.

Врешті, четвертою прикметою є протиставлення «я» до не «я». Це протиставлення можна окреслити так: я почуваю себе як «я» власне тому, що відокремлюю себе від назверхнього світу, себто — від не «я», і все назверхнє протиставлю власному «я». Динамічну властивість феноменального «я» Кульчицький називає також **активно-волюціональним «я»**, яке зроджується при взаємопронизуванні психічного центру зі спротивами зовнішнього світу, особливо зі спротивами матеріального шару. Як активно-волюціональне воно одночасно є **соматопсихічним «я»**, бо дії, що зроджуються в людській волі і протиставляють людину світові, відбуваються безнастанно з допомогою тіла через порухи тіла. Інакше кажучи, соматопсихічне «я» зроджується з виповнення феноменального «я» змістами, що постають наслідком взаємопронизування шару психічності і шару органічності.

Коли говоримо про **характеротворче «я»**, маємо на думці ту діяльність психічного центру, яка не тільки протиставиться назверхньому світові, а також, звужуючись окресленою сферою психічності, протиставиться решті власної психіки, як чомусь, що є для нього назверхнім. В тому випадку **«я»**, як центр персонального шару, протиставиться цілому ендотимному шарові з його неокресленими, невагмованими, розпливчастими гонами та іншими, нам ближче незраними, динамічними силами цього шару. Отже джерелом формації даного аспекту феноменального **«я»** є взаємопронизування психічних явищ персонального шару з ендотимним шаром.

Характеротворче **«я»** зв'язане у своїх діях з **духово-ідеальним «я»**. Це духово-ідеальне **«я»** є виявом духовотворчих тенденцій персонального шару. Духовотворчі тенденції спрямовані здійснювати духові вартості: економічні, теоретичні, естетичні і релігійні. Саме ці вартості переймас шляхом інтроспекції духово-ідеальне **«я»**. Поняття інтроспекції Кульчицький визнає за Штерном, а Штерн під цим поняттям розуміє підпорядкування нашого **«я»** цінностям, нормам і ідеалам духового шару. Через інтроспекцію (вкладання) цінностей духовости в наше феноменальне **«я»**, в нас постає бажана структура нашого **«я»**, як ідеал і **«ідея форс»**, відповідно до тих ідеалів, що їх суб'єкт хоче у своїм житті здійснити.

Як бачимо, це духово-ідеальне **«я»** формується наслідком взаємопронизування шару духовости з психічністю. Зіткнення і взаємопронизування індивідуальної людської психіки з психікою суспільного довкілля, витворює ще одну відміну феноменального **«я»**, т. зв. **соціальне «я»**. Дія і реакція людини так вплетені в плетиво суспільних відносин, що ніколи не є суспільно індіферентними, а завжди мають певне відношення до суспільного довкілля. Ми переконуємося в наших діях, що коли наше тіло є зоною нашого **«я»** (за Лінсом), то дальшою поширеною його сферою є суспільна група, у якій, через яку і, принайменше, для якої одиниця живе.

Усі вищезгадані відміни **«я»** виступають у феноменальному **«я»** з різною силою і різною виразністю. З одного боку вони репрезентовані більш або менш свідомими психічними змістами, при чому тут одночасно виступає певне свідоме або несвідоме, потенціальне або актуальне зображення нашого **«я»**, яке відповідає даним змістам і їх висловлює. З другого ж боку прикметність ідентичности **«я»**, силою якої воно зберігає свою тотожність у часі (не зважаючи на пливкість психічних змістів), запевняє різноманітним постатям їх основну одиність і тотожність. Феноменальне **«я»** кожного життєвого моменту — обумовлене цілою історією **«я»**. Залежно від того, яка це була історія (в яких обставинах людське **«я»** розвивалося), феноменальне **«я»** прибирає таке чи інше забарвлення, виявляючи себе сильніше в одній із своїх постатей (напр., у постаті соціальній, соматичній, волюціональній і т. п.). Одночасно в пам'яті нашого феноменального **«я»**, часом актуально, а постійно потенціально — живе ціла історія нашого **«я»**, так як його формувало життя і так, як воно своє життя формувало. Коротко кажучи, в кожному актуальному феноменальному **«я»** міститься його внутрішнє ядро — **історично-біографічне «я»**. Ця минувшина живе в теперішньому нашому **«я»**, втілюється

в його хронологічній біографії та творить власне одну з вищезгаданих постатей нашого «я», творить постать, у якій містяться всі інші постаті «я» в своєму історичному чергуванні, нанизані на нитку минувшини, як історія і біографія нашого «я». У різних постатях феноменального «я» показано, як бачимо, активне ставлення свідомого психічного осередку до довкільного світу з одного боку і до власної психіки — з другого.

б) Свідомі функції персонального шару

В розпорядженні я-центру знаходиться система свідомих функцій персонального шару. Та система свідомих функцій розбудована в трьох головних обсягах спроможностей і свідомий я-центр постійно ними послуговується в активному ставленні до внутрішнього і довкільного світу, виконуючи з їх допомогою потрібну чинність. До трьох головних обсягів функційних спроможностей свідомого психічного життя належать: мислення, хотіння й вищі почуття. Всі три названі обсяги спроможностей тісно пов'язані з активним я-центром. Вони безпосередньо прилягають до нього, як це виразно показано на нашій коловій схемі і належать до тих духових органів (Іфендер) психіки, що безпосередньо співдіють з активним я-центром. Це ті системи психічних функцій дозрілої культурної людини, яких не мають жодні живі створіння, крім людини, і які становлять собою персональний шар психічності. Тут коротко опишемо діяльність тих функцій, починаючи від мислення.

Система функцій мислення, завданням якого є визначувати розуміння світу — послуговується поняттями, при чому в поняттях маємо діло з такими актами свідомості, які ґрунтовані не на «зображених» і «постегевих» чинниках психічного змісту, а тільки на «ненаочних» елементах. Поняття — це усвідомлення собі суттєвих і незмінних прикмет предмету чи якоїсь класи предметів пізнання, себто — усвідомлення ненаочного змісту. Як такі (поняття з ненаочним змістом), вони містять у своїй структурі наступні чинники: словні символи, підкладні схеми і свідомість значення.

Вихідною точкою та рушійною силою в процесі мислення — є завдання, з якого виникають думки. Про думки писав Бюллер, що вони — як схоплення реляцій понять — являються «ненаочними одиницями переживань» та одночасно «сферичними суцільностями», що складаються з плетива приналежних до поняття психічних змістів. Думки творяться під впливом життєвих завдань і залежно від свого значення наві'язуються до інших вчасніших думок. Якщо відношення нової думки до вчасніших думок є встановлене, якщо нова думка знайшла місце в існуючій системі думок — тоді кажемо про розуміння одної думки. Отже, коли людина мислить — вона насамперед відтворює знану їй думку, а потім щойно усвідомляє собі окреслене логічне відношення поміж тією званою думкою і новою, незваною думкою, яку вона хоче зрозуміти. Відношення між званою і незваною думкою може бути різне (напр., в тому випадку може бути відношення тотожності, подібності, протилежності, підрядності,

надрядности, або обоснування). Інакше кажучи, людина включає нову думку в уклад знаних їй думок і таким способом ця нова думка дістає «певне місце» у «світі знаних думок», через що є людині зрозумілою.

Як бачимо, основою кожного розуміння є «логічне визначення місця», себто — свідомість логічного зв'язку, а не випадкова асоціативна пов'язаність, як думали давніші психологи. Свідомість логічного зв'язку являється детермінуючою тенденцією, що керує мисленням і викликає відповідні гадки. Психолог Ах писав, що детермінуюча тенденція це є, поперше, вплив волі та вміщеної в ній свідомості на хід психічного існування, а подруге — це існування відношення поодиноких ланок ходу думок до «надрядного зображення», що творить «тему мислення».

Другою системою функцій персонального шару є хотіння (прагнення), що зв'язані безпосередньо з я-центром. Основним джерелом тієї системи функцій присвятила багато праці Вюрцбурська школа, яка визнала, що найважливішим чинником хотіння є детермінуючі тенденції. Під детермінуючими тенденціями Ах розуміє своєрідні дії, що «виходять від зображення мети та визначають перебіг подій згідно із цим зображенням», при чому, звичайно, ці дії здійснюються без усвідомлення собі цих тенденцій. Таке визначування подій через «дію детермінуючих тенденцій» згідно з зображенням мети, вносить у ділянку волі антимеханістичний первень доцільності.

Загалом, аналіза Аха, сперта на експериментальних дослідах, визнає в акті волі наступні чинники: 1) Актуальний момент згоди нашого «я». 2) Наочний момент відчуття напруги. 3) Предметовий момент (показання мети і засобу). 4) Момент стану свідомості (стану напняття), що супроводить цілий акт хотіння.

Характеристичною рисою хотіння є насамперед те, що воно, завдяки своєму динамічному характерові, є процесом. В ньому, як у динамічному процесі, можна вирізнити не одну, а більше фаз, себто — в хотінні відрізняється такі фази, як процес мотивування, вирішення, планування і виконання дії.

Передумовою появи акту волі є наявність кількох (щонайменше двох) спроможностей діяти. Процеси мотивування — це змагання мотивів та остаточний вибір найсильнішої спонуки. Досліди усталили, що вольові переживання починаються від усвідомлення собі можливостей вибору, при чому до уявлених наслідків цих можливостей приєднуються почуття, інтереси, зацікавлення та порухи гонів. Інколи у виборі мотивів відіграють свою роль почуття релігійні, естетичні і соціальні, при чому зустрічаємось із особливим почуттям повинності. Функція мислення звужує своє значення при виборі мотивів ролю допоміжного чинника. Воно (мислення) визначає відношення нашого прийдешнього вирішення і наслідків цього вирішення до наших гонів і зацікавлень та провіряє ризик, пов'язаний з виконанням такої чи іншої дії, себто — провіряє можливість діяти.

Коли говоримо про вирішення і планування, то тут треба взяти до уваги цей факт, що в простих вирішеннях, т. зв. вирішеннях спонтан-

них, де у свідомості зазначається виразно тільки одна можливість діяти, не виступає ні мобілізація сил, ані свідомість виразної активності. Щойно з появою конфлікту поміж вищими духовими зацікавленнями і гоновими намаганнями — наше вирішення потребує «самоперемоги». Кожне вирішення може стосуватися або до вибору поміж цілями нашої дії, або до вибору поміж засобами, які ведуть до визначеної мети. Саме виконання дії мусить бути підтверджене нашим «я». Але в тому випадку важливим ще є й те, що коли зображення мети не веде до зображення дії, то тоді маємо діло тільки з бажанням, а не з дійовим хотінням, а коли проведення дії відкладається на майбутнє, тоді говоримо тільки про намір. Готовість діяти, щоб досягнути визначену мету, готовість, що з'єднана з повним внутрішнім визнанням нашого «я» — є основним моментом у психічному процесі хотіння і вона виступає спільно з ясним і свідомим переживанням визнання або відкинення якогось стану речей, при одночасному виразному переживанні власної особовості, власного «я», як відповідального спричинника цього визнання або відкинення. Властиве ж здійснення дії веде до зміни внутрішнього або назверхнього стану, або змінює обидва стани — і внутрішній і назверхній.

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

Горючий кущ

На прерії струми прадавніх всіх заливів
Рознесли атоми підземного вогню —
У зернах піскових, жовтавих і красивих,
Незнаних ще умам в добу цю запальну.

А ти, як раз підеш в мандрівку до джерельних
Скарбів — шукаючи новітніх Ельдорад —
Ти зупинися там, де насип цей земельний
В природній силі кущ зродив, як дивогляд.

Звичайний, як усі — хоч листя він не має
І може вдень очам принади не дає,
Але в своїх шпильках мельодію скриває
Й усе під вітру шум — музичний тон дає.

Та тільки у той час, як темрява тропічна
Затопить кущ цілий — мов море поплавець —
То іскри на шпильках тремтливих, фосфоричні,
Горять, як промені — із зернових сердець.

М. Л-Ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Книга третя, продовження, 4)

ВБИВСТВО ІФІТУСА

Вернувшись до Фів, Геракл не міг знайти собі місця. Неспокійна вдача гнала його далі, на нові місця, до нових пригод. Йому було неприємно жити зі своєю дружиною Мегарою, якої присутність нагадувала йому про смерть дітей. Нарешті він одружив Мегару із своїм улюбленим небожем Іолом, а сам пішов у світ, шукати собі молодшої і щасливішої жінки.

В той час його старий приятель Еврітус, король Ойхалії, якого сам Аполлон учив стріляти з лука, оголосив, що віддасть свою дочку — красуню Іолу — за того, хто переможе його в стрільбі.

Геракл легко переміг Еврітуса і його чотирьох синів та зажадав обіцяну руку Іоли. Але Еврітус, знаючи, як Геракл повівся з Мегарою, відмовив йому, покликаючись на те, що Геракл уживав зачарованих стріл, які не могли схибити, отже тим самим виграв нечесно. Крім того він не міг віддати своєї доньки за чоловіка, який убив своїх дітей і покинув свою жінку, а до того ж був ще й невільником Еврістея. Сама ж Іола ставилася до Геракла прихильно, але Еврітус зламав своє слово, не давши згоди донці вийти заміж, і до того порушив звичай гостинності, вигнавши Геракла зі свого двору з нічим.

Три сини Еврітуса були цілком згідні з нечесною поведінкою свого батька, але четвертий, Іфітус, гостро заперестував проти такого негідного вчинку і заявив, що батько мусів дотримати свого слова і віддати Іолу за Геракла.

Незабаром славний злодій Автолікус украв у Еврітуса десять породистих кобил і десять віслуків, гарно їх пофарбував і продав Гераклові, як своїх власних.

В домі Еврітуса ніхто не знав, що сталося з худобою. Тому батько вислав Іфітуса на розшуки.

Ідучи по слідах худоби, Іфітус дійшов до Тірину, де в той час мешкав Геракл. І тут сумнів закрався в серце хлопця. — Може справді це Геракл украв їхню худобу, щоб помститися за їхню нечесність?!

Так роздумуючи, він раптом побачив Геракла, що вертався додому. Не кажучи нічого про свої підозріння, Іфітус розповів про їхню втрату, описав згублених кобил і ослів та просив Геракла допомогти йому їх знайти.

Геракл не пізнав з опису Іфітуса недавно купленої худоби і пообіцяв йому зайнятися розшуками під умовою, що Іфітус буде на той час його гостем.

Під час вечірнього бенкету, Геракл раптом зрозумів, що Еврітус обвинувачує його в крадіжці худоби. Розлючений до краю, він закликав Іфітуса йти за ним і вивів його на найвищу вежу Тіріну.

— Дивись! — гукнув він до свого гостя. — Дивись добре навколо і скажи мені, чи, може, твоя худоба десь тут пасеться?

Не пізнав Іфітус пофарбованих кобил і ослів, і відповів: — Ні, ніде не бачу я нашої худоби.

Скрикнув люто на те Геракл: »І все ж ти в серці своїм обвинувачуєш мене в злочинстві!« І з тими словами штовхнув Іфітуса з вежі.

Як тільки його напад люті пройшов, зжахнувся він свого вчинку і зараз же подався до царя Пилуса, щоб той його очистив. Але Пилус був союзником Еврітуса і тому відмовив Гераклові.

Тільки наймолодший син Пилуса, на ім'я Нестор, змилосердився над прибитим горем Гераклом і вмовив сусіднього царя очистити його. Все ж, не зважаючи на всі намагання жреців, Геракла переслідували страшні сни. Тоді він вирішив запитати поради у славного Дельфійського оракула — Трекіні Ксеноклеї.

Але не встиг Геракл переступити поріг Дельфійського храму, як Ксеноклея відмовилася відповідати на будь-які запитання: — »Ти вбивця, ти замордував свого гостя! Я не пророкую таким, як ти!«

Ще більше розлютився Геракл і закричав у відповідь: »Як що так, то я сам собі засную Оракула!« — І не довго думаючи, повикидав із храму всі жертвоприношення, та забрав із собою триніжок, на якому сиділа Ксеноклея.

Не стерпів такої наруги над храмом бог Аполлон і почав битись із Гераклом. Довго тривала ця бійка, аж нарешті сам Зевес кинув поміж них блискавку і примусив їх помиритись.

Він змусив Геракла повернути триніжок храмові, після чого Ксеноклея сказала Гераклові таке: — »Щоб визволитися від своєї недуги, ти мусиш продатися в рабство на один рік до Лідійської цариці Омфали, а гроші, які вона заплатить за тебе, мусять бути дітям Іфітуса, як відкуп за його смерть«.

Покірно похилив голову Геракл і відповів:

— Хай буде так, як ти кажеш, але одного дня я зроблю моїм рабом того, хто накликав таке страждання на мене і мою родину!

ОМФАЛА

Після вироку Дельфійського оракула, Геракла забрав із собою сам бог Гермес, покровитель усіх важливих фінансових трансакцій, до Малої Азії.

Там він продав Геракла на торгу цариці Омфалі, як незнаного невільника. Три талани сріблом заплатила цариця за могутнього невільника! Гермес скоренько взяв гроші і подався з ними до Еврітуса. Але той гордо заявив, що тільки кров може заплатити за смерть Іфітуса, і не тільки сам відмовився від грошей, а також заборонив Іфітусовим дітям їх брати.

Виконавши своє завдання, Гермес зник, а з ним і гроші. Геракл був невідьником Омфали цілих три роки.

Спершу вона над ним насміхалась: одягала в жіночу одіж і заставляла прясти вовну, а сама скликала гостей і, вбравшись у Гераклову лев'ячу шкуру, наказувала йому робити найбрудніші праці.

Всю цю зневагу Геракл зносив із покорою і терпінням; помалу покидали його нічні примари і він почав знову приходити до себе. Разом із здоров'ям повернулось до нього і бажання пригод. Цариця дозволяла своїм невідьникам виходити поза палац. Геракл користався з цього дозволу і завжди виходив поспати після обіду в зеленому гаю. А жили в тій околиці два карлики-близнюки, яких люди називали Церкопами. Були вони дуже збиточні, любили насміхатись з інших, робити погані жарти і до того ж були добрими злодіями. Вони завважили Гераклову пообідню звичку і щодня ходили за ним, та кидали на сплячого велетня камінці. Нарешті Геракл вирішив їх провчити. Одного дня взяв він із собою свою найкращу зброю і, як звичайно, поклався по обіді спати. Церкопи знову з'явились, щоб йому докучати, але побачивши Гераклову зброю, вони вирішили підкрастись ближче і її вкрати. Геракл відразу помітив їх, але вдавав, що міцно спить, аж поки близнюки не підлізли зовсім близько. Тоді він раптом підскачів і вхопив їх обох відразу. Довго не думаючи, зв'язав їм руки й ноги і, прив'язавши їм до ніг мотузку, перекинув собі за плечі й поніс додому. Та як він їх так ніс, пригадалось Церкопам, як їхня мати їм ще маленьким казала: »Почекайте, мої маленькі білі спинки, ви ще зустрінетесь із великою чорною спиною!« Вони почали голосно сміятись, аж нарешті Геракл їх запитав: »І чого вам там ззаду так смішно?« — Розказали близнюки про материне пророцтво і про те, що Гераклова спина була чорна від сонця, мов смола. Почувши таку історію, Геракл сердечно розсміявся, а потім розв'язав близнюків і відпустив їх.

Іншим разом Геракл провчив нечесного Сілевса. Сілевс жив у Лідійській долині і плевав виноград, а що потребував робітників, то ловив на дорозі подорожніх і заставляв працювати для нього.

Аж одного дня перестрів він на шляху Геракла і погрозами звелів обкопувати його виноградник. Геракл із смиренным виглядом згодився. Коли ж надвечір прийшов господар подивитись, як іде праця, то побачив, що всі виноградні лози повиривані і корінням, а сам Геракл блаженно спить.

З люттю накинувся на нього Сілевс і хотів його вбити. Але Геракл випередив його і за хвилину бездушне тіло Сілевса лежало на землі. Залишив його там Геракл, а відходячи, затамував поблизу річку і затопив все Сілевсове господарство.

Незадовго після цього на царство Омфали напали лідійці і, пограбувавши кілька сіл, втекли назад. Геракл погнався за ними, відібрав награбоване майно, а щоб провчити їх — цілком зруйнував лідійське місто.

Ще іншим разом попав Геракл у гостину до рільника Літиерза, славного тим, що запрошував до себе подорожніх, гостив їх, а потім викликав

їх на змагання — жати збіжжя. Коли гості вже починали змагатися від праці, то господар підганяв їх батогами, нарешті, ввечері, коли він виграв змаг, відрубав їм голови. Тіла їхні він ховав у снопи, що їх, приспіваючи, відносив додому.

Літиерз викликав також і Геракла змагатися. Але не врахував він велетенної сили і спритності. Геракл легко його перегнав, а ввечері забив Літиерза і тіло його викинув в річку Меандер.

Нарешті, біля лідійської ріки Сабари Геракл забив велетенського змія, що нищив людей і збіжжя.

Вдячна Омфала, яка нарешті довідалась, хто був її невільником, звільнила Геракла з неволі і, обдарувавши його щедро, відіслала назад до Тірину.

ГЕРАКЛ І АДМЕТОС

Ще тоді, як Еврітос вигнав Геракла із свого дому, нещасний Геракл подався в далекі мандри. Одного дня він зайшов у місто Фери в Тессалії, де в той час там панував гостинний і побожний король Адметос. Адметоса всі знали, що він був улюбленцем Аполлона. А було це так: одного разу, коли Зевес розгнівався на Аполлона за недозволене вбивство Аполлоном цеклопів, звелів йому працювати цілий рік звичайним пастухом на землі. У своїй великодушності дозволив Аполлонові вибрати собі місце праці. І якраз до Адметоса захотів піти Аполлон, чим він приніс щастя в дім свого господаря. Поля Адметоса стали найбільше врожайними, а коні — найгарнішими, найшвидшими. Аполлон поміг Адметосові також здобути руку красуні Алкестіди, улюбленої дочки короля Пелії.

Король Пелій хотів віддати свою дочку тільки за такого героя, що зуміє запрягти до свого воза лева і ведмеда. Для цього подвигу Аполлон наділив Адметоса надлюдською силою і сам допоміг йому запрягти тих диких звірів у ярмо. Цим Адметос здобув руку прекрасної Алкестіди.

І ще одну ласку вистарався Аполлон для свого улюбленця. Він випросив у богині Долі обіцянку, що смерть обмине Адметоса в призначену йому годину, коли хтось інший згодиться вмерти замість нього.

Але коли прийшла фатальна година, то ніхто з його друзів не хотів віддати своє життя за нього. Навіть схилені старістю батьки, що з дня на день очікували смерті, не спішилися урятувати свого повного молодости сина.

І рішилася прекрасна Алкестіда принести в жертву своє життя за свого улюбленого мужа і батька своїх дітей. Ледве встигла вона оголосити свою волю, як уже з'явився Танатос — чорний жрець смерті, і ножем відрізав їй лок волосся перед тим, як мав відправити її в підземне царство.

Надаремно благав Адметос богів. Надаремно приносив на вівтарях багаті жертви. Алкестіда вже відчувала в своїх грудях приближення смерті і приготувалась до розлуки. Перш за все вона обмилась із ніг до голови і вдяглася в чисті шати. Потім, складаючи богам жертви,

просила в них щастя і здоров'я для свого любого мужа і дорогих дітей і, нарешті, лягла на своє ложе.

Адметос і діти приступили, плачучи, до неї і благали її не вмирати. Але вона поблагословила їх усіх і сказала таке:

»Дорогий мужу ! Дозволь мені вмерти за тебе. Хоч розлука з тобою, найбільш шляхетним із тессалійців, для мене дуже болюча, але без тебе я взагалі не могла б жити. Твоїх батьків оскаржую я за те, що вони тебе зродили і для них смерть за свого сина була б славним і героїським учинком, а ти не мусів би оплакувати свою дружину і виховувати сиріт.

Прошу тебе, мій коханий, щоб ти не брав собі другої жінки, яка могла б, в своїй заздрості, бути негідною матір'ю нашим дітям«.

З тими словами впала Алкестіда непритомна на своє ложе.

Прибитий горем, Адметос почав готувати похорон і оголосив цілорічну жалобу в цілім королівстві. Всі тессалійці вдягнули жалобний одяг і пообстригали гриви всіх своїх коней на знак жалоби.

Саме в ту пору нагодився до його двору Геракл. Адметос пізнав Геракла і сам запросив його до хати. Шануючи святий звичай гостинності й не бажаючи своїм смутком турбувати гостя, Адметос старався не показати, що сум завітав у його оселю. Все ж таки Геракл відчув, що не все гаразд у домі Адметоса і хотів шукати гостинності в сусідів. Та Адметос, що ніколи ще не відсилав гостей від своїх порогів, не хотів про те й слухати, а щоб заспокоїти Геракла, сказав, що помер його далекий родич.

Наказавши слугі заопікуватися гостем, Адметос подався на похорон своєї дружини.

Геракл тим часом вже добре розгостився і, дещо підпивши, почав виспівувати веселих пісень.

Нарешті він звернув увагу слугі, що той не мусить мати сумне обличчя тоді, як гість його господаря забавляється.

Але повний поваги слуга відповів йому: »Ти не знаєш нашого горя, ані удару, якого зазнав наш господар. Мусиш знати, що він щойно поховав свою улюблену дружину Алкестиду«.

Така новина приголомшила Геракла.

— Що ти кажеш?! — скрикнув він. — »То він втратив свою прекрасну дружину і, не зважаючи на те, взяв до себе гостя в хату та ще й затаїв перед ним своє горе?! А я тут в домі журби забавляюсь і співаю! Скажи ж мені, де похована та чесна жінка? Де я її можу знайти?

— Якщо підеш дорогою, що веде до Ляриса, то побачиш її прикрашену гробницею.

З цими словами слуга залишив кімнату.

Геракл, глибоко зворушений такою шляхетною гостинністю Адметоса, постановив гідно йому віддячитись.

(Далі буде)

Юрій ВУРЯКІВЕЦЬ

БЛУДНИЙ СИН

I

В дворі проміння соняшне й теплінь,
Урочих яблунь зеленаві шати.
Від крил буслиних впала довга тінь
На клуню з очерету сивувату.
Вертались люди з поля від долин,
І журавель скрипів побіля хати.
Хтось воду набирав цебром лихим,
Заслуханий у стоголосий грім.

II

А блудний син стояв коло вишенъ,
Лилісь з гущавин солов'їні співи,
Він думав про залитий сонцем день,
Коли з подвір'я вирушав щасливим.
І вітер в шапці, збитій набекрень,
Зникав, переливаючись на нивах.
Крутили ранне сонце вітряки,
Розливши чорні дуги край ріки.

III

Гули стовпи на пагорбах й драти,
Коли виходив хлопцем у безкрає.
Горіли млосно на Десні мости,
І танки зупинялись поза гаєм,
Зі смертю зговоритись на путі,
Як тиша пропадала в небокраях.
Йшли санітари вбитих хоронить,
Криваво підпливав в пожежі Схід.

IV

В заморських згодом і чужих краях
Вітчизна хлопцю, як голубка снилась.
Із саду рідного зозуля в снах
До нього прилітала сизокрила.
Кувала про життя безрадній шлях,
Із блудним сином потайки тужила.
Пригадувала в співах святість піль
Між думних і обвітряних могил.

V

Він до землі сирої припадав,
Вслухався, може щось вона прокаже.

Кричав надхрипло в далях пароплав,
Врилатий дим підносився над пляжем,
Вгинався берег, мов гнучкий удав,
Де хмаросяги устають міражем.
Міста звели там до багряних хмар
Крикливих фабрик незгасимий жар.

VI

Раз на весні, коли зозулі спів
Лукав його із саду біля дому,
Де на горищі він роками жив,
Людей цурався в буднях незнайомих.
Пригадував свій шлях від рідних нив,
Відрадні сплески на подвір'ї грому.
Там він зростає в надії, що любов
Його покличе палко край дібров.

VII

... Зоставив дівчину кохану він,
Біля хреста у полі попрощались,
Її ще довго в білих платті тінь
Там бовваніла в надвечірніх далях.
Роса їм падала із яворин,
На плесах озера лілеї рвали,
Пливали човном, коли дзвінке срібло
Зроняло зорі й місяць на село.

VIII

Та дівчина сказала крадькома,
Що раз, коли верталася із гаю
Із кошиком грибів, то раптом тьма
Привиділась у хмурих небокраях.
Осипавсь у житах високих мак,
Застигли явори в якімсь відчаї,
З'явилися скорбні постаті жінок,
До цвинтаря прямуючи свій крок.

IX

Ще молодими ті жінки були,
Мерця скорботно на руках тримали,
З труною шляхом мовчки пройшли,
Згубилися у сизуватих далях.
Спалахували зорі у імлі,
Держач заверещав і щось лякало
Людей на перехресті край ріки,
В яру змовкали голоси дзвінкі

X

І сина блудного оте дівча
Чекало довго у краї Вітчизни,

В горінні догоряло, мов свіча,
Виходило, вдивлялось в днини грізні,
Іржавого знайшло в піску ключа,
Було в бажаннях їй уже запізно,
Лишень вона іржавим тим ключем
Собі замкнула серце перед днем.

XI

Пригадував, коли один матрос
Йому оповідав на пароплаві,
Про те, як був убитий альбатрос,
Команді цілій випала знеслава.
Під шкірою потріскував мороз,
Неслися духів злих по морю лави,
В стихії мерклій розливали гнів,
Зникали між запінених валів.

XII

А блудний син про скорбний думав час,
Коли гніздо поруйнував зозулі.
Отож вона й у горі повсякчас,
За дітками ридас, тужить чуло.
Не встигли дітки хоч єдиний раз
З кубла оглянути цей світ посулий.
Оту зозулю і жене відчай
Сюди в далекий і незнаний Край.

XIII

І раз, коли зозуля навісна
Йому вже перестала докучати,
То він відчув, що злочин той вона
Простила за дітей у днях крилатих.
Співала в лозняку густім весна,
І половіли ячмені вусаті.
Деся рідний люд і мати ще стара
Його чекали тужно край Дніпра.

XIV

І в зморшках радість руки простягла,
Йому на груди німо похилилась.
Ген в небокраях райдужна мітла
Розсипала барвисто — сяйні крила.
Із саду тиша на поля втікла,
Пташиним співом ниви розбудила,
Новину птиці за найдальший гай
Несли, що блудний син вернувся в Край.

М. ВЕРЕС

Ж Н И В А

Шумлять жита відполовілі,
Розлив неначе, тут і там,
Свої пінисті котять хвилі
Назустріч сонцю і жнивам.

Жнива грядуть. Нові надії
Ростить земля. І квіт зорі
Голубить променем, леліє
В очах суворих косарів.

Міцні вони і смаглолиці,
Із гордо піднятим чолом,
В руках не коси в них — рушниці,
Замість бриля — важкий шолом.

Ідуть полями твердо, сміло,
На межах стануть край доріг
І вівчурами скоростріли
Слухняно ляжуть біля ніг,

Упнуться в далеч гострим зором,
Обводять пильно кожну п'ядь,
А довкруги — пінисте море,
Куди не глянь, жита шумлять.

Шумлять вони, ширяє вітер
І над просторами полів
Уздовж і вшир кличем трембіти
Прихід нових віщує жнив.

Грядуть вони. Від гирла Дону
І по Карпат гірський масив
Шумує жит українських лоно,
Чекає доброї коси...

Косіть, брати! Косіть щасливо,
Косіть під корінь плеса піль,
Нехай на наших вільних нивах
Не пророста чужий кукіль!...

Липень, 1952 р.

О. ДАНСЬКИЙ

НАД ІРТИШЕМ

(З повісті «Кінгір»)

Небо холонуло, немов покинуте серед пустирів багаття. На обрії розповзались сталеві пасмуги, підведені селедином і блідою окрою, а вгорі перемагала сірина. Тільки на заході, де видовжувалася тінь вартового, жевріла червона пляма, як роздerta пттиком рана.

З мочарів підіймалася мла, коливалася над хвилястими пагорбками терену з самітно розкиненими ялинками, і сходила вниз до ріки. Тут чорніли три баржі, пришвартовані до берега, а невеликий, з окопченими стінами, пароплав аж розпластився з утоми на воді, попихкуючи важко короткими зривами диму. Від барж лягли на берег довгі, дебели помости, що витнулися посередині від власного тягару. На один із помостів ступила довгопола постать і пронизливий крик сколихнув повітрям:

— Да-а-вай, давай! Ска-аре-й!

Хвиля хлюпнула об берег, рої комарів шугнули вгору, метнувшись стовпом у бік невеликої колони людей, що стояли на березі.

В далечині поміж горбовиною спалахнув несміливий вогник. Разом із смужкою диму знявся біля нього дівочий голос, тонкий і тремтливий, як комарине бриніння.

»Колима, Ко-о-ли-ма-а,
Далека дорога-а...
Серце б'ється у грудях,
На душі триво-о-га...а...а...«

Скорбота ночі, що надходила з тайги, підхопила слова пісні.

— Іліт тужить! — кинув півголосом чоловік, що височів у гурті, як цогла над покладом.

— Що кажете, Вадиме Петровичу? — повернувся до нього сусід справа.

— Прекрасна Іліт співає, Юрку...

Сусід скоса кинув поглядом і усміхнувся. »Історичний доктор! — пригадав собі порекло старого. — Не даром його так прозвали

друзі. Завжди видумає якусь історію. І тепер не втерпів...»
А вголос сказав:

— Розкажіть про неї, Вадиме!

Вадим Петрович підняв голову вище, на його чолі підкотилася довгаста зморшка.

— Тужить Іліт біля огнища, Юрію, ломить смагляві руки в слізному горю за братами. Довкола неї жах побойовища: перекинуті гарби, спалені шатра, чорні туші коней з ранами, що їх обсіли хмари мушви й комарів, трупи вершників із широко рознятими очима, в яких застиг суворий лик Янгола смерті, поломані ратища й луки, багата одежа втоптана в грязюку і гній... Земля збита копитами широким колом, змережана кривавими плямами ген аж сюди, до ріки Іртиша... Б'є своєю головою об землю молода Іліт і тихо дзвонять туго вплетені в її чорні коси золоті брязкальця...

»Колима, Колима...« — зарідав сильніше далекий голос.

Юрій Роменський заклав за комір бушлата два пальці і рвонув його, звільняючи шию.

— Не міг слухати довше доччиного голосіння старий батько, Кучум-хан. Хоч майже сліпий, досів верхівця і подався навмання в тайгу, щоб подалі від розбитого обозовища, від свідків жахливого розгрому, втрачених надій... Як поранений вовк, ховається Кучум-цар у самотину. Перед сліпими від старости й не виплаканих сліз очима зринають образи недавньої січі, в ушах гомін бойових вигуків, передсмертних криків і кінського іржання — плачу за життям.

Помалу ступає натомлений у бою кінь, похитуючи мерехтливими барвними уплітками гриви, стиха поскрипує на ньому багата зброя... Кучум-хан чує нестерпний тягар років, що раптом придушив йому спину. Легкий подмук вітру обтирає піт, що як сльози тече з-під невидющих очей, кидає в уші дзизчання комарів і далеке голосіння Іліт.

»О, Аманак! — плаче старе серце Кучума, — Аманак, сину мій!«

Поза плечима оповідача раптом знялася метушня. Крізь лави людей проредерся тонкий, немов хлоп'ячий голос, що просив пропуску.

— Куди прешся, шантрапо? — гукнув йому у відповідь інший голос, сердитий.

— Я ж тільки ближче... Йй-бо, страх хочеться послухати, що розкаже Петрович... Це ж просто лафа...

— Так, слухай там, де стоїш!

— Коли ж не все чую... Комарі так гудуть, чорт їх маму різав, що слова глушать... Ну, брат, пропусти, йй-бо!..

— Не прись, а то як мазну, то зразу скатушишся!

Вартовий вояк перед колоною перервав своє безперервне зівання і ліниво повернув обличчя до людей:

— Мо-о-лчать!

Хлоп'ячий голос злісно зашипів:

— Та пропусти ж, брат!.. Я тільки трішки... До Вадима ж...

Вадим Петрович нахилився до сердитого:

— Що таке, Анатолію? Пропусти його до мене... Хто ж це такий?

— З битовиків, докторе. Певно стукач, підслухувати хоче зараза...

Анатоль Задорожний плюнув із пересердя, пропускаючи низького, круглоголового, що протискався наперед, і штовхнув його аж під бік Петровича. Очі круглоголового заграли недобрим вогнем.

— Наливаєш, Анатолію, йй-бо право! Я чесний пацан, з роду-віку не капав... Не, Пахонько не стукач... А на баржі, так я тобі, брат...

Круглоголовий несподівано змовк, бо Задорожний рвучко повернувся до нього з затисненими кулаками.

— Облиш його, Тільки! Пахонько хороший хлопець, я знаю його...

Спокійний тон голосу Роменського зупинив Анатолія. Його бліде обличчя, стягнене гострими зморшками, помалу вигладилося. Круглоголовий задер обличчя вгору й з радості голосно проковтнув слину.

— Ти вибач мені, Анатолію, але страх люблю історії...

Вадим Петрович подивився на круглу, непокриту голову Пахонька, на якій, немов купини на трясовинні, росли невисокі кущики стриженого волосся, на його задертий ніс, що дивився своїми дірками кудись у небо, й посміхнувся цілим обличчям, високим чолом, навіть густо настрішеними бровами, з-під яких гляділи глибокі сірі очі мислителя.

— Як тебе звати? Пахонько? Ну, й завзятий ти, хай тебе милують радянські святці!

Він хихикнув весело. Анатоль Задорожний нетерпеливо переступив з ноги на ногу:

— Розкажіть, докторе, далі, а то швидко поженуть нас. Он, уже виходять із третьої баржі...

Пісня дівчини то притихала, то здіймалася високою нотою, як полум'я вогника.

Вадим Петрович забубонів:

— Ну, й гемонські ви діти! Геть чисто думку пірвали... Він замислився на хвилину, пощипуючи себе пальцями за долішню губу.

— Ридає Іліт, плаче, вдивляючись на захід, куди повели її братів. І плачуть самі з себе очі старого царя Кучума: пропало військо, пропало шіснадцять років важких змагань. Згинули найкращі татарські лицарі, що їх він зібрав у степах Бараби над Каспієм, побили їх тут над Іртишем стрільці воеводи Воейкова... Аджеж не можуть дати ради луки й ратища рушницям, що їх напевно вимислив сам шайтан для невірних джаврів... Та Аллах великий і військо ще можна зібрати, бо не згас лицарський дух серед вірних визнавців Пророка. Навіть ногайці підуть проти білого царя, що висилає на їхні землі свої відділи. Але хто поверне йому, Кучумові, старому володареві Сибіру, синів і синів його синів?

»О, Аманак, Аманак, сину мій!« — кричить у тузі серце старого Кучума, царя всієї сибірської землі, що блукає самотний тайгою понад Іртишем, після лютої, програної січі з напасниками московського царя... О, Аманак, синку!

З ім'ям Аллага в бойових окликах ішла випробувана Кучумова кіннота. Ішли самі найкращі, найрідніші — сини і сини синів, радість і гордість усієї орди. Ішли проти військ воеводи з Тари... Бій тривав із світанку до обіду. І згинув брат царя Кучума, Ілітек, згинув син Канай, полягли й два внуки, сини Алея, що був радістю серця старого батька, світлом його очей, кров'ю його душі...

Забрав Аллах до свого раю, де співають прекрасні гуріі, і двадцять князів, посвоячених з царським родом Кучума великого, і сто п'ятдесят найкращих і найхоробріших лицарів... І, мабуть, одвернув Милостивий і Милосердний своє ясне обличчя

від улюбленого свого слуги Кучума, бо живими попали в сирицю московських стрільців Воейкова: тридцятирічний князенко Аманак, і двадцятирічний Шаїм, і Бібаджа, якому всміхалася щойно восьма весна, і чотирирічний Молля, і навіть однорічний князенко Кулик... Всі вони йдуть тепер скривавленими ногами крізь тайгу широку в невідомі землі, в Москву далеку... А з ними йдуть, теж забрані в полон, і вісім княгинь — жінок Кучума, і вісім доньок.

Тому й голосить за ними прекрасна Іліт, що лишилася в розбитому таборі, на побойовищі, біля батьківського роздертого шатра...

Топчуть стежину непрохідним степом і жінка Кучумового сина Алея, і її чотирирічне хлоп'я Янсуер, і дружина polegлого сина Каная з донькою Наврусбек, і з зятем... О, Аманак, синку мій, надіє усіх хоробрих!..

»Колима, Колима, далека дорога...« — голосило в тайзі і переможно гуділи комарі над темними тіннями людей на березі Іртиша. Багряна рана сонця присохла, почорніла...

— Вони в Колимі тепер, докторе, а?

Притишений і схвилюваний голос Пахонька несміливо розбив мовчанку. Вадим Петрович подивився на круглоголового замисленими очима.

— Хто, синку?

— Кучуми й їхні діти.

— А щоб ти здоров був! Складно ти це придумав, хай милують тебе всі радянські боги. Ні, Пахоньку, не в Колимі Кучумові сини й внуки... А зрештою, хто й зна! Може й там карається якийсь далекий-далекий нащадок з колишнього роду Кучумових борців. »Кучуми« й їхні діти пішли в неволю не на схід, як тепер ідуть, а на захід, до Москви. Це ж було сотні років тому, сину! Пісня незнайомої дівчини, що співає десь там біля багаття, перед нами, пригадала мені історію хорошої Іліт і її батька Кучума. Колись я пильно вивчав історію Сибіру, захоплювався ним, дещо й досі залишилося в пам'яті. Тож розказав я вам, щоб не скучно було ждати, фрагмент з останньої боротьби під час завоювання цієї прекрасної землі. Десь тут над рікою Іртишем, на якій стоять баржі, що привезли нас із півночі, з Воркути, відбувся триста п'ятдесят шість років тому, в 1597 році, останній великий бій татарів Кучум-хана з московськими за-

гарбниками Сибіру. Військами Москви верховодив воевода Воейков. Кучум битву програв і Сибір швидко став колонією московських царів. Воркута й Колима постали куди пізніше, Пахоньку...

Перед колоною з'явилися, немов казкові звірі, великі тіні собак-вовкодавів і почулася важка хода вартових. Позаду загомоніли голоси:

— Давай!

Анатоль Задорожний оглянувся. До колони приєднувалися нові в'язні з барж. З помостин швидко збігало ще кілька вартових.

Старший конвою ступив наперед:

— Крок направо, крок наліво вважається утечею, конвой стрілятиме без попередження. Рушай!

Лави людей відрухово вирівнялися п'ятірками й колона рушила на захід. Сусід Вадима Петровича шепнув на ходу:

— Ви помилилися, докторе Вадиме, останній бій за волю на цій землі не відбувся триста п'ятдесят шість років тому, а кілька місяців...

Вадим Петрович здивовано глянув на нього.

— Що кажеш, Юро?

Насуплені брови лікаря розходилися помалу, в сивих очах заблимали іскри.

— Маєш, голубе, на думці Воркуту? То й ти, синку, помилився! І в Воркуті не був останній бій. Будь певний!..

Збоку стрибнув перед першу лаву ідучих собака, а за ним появилось широке обличчя вартового.

»Не був останній!« — Юрій Роменський повторив у пам'яті слова лікаря і на його худому обличчі з слідами русявого заросту розповзлася усмішка. — »Старий був завзятий і таким залишився досі!«

Юрієві пригадався час, коли лікаря привезли до табору у Воркуті. Був безрадний, приголомшений жахом таборового життя, непосильної праці при вантаженні важких брил руди. Просто з кабінету в Києві попав у тюрму, і після короткого в ній перебування, дістався до концентраційного табору.

— Не витримаю довше! — Віддих Вадима Петровича був важкий, на спечених смагою устах виступила кривава піна. Велике кремезне тіло запалося в собі, очі втекли в глибину ямок.

— Не витримаю, Юрію, просто тому, що не маю практики в цій роботі. Голова розрослась від книжок, а тіло охляло, м'язи не загартовані. До того ж постійний голод і знущання. Бригадир б'є мене, коли не виконую норми. Ех, попав би він під мій скальпель!..

Роменський затагнувся димом цигарки й повіками накрив веселість в очах.

— То що б ви, докторе, зробили? Забили б людину, зарізали?

Вадим Петрович провів рукою по неголенім обличчі, опісля підсунув вказівний палець під сам ніс Юрія.

— І не моргнув би, голубе! Хай милують його радянські сили, але так просто вирізав би йому апендицит, навіть без наркози. Кажу тобі: без наркози!

— Але ж скальпеля немає у вас, Вадиме Петровичу, а бригадир здо-оровенний!

— Так, що ж мені діяти?

Юрій Роменський дбайливо потушив на долоні недокурок, заховав його і блиснув в усміху зубами:

— Просто — бийте й ви його, докторе! Це основний закон у нас. Бийте перші, лайте перші. Будьте агресивні. Це все. Знаєте, яка тут, у таборі, створилася заповідь? — »Бий бригадира свого і всіх стукачів — родичів його, щоб тоді добре було й щоб ти довго прожив на землі!« Отож і вам доведеться вивчати цю »заповідь«...

Вадим Петрович підступив крок ближче й глибоко зазирнув у вічі Роменському.

— Скажи, ти з тих — непокірних, правда? З тих, що в лагерьях наводять новий лад, а? З бандерівців? — І зразу замахав рукою. — Ні, ні, не кажи, не треба, сам знаю...

Він помовчав хвилину, замислившись глибоко. Згодом його прив'яле обличчя почало випогоджуватися якимсь внутрішнім спокоєм.

— Гаразд, поспробуємо! — сказав він сухо.

А наступного разу, коли бригадир знову присікався до нього, Вадим Петрович спокійно стиснув руками держално лопати й несподівано штовхнув ним у груди напасника. Бригадир стра-тив рівновагу й упав. Тоді лікар, звинно як молодик, нахилився, підняв обіруч чималий шматок важкої руди й замахнувся над головою бригадира. Тільки негайне втручання старшини вартових урятувало бригадира від несподіваної смерті.

Вадим Петрович просидів три доби в бурі, але коли вернувся на працю, бригадир забігав біля нього, як біля якого начальника. Увечері того дня лікар зайшов до Роменського.

— Ну, спасибі, друже! — Вадим Петрович лукаво підморгнув, стискаючи Юрієві руку. — Скальпель гарна річ, але в деяких акутних випадках хвороби можна рятувати пацієнта й шматком руди... А тепер, давай, поговоримо від душі...

Розмова затягнулася на цілі місяці. Роменський дякував Богові, що звів його з цією людиною. Фахівець у своїй ділянці хірургії, що міг би придбати славу не одній європейській країні, Вадим Петрович дивувався Юрія своїм глибоким сприйманням широких проблем і знанням життя.

»Кабінетне замкнення часто викривлює людину в один бік, — говорив лікар. — І вчений, що провів кільканадцять років життя в своїй робітні, за стосами книжок і зданий тільки на свою думку, свою оцінку, звичайно стає спеціалізованим диваком. Мені ж, слава Богові, доводилось завжди зустрічатись віч-на-віч із життям — з живими людьми. Побіч своєї кабінетної праці, я жваво цікавився людиною з усіма її фізичними й душевними болями, її радощами й смутками. Не помилявся Горький, кажучи: »Людина — це звучить гордо«. Тільки ж той московський босяк з Капрі не відчував усієї глибини парадоксу, що людина в Советському Союзі не є людиною. Слово »людина« звучить гордо і напевно Той, що творив її, усміхався вдоволено з своєї праці. Але сама людина відкинула з себе ту гордість, що припала їй в наділі. Б'юсь об заклад, Юро, що й у вільному світі, там потойбіч, — лікар махнув рукою кудись на захід, — людина теж не »звучить гордо«. Надто вже матеріялістичного жируросло на її душі...

— Я вірю тільки в одну людину, Вадиме Петровичу...

Лікар, уражений несподіваними словами Роменського, замовк і допитливо подивився на свого друга.

— Цікаво, в яку, голубе?

— В українську людину.

Обличчя лікаря стало поважним, аж суворим, як перед початком важкої операції, і він довго мовчав, покиваючи великою сивавою головою.

— Холеру, тиф, також туберкульозу лікують уже так, що й сліду з них немає, — Вадим Петрович замислено видув уста, пощипуючи себе пальцями за долішню губу. — Навіть лепру-

проказу можна, мабуть, зняти без чуда, успішно борються з пістряком, якщо вчас спіймати за живе. Та однієї хвороби ніяк не можна вилікувати, чи не так, Юрію?

— Якої, Вадиме Петровичу?

— Якої, питаєш? — сірі очі Петровича, густо затінені кошлатими бровами, звелись на Роменського. — А тієї, що для неї найкращі лікарські спеці з медакадемії Дзержинського і його компанії за тридцять п'ять років аж по сьогоднішній день не зуміли ще винайти панацеї — «морбус націоналістікус», синку. І тебе вона мучить, немов лихоманка...

Вадим Петрович швидко попрощався і подався до свого бараку. Роменський вдоволено закурив цигарку, з-під примкнених повік кидаючи погляд у слід лікареві. Аджеж Вадим Петрович стверджував правильну діагнозу, але застосовував до себе погану профілактику: бациля цієї «хвороби» вже давно загніздилася в його організмі. Поживу для цієї бацили давала лікареві українська кров.

Тиждень перед повстанням в'язнів у воркутських таборах, Вадим Петрович прийшов до Роменського якийсь неспокійний, схвилюваний і запропонував Юрієві «прогулятися» поміж бараками у вільний після перевірки час. Роменський відчув, що лікареві щось долягає, але скупився на слова, ждучи, поки він сам не розкриє своєї душі. Вадим Петрович почав якусь банальну розповідь, перервав її раптово, довго закурював «бичка», перейшов несподівано на іншу тему, врешті вибухнув:

— Рятуйте мене, всі радянські святці! Ну, й морока мені з тобою, Юрію, щоб тобі ні дна, ні покришки!

Юрій здивовано підніс вгору брови.

— Що сталося, Вадиме Петровичу? Чим я вас так зобидив?

— Чим, чим? — передражнив його лікар. — А тим, що крутиш немов колективне керівництво колективами. Тому, будь ласка — Вадим Петрович повернувся боком і подивився кудись понад дахи бараків, — якщо сам крутиш, то скажи бодай тим своїм «нагорі», може й мені старому знайдеться якесь місце... Бодай пораджу. Ну, й без ран, мабуть, незабаром не обійдеться, без синяків, так той... лікаря буде треба свого, ні?

Він круто повернувся до Роменського і відкрито глянув йому в очі. Юрій відчув, як висока хвиля радості залила йому душу, але тільки відкашельнув і тихо промовив:

— Місце для вас, і то при тих »нагорі«, вже давно є, але я перекажу, гаразд.

Пісня дівчини давно змовкла, огник серед горбовини тайги потух, але з-поза кущів широко блиснуло світло й у простір раптово увірвався розтяглий, фальшивий голос гармонії. З вікон і розкритих дверей двох бараків лилося яскраве світло. Перед бараками вешталися вартові. Зачувши житло, собаки рвонулись уперед та зразу припинили, стримані тугими ремнями і лайкою своїх поводирів.

Анатоль Задорожний звернув обличчя до Вадима Петровича:

— Провіант братимемо на баржі. Наші »опікуни« скрізь понаставляли на берегах рік, куди везуть своїх невільників, склади харчів, щоб, бува, конвой не голодував. Ще не раз поносимо їх, поки допливемо туди, де нас призначили. Хай йому трясця, як важко бігти з такими мішечками, як он ці, — Анатоль показав головою на ряд великих мішків, що стояли під стінами бараків. — Я вже двигав їх. У тих гладших харчі для начальства й конвою, а в тих гірших — для нас. Напевно ослизла тюлька й хробачлива крупа... Ти знову вириваєшся наперед? Що за лиха година з тобою, іроде? — тукнув він на круглоголового, який завертівся в'юном, міняючи місце в лаві, при чому висунувся перед Вадима Петровича.

— Поганий народ ці »блатні«, докторе! Тільки й промишляють, щоб викрутитись від праці. І цей також уже щось намислив...

Та Пахонько лише чвиркнув презирливо крізь зуби. Сягаючи головою під груди високого лікаря, він задер її й запитав пошепки:

— Розкажеш ще історійку, Петровичу, га? Докінчиш про Сибір, кажи?

Вадим Петрович нахилився над його круглим обличчям, де застиг вираз майже дитячого прохання і притакнув головою:

— Ще поторгуюємося, голубе!

— Так, біжи зараз за мною, докторе, не пропусти нікого іншого.

— Куди ж бігти, бісова дитино? — здивувався лікар.

Але Пахонько лиш рукою махнув і вже стрибнув наперед, бо в ту хвилину впав наказ брати мішки. Вадим Петрович і собі кинувся за Пахоньком.

— Без »блату« не проживеш! — почув лікар за собою голос Роменського. — Бачите, докторе, як Пахонько поміг вам: сам узяв перший, більший мішок, а для вас залишив менший...

— Бери, рви, тащи його! — закричав до Вадима Петровича Пахонько. — Та скарей, брат, чорти б тебе драли. Куда прьош, таку твою, — верескнув він до в'язня, що посягнув рукою по призначений для лікаря мішок. — Нарізей, а то тут тобі каюк! Та бери вже, Петровичу, закидай на плечі і давай назад! От, морока з тобою...

Вадим Петрович швидко завдав собі на плече мішок і підтюпцем подався вслід за друзями, що вже повернулись із своїм вантажем на стежку, якою прийшли до бараків. Він чув перед собою чийсь теркотливий голос, але людини не бачив, тільки велетенський мішок, з-під якого визирали окрайці двох ніг.

— Йй-бо, морду поб'ю тому фраєрові, як тільки повернемось на баржу. Я кричу до папаші: бери, а той чортів син підпхався і простягає свої лапи... Ракло прокляте...

Важкий мішок добре давив спину, ноги тремтіли в колінах, ковзаючись по горбкуватих, набряклих водою мочаринках, у горлі швидко пересохло, але лікар Вадим Петрович усміхався одним кутком перекошених із напруги уст.

»Вірю в людину... українську людину...« — повторяв він у думці слова Юрія Роменського. — Та невже і цей »блатний«, злодюжка й босяк, Пахонько, є теж людиною, бо він українського роду? Чи пошехонець з Костроми або Рязані не зробив би того? Сам, горопаха, ледве волічється під своїм мішком, а мені відпустив менший... Правда, в чесній заміні: щоб я розказав йому про дальшу історію Сибіру. Це деякою мірою обнижує ідеальну вартість його вчинку, »матеріалізує« його, але... Але він зробив цю заміну в ім'я вищих, духових вартостей... Тьху, хай поб'є тебе нечиста радянська сила! Що за таборова »філософія«!

Вадим Петрович сердитим рухом плеча зручніше підкинув мішок, що сповзав йому зі спини. Однією рукою він змахнув з обличчя рясний піт, роздушуючи при тому повних від крові комарів. У хребті нестерпно боліло, під колінами ніби перебігали мурашки, в устах пересохло так, що здавалося — з горлянки виходить не повітря, а полум'я. Але Вадим Петрович не піддавався. Затиснувши на гузирі мішка пальці, аж збіліли нігті,

він уперто пробивався підтюпцем крутою стежиною до ріки. З покритого брудом і розмазаною кров'ю обличчя дивилися повні муки великі сірі очі.

Позаду почувся спершу лункий ляскіт, от як із розмаху ступити босою ногою у багноку, а потім глухий удар тягару об землю: хтось, мабуть, посковзнувся на вологому терені й звалився з мішком. Його накрила лайка вартового і коротке, вриване гавкання собаки.

— Держайте, Вадиме Петровичу! — почув лікар за собою задиханий, хрипкий голос Юрія. — Хай йому біс, як важко. Але найгірше щойно перед нами — той клятий поміст на баржу. З вантажем затанцюємо на ньому, як ведмідь на гарячій блясі. Тому прибережіть тепер сили, а на помості біжіть, як при фінішу: раз-раз і на покладі. І не схибійте кроку, бо скупається в Іртиші.

Лариса МУРОВИЧ

ДЕ ГОМІН ВІЧНОСТИ

Ось тут, де гомін вічності говорить
В суворості несходжених лісів,
З землянок наших залунає спів
В нескорені людиною простори.

В минулому гартовані ми споро
В горнилах лютих і палких боїв,
Лиш прапор ціло винесли з вогнів,
Щоб нас провадив на високі зорі.

Самітні ще у пущі непроглядній,
Неначе Марс, що між планет плеяди
Підняв своє захмарене чоло.

Але наш день, хоч темний серед чаду,
Проясниться в яскравім ударі граду
І сила правди переможе зло!

Гертруда фон ЛЕ ФОРТ*

ВЕЖА СТІЙКОСТИ

Прибувши до Егю Морт, князь де Бобо був у дуже поганому настрої, бо його покровителька, всемогутня маркіза, цього разу навіть слухати не хотіла про поновне відкладення його жалюгідної подорожі. Тому князь вирушив до цієї малої, Богом забутої, нори, де провів безсонну ніч, вичерпаний до краю язвою комарів і примарним красвидом. Вранці він з обов'язку вислухав Богослужбу й тепер, у товаристві свого духівника, вибирався відвідати ославлену «Вежу стійкості», в якій сиділи в'язні.

Знудьгований легко, князь слухав пояснень духівника, який ввічливо, притишеним голосом, звертав йому увагу на те, що в Егю Морт були ув'язнені колись альбігензи і темпларії, отже, якщо сьогодні тут замикається гугенотів, то це є наслідуванням святого Людвіка, бож знищення ересі — законне продовження хрестових походів. Князь ледве приховував своє обурення, бо він був, як і весь освічений прошарок Парижу, переконаним вільнодумцем: захоплювався розумом і свободою духу, природою і гарною людськістю. В нього не було, отже, ніякого зрозуміння для поняття «ересь»: правдоподібно, в дні великого гугенотського роду вона була шляхом до влади й впливів, цілком так, як сьогодні можна дійти до влади й сили, відкрито виступаючи проти ересі.

Розмовляючи, вони дійшли до «Вежі стійкості». При вході на міст їх зустрів ще молодий комендант, що одержав цю посаду після смерті свого батька. Він передав князеві список ув'язнених, що складався лише з жіночих прізвищ.

— Мужчини на галерах, — пояснив комендант, — ми дуже рідко приймаємо сюди таких, що заслабі до тієї праці.

Князь перебіг очима довгий ряд імен. Біля деяких із них був позначений хрестик, що означало смерть дотичного в'язня.

— На скільки років засуджені ці особи? — запитав він.

Молодий комендант подивився на нього збентежено, — чи справді князь не знав того, що тут роки взагалі не входять у рахунок?

— Щодо цього ми не дістали ні вказівок, ні наказів, мій князю, — сказав він. — Сподіваємося, однак, одержати їх від вас, — додав комендант майже несміливо, при чому на його ще хлоп'ячому обличчі появилось співчуття, що його він не зважився висловити — було небезпечно стати на боці в'язнів.

— Це залежатиме від того, як приймуть тут мого духівника, — відповів князь.

* Гертруда фон Ле Форт — одна з видатніших німецьких письменниць католицького напрямку. Студіювала теологію, історію і філософію, перебуваючи в Гайдельбергу, Римі й Берліні. Дістала багато відзначень і літературних нагород.

Молодий комендант відчинив важкі, забезпечені замками й колодками, двері і вони ввійшли у велике округле приміщення, де не було вікон, лише вузькі щілини в стінах.

Зсудушливе, смердяче й зужите повітря ввійнуло на людей, що прийшли, подихом могили. Звиклому до ніжних пахоців на королівському дворі князеві здавалося, що він душиться. Щойно згодом, коли його очі призвичаїлися до сутінків приміщення, він побачив громадку жінок у постарілій і полинялій одежі, з блідими, поморщеними обличчями, що були схожі на залишки людей давноминулого віку або живих трупів.

— В'язні, — пояснив молодий комендант, подаючи прізвища й вік кожної жінки.

Тим часом священник звернувся до ув'язнених з запитанням, чи вони відрікаються ересі й хочуть повернутися на лоно Церкви. Жінки мовчали. Не знати було, чи вони взагалі були спроможні зрозуміти сенс цих слів. Духівник повторив питання, але замість лона Церкви він мимоволі назвав свободу. Спершу панувала смертельна мовчанка, згодом дві бідолашні істоти зловилися за руки, немов би хотіли додати собі взаємно сміливості: божевільна радість викривила їм поморщені обличчя. Рука в руку кинулися вони до священника, але поки змогли промовити слово, з закутка залунав слабкий, хоч ясний голос:

— *Resistez!*

Обидві жінки зупинилися, заливаючись сльозами.

Священник зморщив чоло — це був давновідомий йому спротив.

— Чий це голос? — запитав він невдоволено.

Комендант назвав прізвище: Марія Дюрант. Опісля пояснив вибачливо:

— Вона хвора, тож напевно говорить у гарячці.

— А все таки, здається, вона є душею спротиву, — відповів священник.

На молодому обличчі коменданта появилася тривога.

— Цей спротив має дві сторони, панотче, — сказав він. — Марія Дюрант вміє теж заспокоювати в'язнів, розважати їх, головню новоприбулих, берегти їх від зневіри. Мій Боже, ви не уявляєте собі, — комендант збентежився від хвилювання, — не уявляєте собі жакхливості тих вибухів... Подумайте лише, подумайте...

— Заведіть нас до своєї протегованої, — обірвав йому мову священник, — я зобов'язаний виконати тут своє завдання.

Вони зайшли до ніші в приміщенні, що була ще темнішою і затхлішою. На подертому сіннику лежала, мабуть, важко хвора бабуса. Якщоб злидні, що їх досі бачив князь, могли ступеноватися, то тут вони досягли вершин — він втратив врешті спроможність панувати над собою.

— Мій Боже, мій Боже, — простогнав він, затуливши обличчя долонями, — як можна тут жити! Який сором і ганьба для людства...

Священник запитав хвору, чи це вона сказала слово: «*Resistez*». Сталось, одначе, щось несподіване: хвора звелася з лежанки і, не зважаючи на запитання священника, простягла князеві зів'ялу старечу руку.

— Вітайте, — сказала вона слабким, але дзвінким голосом, — вітайте і не лякайтеся нічого — тут добре жити. Ні, не сумнівайтесь у тому, що я сказала. Сюди прийшло багато в розпачі, але жодній з них не забракло потіхи. Бо Бог любить в'язнів. Він дає їм внутрішню свободу.

Ох, ця свобода непереможна — ніяка вежа, ніякі важкі двері не можуть її знищити.

Князь був немов спаралізований, відчуваючи в своїй душі повне переставлення свого дотеперішнього світу. Йому здавалося, згодом, що він стоїть на верху цієї вежі й бачить море...

— Як довго ви тут? — запитав він врешті.

— Не знаю, — відповіла м'яко жінка, — час так швидко промайнув, він тут не має значення, мов мертвий. В цій вежі починається вічність.

Жінка усміхнулася.

— Минуло тридцять дев'ять років з того часу, як сюди привели Марію Дюрант, — сказав комендант, у якого зростала надія, коли він побачив хвилювання князя. — Тоді вона була цілком молоденька, як розказував мені покійний батько. Майже дитина, рожевощока й свіжа, мов яблучко... так, тридцять дев'ять років тому...

— Тридцять дев'ять років, тридцять дев'ять років! — повторив князь.

Його обличчя поблідло, було подібне до лиця старої жінки. Але несподівано він похилився над зів'ялою, сухою рукою старенької й поцілував її.

— Маріє Дюрант, ви вільні, — сказав він. — Ви вже звільнені.

Опісля звернувся до молодого коменданта:

— Всіх звільнити, всіх! Наказую вам випустити їх ще сьогодні!

Він вибіг із приміщення. Священик наздігнав його щойно на мості.

— Але ж, на милість Божу, мій князю, дозвольте, щоб я підтримав вас! Ви ж ледве тримаєтесь на ногах!

— Навпаки, — відіззався князь, — я саме здобув твердий ґрунт — я втратив свою віру.

Священик остовпів.

— Що ви кажете? Ви втратили якусь віру, князю? — запитав він із легкою насмішкою. — Про це я не знав.

Так, я втратив віру, — відповів князь, — я вірив у перемогу безбожництва.

Сергій ЖУК

НЕ ДЗВЕНЯТЬ...

Не дзвенять срібні струни моєї душі,

Не співа королівна на вухо мені,

Я приник головою на груди землі,

Як вояк у тяжкому, камінному сні.

Серце спить, міцно спить в непробудній тиші —

Одзвеніли навік переливні пісні...

Ти іди, тихо йди — не питай, не буди.

М. ВЕРЕС

Столицям

Я в безвість йду земним архіпелагом,
Далекий рейд з Дніпра по океан
Крізь Відня чар, цвітінь каштанів Праги,
Берлінський вир і Лондону туман.

Ланцюг столиць... Ще й досі чую подив
І Штравса вальс незрівняний звучить,
Як біля ніг Дунаю грали води,
Немов небес напровесні блакить.

Тоді — Потсдам, фронтони величаві,
Над Шпрес мев сніжистих міріад,
Тяжіння хвиль замріяної Влтави
І гордий взмет Вестмінстеру аркад.

Ланцюг столиць — прегарних і квітучих,
Та все не те. І спрагнені думки
Завжди в тузі верталися на кручі,
До бурунів родинної ріки.

І між лягун запіненого моря,
В напливі стін, порталів, балюстрад,
Я дзвони чув ославлених соборів,
Я Лаври зрів печерський маєстат.

І серед міст незмірено-широких,
Готичних веж, корінту креатур,
Простий граніт українського барокко
Дорожчим був од бронзових скульптур.

А блиск суконь і убрань вечерових,
Ротонд і хутр в оздобах золотих
Будив згадки про вишивку шовкову,
Яку колись у свято мала ти...

І всюди так — у Відні, у Берліні,
Між празьких площ, чи в лондонських фойе,
Красою форм захоплювався, ліній,
А завжди снів і мріяв про своє...

Даруйте це. Простіть мені, столиці,
Що жодній з вас любови не віддав,
Я вам чужий... А перелетну птицю
Завжди несе до рідного гнізда.

Даруйте це, бо я не знаю зради,
 Бо сто красунь в довколишній товпі
 Не заміню на скромність і принаду
 Дочки моїх вітчизняних степів.

І не зметуть вражінь калейдоскопи
 Старі пісні про сонце і жита,
 То тільки я блукаю по Європі,
 Моя ж душа над Києвом вита!...

Англія, 1952 р.

В и к л и к

Чим більше я серджусь і докоряю,
 Стає гіркіш в душі моїй полин,
 Життя тебе від мене забирає
 І не лиша нічого у замін.

І чим тепер заповню порожнечу,
 Куди піду, горітиму я чим —
 Мовчання скрізь... І тільки сірий вечір
 Глядить до шиб суворо, як вітчим.

І я дивлюсь на перші хризантеми,
 На ніжних айстр барвисті пелюстки,
 Чому вони ятрять болючу тему,
 Чому в мені пробуджують згадки

Про Альп кряжі, про озеро межгір'я,
 Про те сільце — привітливе, мале,
 Про погляд віч, пашіючих довір'ям,
 Іти разом на добре і на зле...

А злого ми пройшли уже доволі
 І коли час приходить для добра,
 Коли цвітуть і айстри й гладіолі,
 Життя тебе від мене забирає.

А замість — дощ і осінь й порожнеча,
 Яку ніщо не сповнить і ніде,
 І вже глядить до шиб вітчимом вечір
 І злая ніч, мов мачуха, гряде.

Назустріч йду. Іду й не докоряю,
 В зніцях — міць і рішення пряме, —
 Життя тебе від мене забирає,
 Я ж не віддам — хай спробує, візьме!

Вересень, 1960 р.

Лариса МУРОВИЧ

Лелеки

Звили гніздечко у листві зеленій
Лелеки рідні — пара нерозлучна,
І їхній гомін, завжди милозвучний
Розносився щоденно з гілля клену.

Писклята їх у листвинній пелені
Зростали хутко і благополучно,
Аж поки осінь — цей зимовий ключник —
Сказала, що ідуть вже дні студені.

До льоту всі піднялися лелеки,
Весняний край за морем їм судився,
Що як алмаз горів, блистів здалека.

А їх щасливий, поворотний клекіт
Злітав з висот і тугою селився
У наше серце — наздогін лелекам!

Троянда

Розцвілась Троянда у городі,
Кожна квітка — як весняна згадка,
І княгині квітів у природі
В захваті молилася Стократка.

Чорнобривець в неї залюбився,
Та вона байдуже відверталась —
І Ромен на неї задивився,
Але й з ним вона не побраталась!

Гомоніли квіти між собою,
Щоб Троянду горду покарати —
Змовилися вранці із Судьбою,
Щоб її із корінем зірвати.

У моїм городі рух, неспокій,
Та Судьбу я з нього проганяю!
Й як затихли її гострі кроки,
Я Троянду знову підливаю.

Хай цвіте пишніше й не зів'яне
Між квітками, що не мають сили —
Це ж бо ця Троянда, що коханий
Дав мені колись із словом милим.

Мимо жалю й довгих літ розлуки,
Вона досі юна і чудова —
Так, як він, що серця свого стукіт
В ній сховав — із першою любов'ю!

Із сонет Вільяма Шекспіра

28

І як же щастя знов мені зазнати,
Коли пропали ліки супокою,
І муки дня не хоче ніч втишати,
День мучить ніч, а ніч його чергою;

Коли враги відвічні, ніч і день
Зв'язались, щоб валить мене стражданням,
День працею, ніч сумом і риданням,
І труд мій час розділює лишень.

Дню лестячись кажу: який ти гарний,
Сам украша' його як стане хмарний,
І ніч лепчу, як в небесах не стрітиш
Ні зірки, сам ти всю її освітиш,

Та кожний день мій біль довжить, не спинить
І кожна ніч його ще тяжчим чинить.

Перекл. І. Франко

106

У хроніках завмерлого часу
Читаємо ми про людей тодішніх, —
Про лицарів, блискучих, гордопишних,
Про ніжних дам, вабливу їх красу;
Живими бачимо тих дам колишніх:
Уста, обличчя, брови і косу.
В очах вологість, млосную росу,
Солодку внаду рухів непоспішних.

Старим пером оті майстрі забуті
Могли б красу і вашу змалювать,
А ми — у нас думки неначе скуті;
Ще очі маємо, щоб ту красу відчути,
Та де того мистецтва нам узять,
Щоб все в живих словах переказать?

Перекл. М. Славінський

18

Чи я назву тебе липневим днем?
Ти в ласках завжди стриманіша й краща.
Погідне літо промине мигцем,
Оквіття рож вітрів поглине паща.

І часом око неба так пече,
Що потрачає власне злото в хмарі.
Краса красу долає гаряче
В природи змінах, відданих загарі.
Твоє ж одвічне літо не зв'ялить
Ніде й нічим, — воно в тобі яскріє.
Не стане смерть у затінок манить
Тебе, як здійсниш ти останню мрію.
Допоки диха' муж і має зір —
Тобі життя даватиме без мір.

46

Мій зір і серце в пристрасній війні;
Жадає кожне неподільно мати
Твою увагу і погляди сяїні,
Щоб ними жити й повно раювати.
Говорить серце — в ньому ти живеш,
До нього зовсім око не сягає.
Та присягється мій зір без меж —
В його обладу ти влягла докраю.
Присяглі вирок винесли твердий,
Думки скріпивши правосуддям сили.
Щоб серце й зір не відали біди,
Іх благочесно й мудро помирили:
Моему зору — зовнішня краса,
А серцю — серця схована яса.

71

Не плач за мною, як скінчу свій вік.
Тоді почуєш, як жалоба знову
Звістить світам, що я назавжди втік
Від підлих днів — на підлі черви скону.
Забуть, читаючи, мої слова.
Я в тебе так залюблений надхненно,
Що хай твоя прекрасна голова
Не знає жалю в споминах про мене.
Коли мій вірш тримає п'янь твоя,
В цей час я тлію під вагою плити;
Не повторяй моє мале ім'я,
З моїм життям твоїй любові гнити.
Не дозволь, благаю, щоб розвежний світ
Не насміхавсь над горем наших літ.

60

Якщо нема новин, а те, що є,
Було раніш, і розум нам щоднини,
Як вимисел, повторно подає
Народження колишньої дитини, —
Назад би я проглянути хотів
Доріг п'ятсот у сонця перед нами
І там знайти між скарбсами майстрів
Твій перший образ, творений словами.
Тоді б дізнався я, що давній світ
Казав про чар твій, непідвладний тліні,
Чи кращі стали ми, чи в них був цвіт,
Чи прагнення лишилися нам незмінні.
Та певен я — всі вигадки хвали
Майстрі колись для гірших роздали.

81

Чи я діждусь нагробок вам скласти,
Чи ви мене побачите в труні, —
Згадки про вас не знатимуть затрати,
Коли не стане й сліду по мені.
Віки затерти образ ваш безсилі.
Мене ж, як я піду, обійме тлінь,
Бо я лежатиму в простій могилі,
А ви в очах прийдешніх поколінь.
Мій ніжний вірш вам пам'ятником буде;
Він читачів незнаних ще познає,
І свідчення про вас повторять люди,
Як вимре світ, що в наші дні живе.
В людських устах, де вічний дух не гасне,
Мій твір з'єднав життя вам понадчасне.

135

Хто б волі не плекав, ти маєш теж
Моє ім'я щодень, до набридання.
Та нехай і в надмірі — я прагну все ж
Додатком стати до твого бажання.
А ти, в кім воля більшою зросла,
Не бачиш в ній притулку для моєї?
Чи переваги інших без числа
Тепер звелися на дорозі в неї?
Неначе море незначний ручай
Приймає в себе, до свого роздолля,
Так ти до власних воль мою додай,
І виросте в тобі ще більша воля.
Благаю, не вбивай моїх надій
Радіти нашим волям як одній!

Перекл. О. Зуєвський

3. СТЕПАНКІВСЬКИЙ

Маловідома корисна праця про Україну

(Зауваження до книжки Р. Тіссерана «Життя українського народу»)

Roger Tisserand: "LA VIE D'UN PEUPLE. L'UKRAINE". Préface de René Pinon. Librairie Orientale et Americaine, Paris, 1933.

Погляди француза **Рожера Тіссерана**, висловлені в його прекрасній книжці **«Життя українського народу»**, як на людину Заходу — об'єктивні й майже повністю історично правдиві. Є це одна з найкращих, якщо не найкраща, книга чужинця про Україну, написана французькою мовою. Щоправда, і тут не обійшлося без помилок і недотягнень, а може, й дипломатичного промовчання деяких речей.

Так уже в передмові до книжки Тіссерана, **Рене Пінон** має труднощі з поняттями «Русь-Київ» і «Русь-Москва». У французькій мові немає ще окреслених термінів для означення Руси-України і Росії-Московщини, як двох цілком окремих понять, і тому в автора передмови до книжки, наприклад, монгольська навала в XIII-му столітті однаковою мірою затоплює «Русь-Москви» (La Russie de Moscou), «Русь Новгороду» та «Русь Києва» (Україну). Для автора передмови «колись в історії це був один народ — авангард європейської цивілізації». Тут він перерахував історичний розвиток, бо в XIII-му столітті біля Москви не було жодної «Руси» (La Russie), а було лише Суздальсько-Московське князівство. Русь у той час була тільки біля Києва — нинішня Україна. Пишучи про «Русь Москви» і «Русь Києва» як про авангард європейської культури, автор мимохідь неслухно приписує ролі Київської Русі і Московщині, хоч далі він пише, що «перший вид історичної Русі (La Russie) український» і що «Україна безперечно є одинокою з усіх частин давньої Русі (La Russie), яка найбільше терпить...»

Помилковим є і вислів Пінона про «автономні прагнення» України, бож Україна прагне не автономії, а повної державної незалежності.

Вміщена в книжці карта України чомусь без Кубані, як частини українських етнографічних земель, що належить також до недоліків книжки.

*

Користуючись Літописом Нестора та переліком слов'янських племен, що жили тоді на українських просторах, Тіссеран виводить український народ лише від деревлян, не згадавши інших слов'янських племен, з яких складається український народ.

Спираючись на норманській теорії, Тіссеран пише про варязьке походження перших київських князів, але зазначає, що літописець Нестор у цьому питанні висловлюється неясно. Свою думку про те, що варяги

прибули тут »без жодного сумніву на основі умови, складеної нашвидко між ними і автохтонами«, він обґрунтовує існуванням аналогічних умов-злук в інших частинах Європи.

На наш погляд, твердження про прихід варягів в Україну вимагає тепер новіших доказів. У цьому питанні можуть служити зразком логічно обґрунтовані твердження В. Косареви́ча-Косаренка в його книжці »Московський сфінкс«.

Щоб читач не помилився, Тіссеран вяснює назви »La Russie«, »La Ruthénie«, і »L'Ukraine« та підкреслює, що сьогоднішня »Les Russes« була колись »Les Moscovites«, а Київ був матір'ю »des villes Ruthénés«.

Цікавими є згадки Тіссерана (на стор. 22) про те, що свого часу якийсь Гаакон (Haquin) був »roi des Ruthénés« і що, згідно з знахідками у Зальцбургу, славний колись Одоакер був також »Rex Ruthénorum«.

Автор не вміє пояснити собі, чому на дворі Рюрика було багато нормандських імен, і тому покликається на норманську теорію. Варто ще раз пригадати книжку Косареви́ча-Косаренка та його влучне пояснення цього явища тим, що київські князі, наслідуючи візантійських царів, які ще в XIII-му столітті наймали »диких норманів« на державну службу, робили це саме.

Натомість автор слушно стверджує, що »від половини XIV-го стол. московські князі додають до своїх титулів »Princes de Ruthénie«, покликаючись на те, що вони походять із роду київських князів. Накинувши силою свою зверхність українському народові, Москва присвоює собі не тільки ім'я »Русь« (Russie), а також і історію того краю, що його щойно поневолила. Розважте, скільки і що вона на тому скористала?«

Тіссеран завдав собі труда й пояснив також, чому українці покинули свою первісну назву Русь і прийняли нову назву — Україна (стор. 23). Колись назви »Russie«, »Ruthénie«, а навіть у грецькому виразі »Rossia« — були однозначними. Ними визначувалось лише предків українців — русинів. »Більш ніж 200 років тому, історію зфальшовано«, пише Тіссеран, і від себе дає пораду: »Хай ніхто не бере назв, що стосуються до України, із польських чи московських джерел, їх завжди треба порівнювати з назвами, вживаними українцями«. Він пояснює, що Україна взагалі не є синонімом із московським терміном »окрайна«, бо вирази ті подібні лиш у звуковому відношенні. Хоч авторові не вдалося належно пояснити походження назви »Україна«, все ж таки робить влучне зауваження, що »Україна не могла бути окраїною Росії, бо коли назва »Україна« була вже загально вживана на Русі (en Ruthénie), то ця потуга (Москва) ще й не існувала. Тим більше не могла ця назва вийти від слова »и крају« Польщі, бо зустрічаємо її вже в XI-му столітті, як окреслення цілості того простору, що його Польща підкорила собі щойно 1569 року«.

»Можна припускати — пише Тіссеран, — що назва ця походить від слов'янського імени плем'я »Укри« (»України«), що було поселилося на Помор'ю, і десь у VIII-му столітті його виперли звідти германські племена.

»Укри«, разом із своїми начальниками-норманами, могли вернутися на українські землі».

Після короткої характеристики поодиноких київських князів, ствердивши, що Володимир Великий «намагався закріпити владу князя й надати їй дійсну повагу...», Тіссеран обговорює культурні вартості Київської держави, вплив християнства і розвиток літератури в Україні. При чому, більш або менш удало, підкреслює основні культурні й релігійні різниці між Україною і Московією.

На стор. 32 він пише: «Не забуваймо ніколи про те, що в той час, коли Україна рішуче прямувала шляхом цивілізації, майбутня Московія ще потопала в повному варварстві, в повному незнанні світу».

Печерська Лавра, «ця визисна й шанована святість — пише автор, — заснована ще тоді, коли світло християнства ледве проростало на обрії України. З часом вона зростає у твердиню, стає заборолом побожності, цивілізації і націоналізму. А коли опинилась під московською кормигою, значення Печерської Лаври поступово падає, а разом із тим обнижується й інтелектуальний рівень монахів».

»Київ — пише він — в очах багатьох був суперником Константинополя. Ще й тепер — це одне з найкращих міст Європи».

»Закони Ярослава Мудрого, що мають назву «Руська Правда» або «За-кони Руські», своїм значенням перевищують тодішню епоху... Вони послужили основами законодавства у Білорусії і Московщині. Коли польські законодавці радили над законом дідичности трону Польщі, вони шукали надхнення в «Руській Правді». Її дух ми знайдемо і в сьогоднішніх часах».

У перегляді дорібку української культури тих часів, автор відзначає українську культуру такими увічненими книгами: «Остромирово Євангеліє», «Євангеліє, Супральський список», «Фізюолог, Топографія християнства», «Руська Правда» Ярослава, «Пчели» — філософічні трактати Сократа, Платона й Арістотеля, «Повість Времених Лет» (Літопис Нестора), «Збірник Святослава», князя Чернігова, з 1075 року.

Тіссеран пише, що українська літературна творчість тих часів, особливо епос, була дуже розвинена, а вплив її сягав далеко поза територію України. «Відгомін українського епосу завважається і у скандинавських сагах».

Цікаві думки висловлює автор про упадок княжої Руси. На його думку, причини були такі: 1) Завелика свобода княжих дружинників, що були свого роду шляхтою, а згодом перетворились у зарозумілу, неспокійну й неслухяну групу. 2) Самостійність удільних князівств, що привело до роздріблення, а вслід за тим і ослаблення краю.

Про початки Московського князівства Тіссеран пише так: «Потомки Рюрика подалися в край Фінів, між Волгою і Окою, що був уже сколо-нізований слов'янськими племенами — радомичами і в'ятичами, — щоб там творити свої окремі князівства. Призвичаївшись до своєї нової віт-

чизни, пробують звільнитися від залежності Києва. Для них столицею вже не є «матір городів руських», а Суздаль. Цей новий центр — Суздаль, стає пізніше Московією, а відтак Росією. Суздаль простягнувся по обох берегах Каменки, його серце вже не б'ється більше для єдності з Києвом. Його вже не в'яжуть із старою славною столицею якісь спільні ідеали, навпаки — він задумує навіть перемогти Київ».

Перелічивши перекладну літературу Київської Руси — «Індійське царство», «Троянська війна», — автор згадує ще «Путешествіє ієромонаха Даниїла», «Слово о полку Ігореве», «Галицько-Волинський Літопис» і «Поучення дітям» Володимира Мономаха. З «Поучення...» наводить декілька таких уривків:

«Я брав участь у 83-ох битвах, склав 19 договорів із половцями, взяв до полону щонайменше 100 їхніх князів, що їх опісля я звільнив, а понад 200 присудив до смертної кари, вкидаючи у ріку...

«Я відбував подорожі швидше, ніж інші; вибравшись із Чернігова раннім-ранком, перед сумерком я вже був у Києві. Бували часи, коли серед лісової гущі, я власними руками ловив дикі коні, в'язав їх разом. Скільки ж то разів перекинув мене рогами буйтур, олень чи лось...

«Не самота, ні піст, ні чернече життя, а добродійність відчинить вам ворота Небес. Не забувайте бідних. Будьте батьком для сиріт. Змагайте завжди до освіти. Освіта — це щось величне. Мій батько знав аж п'ять чужих мов».

Літературні пам'ятки княжих часів зробили на автора велике враження. Згадуючи про «Слово о полку Ігореве» і «Галицько-Волинський Літопис», він пише:

«Який же розквіт був в Україні вже тоді, коли в багатьох інших народів панував понурий примітивізм! Чи можливе, чи це ймовірно, щоб нація, що має стільки любови до своєї землі, до свого неба, до своїх предків, героїв, мучеників, могла вмерти, могла покинути свою колиску, над якою співала таких гърних пісень?»

Обговоюючи релігійне життя в Україні, автор зауважує, що в Україні, на фоні української культури зустрічалися і схрещувалися культурні впливи Візантії, напрямки грецької ідеалістичної філософії і західні тенденції, змагаючись за панівну ролю.

«В XII-му столітті західні напрямки мистецтва, особливо в орнаментіці, продістаються через Польщу та Угорщину в Україну. Це задокументовано в прикрасах церков, напр., прикраси катедри св. Володимира на Волині (1069), церкви в Овчурі (1150), церкви-манастира Спасителя біля Києва (XII стол.), церкви св. Параскевії в Чернігові (XII стол.)».

«Зустрічаємо мозаїку — пише автор — і в Соборі св. Софії, і в церкві св. Михаїла. Фрески дуже численні, але образів є мало. Можна припускати, що їх вивезено до Володимира, Клязьми і Москви».

Далі автор констатує: «Як ми бачили, Україна величаво записала широкі сторінки своєї історії вже тоді, коли місто Москва ще й із землі добре не вилізло, ще перед тим, коли постала Московська держава».

»Назва «Москва» — пояснює автор — перший раз появляється у звіт-
омленнях подорожніх 1147 року».

Про боротьбу України з Московщиною пише так:

»Ми сказали вже перед тим, що між Києвом і північними князівствами
ведеться безперервна війна, що продовжується до сьогодні. Україна
сильна своєю вищістю, як в культурній так і моральній площинах, ні-
коли не схилить голови перед московським колосом. Бували хвилини,
коли можна було думати, що Україна погодилась із московським ярмом,
але це було лиш тому, що ослаблення не дозволяло їй маніфестувати
своє прагнення до волі й незалежності. А коли вона набрала хоч трохи
сил, зараз же проголошувала свою волю бути самостійною. І перед
світом Україна поставила незаперечні докази цього. У своїх творах, що
нічим не поступаються найкращим творам світу, українські поети і
письменники проголосили патріотичні ідеали своєї нації».

Україна не проминула жодної нагоди, щоб засвідчити свої права, ні-
якої можливості, щоб розірвати свої кайдани. Впродовж цілої історії
українського народу бачимо, що народ цей — великий, він є і буде
великий, що в його генії віддзеркалюються найстарші й найбагатші
цивілізації».

Правдиву характеристику дає автор москалям: »На москалях позна-
чився великий татарський вплив, якого не можна затерти. Ще перед
тим, як прийшли татари й залляли Московщину, москалі кровно були
вже перемішані з автохтонами — фінами, меренцями, черемісами, морд-
вами. Можна собі уявити, який відсоток монгольської крові є у жилах
москалів, якщо взяти до уваги, що й велика кількість видатних мос-
ковських родин татарського походження, чим вони й самі хваляться,
напр., Турґенєв».

Влучне етнічне окреслення автором москвинів — подиву гідне, тим
більше, що йому були невідомі наукові докази, що підтверджують
монгольське походження москалів. Для доповнення цього твердження
наведемо уривки з книжки Косареви́ча-Косаренка: »Московський сфінкс»
(стор. 294):

»Для доказу відкриття Покровського, що сьогоднішній автохтонний
мешканець областей довкола Москви, Володими́ра і Твері не різниться від
своїх фінських пращурів, переведено перевірку крові сотень тисяч рекру-
тів з московських і українських земель. Виявилось, що в московських
рекрутів переважала на 80 % група крові, що є типічною для монголь-
ської раси, зате в українських рекрутів переважала на 80 % група крові,
що є типічною для арійської раси в Європі...»

На тлі дослідів московського професора Е. О. Манойлова, що опублі-
ковані в «Архіві для криміналогії і судової медицини» в 1926 році,
маємо такі ствердження: »Кров дитини московського батька залишається
такою самою, як у нього, якщо його дружиною і матір'ю дитини є моско-
ва, фінка або татарка. Різниця в крові московського батька або його

дитини виявляється тоді, коли він одружений з українкою або іншою європейкою, і якщо вона є матір'ю дитини.

Князь Трубецький у своїй книжці «Вихід на схід» (стор. 294) висловлюється так: «Мова і тільки мова зв'язує слов'ян... Москалі, разом з угрофінами і волготурками, творять особну культурну зону... Зв'язок між москалями і турками зміцнений не тільки етнографічно, а й антропологічно».

Щоб читачі книжки Тіссерана мали ясний погляд, яка велика різниця існує між москалями й українцями, Тіссеран пише так:

«Тоді, коли монголи залишили незстерту печать на характері москалів, цього їм не вдалось зробити в Україні. Причина в тому, що українці — народ осілий, хліборобський, широко споріднений з народами Заходу, а тому й прагнуть до вільного життя, до незалежності й цивілізації. Москалі ж, навпаки — хоч і мають постійні мешкання, вони зберегли спосіб мислення і життя такий, який притаманний кочовим народам Азії. Почуття волі їм чуже, а свою безпеку вони знаходять у самодержавстві».

Деколи Тіссеран своїми висловами притемнює його ясний погляд на почуття соборності і політичні прагнення українського народу. Згадаємо хоч би такий його вислів: «Але злука Галичини, Волині й України не вдалася...» Отже виходить, що ніби Галичина чи Волинь — це якась інша держава чи нація, а не частина України.

Згадає автор і про взаємини України з Литвою, чи радше про панування Литви на українських землях:

Литовці, пише він, «живучи серед лісів і багон, далеко відстали від інших тогочасних народів, як інтелектуально (не знали ще тоді навіть письма), так і політично. А особливо великою була ця відсталість у порівнянні з Україною, яка, як ми бачили, від віків творила з найбільш цивілізованими народами одну констеляцію...»

Признаючи безпорівняльну вищість України, Гедимін і Ольгерд віддали Литву, так би кажучи, в школу України, якою володіли. Вони покористувалися законами і звичаями України, її мовою і законодавством (закони в Литві були писані по-українському). Вони ж дали першість і українським впливам, так що литовські первні майже зникали...

А предки (українців) були справді великими, в той же час Україна — це була нація з характером етнічним, інтелектуально виразно окреслена, мала свою мову, одну й ту ж саму віру, одні й ті ж самі звичаї...»

Далі автор проводить думку, що Україна, хоч політично перестала існувати, але не перестала існувати духово:

«Україна навіть і не думала, щоб віддати свою вищість у ділянці науки й культури містам Півночі...»

«Українську культуру в той час такою мірою шанували, що нащадки Гедиміна — Ягайлони, збудували в Краківській катедрі каплицю (в якій були короновані й поховані), оздоблену візантійськими фресками, виконаними українськими мистцями. Зображена в тій Катедрі Свята вечеря, що була зразком для інших малярів — діло українського образотворчого мистецтва».

»В XV-му і XVI-му століттях українське національне життя майже вцілості перенеслось на Волинь, бо в цей лютий час Наддніпрянську Україну спустошували татари з Криму, васали турків і союзники «des Russes».

Але, пише автор, «український геній не вмер, повернений до Заходу він безупинно збагачується і в XVIII-му столітті вертається знову до своєї столиці Києва, звідки кинув сяйвом ще живішим».

Про українську Церкву Тіссеран висловлюється так:

»Бувши набагато старшою, українська Церква уважала себе набагато вищою, ніж московська. Її духовництво мало таку культуру, якої ніколи не мало московське духовництво... В Україні церковні чинності мали знатний, виборний характер. Міщани брали участь у церковних зборах, чого ніколи не було в Росії, де тиранія царів відзначалася деспотизмом азійських князів... Українське духовництво походило із знатних родів і міщан. Усі єпископи і митрополити (це були монахи східної церкви) походили, з малими винятками, з аристократичних родів. Також і священники були міцно прив'язані до національних традицій та глибоко одушевлені патріотизмом...

Московське ж духовництво, навпаки — було грубіянське, некультурне, походило з низьких верств суспільства. Тож зрозуміло, звідки зроджувалась ця зависть московського духовництва до духовництва українського. Московське духовництво намагалося накинати українському свої звичаї і порядки, щоб звести його до свого позему, або ще й нижче... Національна ворожість, поруч клясової, насторожила московське духовництво до українського...

»Але батьківщина Володимира і Ярослава навіть і не думала зректися хоч би частини своєї волі... Від початку своєї довгої історії, вона займала місце між найбільшими націями і навіть на мить не зрікалась своєї боротьби за незалежність...

»Московський уряд (в автора чомусь завжди «Russe»), як ми бачимо, ніколи не зможе знищити, чи хоч би затемнити, ідеї батьківщини в українській душі — ні силою, ні підступом. Не зможе того досягнути й уряд польсько-литовський».

Далі Тіссеран пише так:

»Розглядаючи історію з половини XIV-го стол. до 1569 року, ми підкреслили, яка велика різниця ділить Україну від Московії. Московія зростає під панівним впливом монголів. Україна, зберігаючи свято свою давню культуру, була рішуче звернена в бік Заходу. Латинська мова була визнана в Галичині 1435 року, на Поділлі — 1569 року, і того ж самого року і в Брацлаві, і Чернігові, і в Києві, і на Волині.

Тоді, коли Україна вже мала освічених захисників друкарства й поширювала його в Московщині, Іван Грізний за друкарство переслідував людей...

1491 року, завдяки князеві Острога, Константинові II, появляється перша в Україні друкована книга — «Псалтир» (з друкарні німця в

Кракові). 1517 року в Празі виходить «Біблія» Скорини, доктора університету в Падуї, pojawiaються й наукові книги заходами Ходкевича. Врешті, 1580 року вийшла славна «Острозька Біблія» — улюблена книга численних українців.

Під кінець XVI-го віку, бачимо велетенські духові зусилля українців, яким на перешкоді стоять поляки. Поборювали поляки не так ворожу їм цивілізацію, як відмінну від їх віру. Вони твердили, що Україна не зможе відзискати свого інтелектуального значення без латинської мови і посередництва католицької віри...»

І Тіссеран продовжує: Ми зрозуміємо тепер, чому виникла тоді поємична література в цій справі». Далі цитує одного з найвизначніших українських полемістів, ректора Острозької Академії, Гарасима Смотрицького, який у своїй книжці «Ключ до царства Небесного» (1587), виступив проти ідеї реформи календаря папою Григорієм XIII-им. Тіссеран не приховує своєї симпатії до згаданої критики і висловлюється так:

»Що за ум, яка вимова в цієї людини; який сатирик, який демократ з цього Гарасима Смотрицького!«

Підкреслюючи велику славу українського церковного мистецтва, Тіссеран ще раз згадує про його впливи на Заході:

»Згодом українські малярі мають велику славу. Їх кличуть усюди, щоб вони розмальовували польські церкви: ось катедр у Сандомирі (1420), — ось катедр у Люблині (1425), ось каплицю св. Хреста в катедрі Кракова (1470), ось катедр в Гнезні, Вислоці, у Лисій. Вони теж оздоблюють стіни спальні короля у Вавельському замку, в Кракові. І навпаки, західні впливи, головню італійських мистців, видно в оздобах замків українських князів, наприклад, у замку Ярослав абу в численних домах знатних людей у Львові, Луцьку, Острозі чи в Красному».

Після обговорення акції єзуїтів в Україні, справи унії і спротиву з Острога, Тіссеран описує, як постав в Україні лицарський рух спротиву й відродження — Запоріжжя. Народ України »звертається до козаків, як до своєї оборонної сили«.

»Козаки — пише він, — що займалися розбишацтвом, перейшли до казки... Вони відтепер будуть репрезентувати дисципліновану силу, що шанує закон і честь. Вони будуть носіями прапора України, стануть героями, борцями за визволення краю. На них будуть дивитися, як на спадкоємців великих мужів старовини...»

Часи тривожні. Годі лише снити про звільнення краю з-під ярма чужого. Край в таких злиднях, що мусить думати про свої глибокі рани, мусить відродитися, щоб здійснювати цю ідею, яка ніколи не покинула серце українське, ні в середніх, ні тим більше в новітніх віках; ідею — бути вільним, зайняти врешті місце між іншими націями».

»Ось невдовзі треба буде з ними (козаками) рахуватися. Вони організуються. Острів Хортиця стає їх головним осідком. Тут 1550 р. український князь Дмитро Вишневецький буде твердиню...«

Автор спростовує думку, що козаки начебто були татарського походження. «Очевидно — пише він, — вони були українцями». Але чомусь думає, що війна козаків з Польщею була перш за все з пімсти, бо «поляки не хотіли признати їм шляхетства».

«Ця сила (козаки), що в перших роках XVI-го віку прибирає характеру народної армії, національного заборолу, уможливить згодом воскресіння України...»

«В той час духівництво проголосило маніфест, у якому висунуло козаків як представників українських традицій, що повернуть славу і могутність батьківщині. Визнало їх нащадками стародавньої Руси, яка з Олегом облягала Царгород, з Володимиром здобула велич імперії, християнство і цивілізацію з Візантії».

Далі автор наводить скаргу української православної Церкви (Мелетія Смотрицького, сина Гарасима) з приводу унії. Згадує дві граматики староукраїнської мови (1591 і 1597 рр.) пера Зізоні та дуже поширену й цінену граматику Мелетія Смотрицького (1619). Інформує про першу українську театральну штуку, пера католицького священика Гаватовича, що була поставлена на сцені 1619 р. у Кам'янці Подільському.

Про українські думи пише так:

«Українці дуже міцно прив'язані до своїх традицій, з великою любов'ю ставляться до своєї землі, прекрасно оспівують велич своїх предків, великі чини в обороні батьківщини, славлять своїх національних героїв, козаків, в епічній поезії — у думах».

Про культурний вплив козацького ордену, Тіссеран висловлюється такими словами:

«Це вони (козаки) повернуть життя монастирям Печерська, пограбованим і знищеним кількома наворотами. Завдяки їм, Лавра знову стане осередком виховання, цивілізації і націоналізму...»

Козацтво залишиться оборонцем православ'я, частини їхнього націоналізму, а одночасно, не зважаючи на те, буде союзником цілої цивілізації... Козацька слава стане безмірною, незабаром пошириться по всій Європі... В Україні постануть герої, в яких втілиться батьківщина, аж до дня, коли москалям вдасться їх знищити...»

(Продовження в наступному числі)

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ІМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

3 листів до Редакції

Високоповажаний Пане Редакторе!

З великим запізненням дійшов до моїх рук журнал «Нові Дні», в якому була вміщена рецензія Вадима Сварога на мій роман «Проти переконань» (травень 1960 р.). Свою рецензію В. Сварог нав'язує до моєї рецензії на «Конотоп» Юрія Тиса, вміщену в журналі «Київ» (ч. 1, 1960 р.), і висловлює своє цілком слушне здивування і неслухняний здогад у таких словах: «У цій статті («Конотоп» під мікроскопом — О.М.) мене здивувало те, що рецензентка ані словом не згадала численних хиб у мовистилі «Конотопу», побіжно «виправдавшись» фразою про те, що наше мовне господарство не в порядку, а тому нам не випадає критикувати мову наших авторів».

Таке цілком природне здивування й оправданий закид зродилися не лишень у В. Сварога, а — маю документальні докази — і в багатьох інших вдумливих читачів. Отже, звертаючись з цим відкритим листом до Редакції «Визвольного Шляху», прошу уділити мені місця на сторінках журналу й одночасно виясню, що розглядові мови і стилю «Конотопу» була посвячена половина моєї критичної статті, яку редактор «Києва» д-р Богдан Романенчук скреслив з друку, закинувши мені брак рації. Не помогли мої докази й переконання, висловлені у двох великих листах, ані, як бачу, стаття Сварога, хоч після неї д-р Б. Романенчук повинен був би дати вияснення...

Я особисто вважаю, що тих 15 сторінок, присвячених мовистилеві «Конотопу», які д-р Б. Романенчук забракував, є важливіші, ніж перших 15. Бо, коли елементи композиційні й тематичні при всяких обставинах можна поставити під дискусію, то устійнених і прийнятих правил мови мусимо дотримуватися без ніяких викрутів.

Не бачу іншого виходу, як звернутися з проханням про закінчення друку моєї статті зі, щоправда, зміненим останнім уступом, до іншого видавництва, в даному випадку — до Хвальної Редакції «Визвольного Шляху». Справа мови — болюча справа наших видавництв, і її треба неустанно висувати на порядок денний.

Дякуючи наперед за прихильне погагодження мого прохання,

З глибокою пошаною

Ольга Мак

»КОНОТОП ПІД МІКРОСКОПОМ«

(Докінчення)

МОВА І СТИЛЬ

Оповідання (»Конотоп«) грішить такою кількістю фонетичних, морфологічних, а особливо синтаксичних помилок, що проаналізувати їх всі немає можливості. Тому обмежимося лишень найголовнішими з них. Крім того, мова засмічена москалізмами, галицизмами, непотрібними запозиченнями, незрозумілими словами і калікуватими новотворами.

Помилки фонетичні й морфологічні: »А в тім, пощо описувати«, »небеліці«, »пишній діалог«, раз »світільце«, два рази »світильце«, раз »картачі«, другий раз »картеч«, раз »не добачують«, другий раз »недобачують«, раз »карита«, другий раз »карета«, »а зтим«, »за те« (зам. »зате«), »не мало« (в роз. »багато«), »тисячів«, »з'їхали до міста« (хоч гори не було), »надиво«, »міщанам пішло не з лиха« (в розум. »добре«), »поночах«, але »в ночі«, »о півночі«, »начолі« (і то неоднократно!), »ціли«, »пісчаних«, »ляг«, »наляг«, »приляг«, »двадцятьдвох«, »з сімсот-віттями«, »держало«, »чвалував«, »волікли«, »заяці«, »сновигалися«, »не багато« (в розум. »мало«), »впорядку«, замість »журили люльки« — »димили« (поперше, »диміли«, а, подруге, »диміти« — дієслово неперехідне), »взадумі«, »був одягнений в зеленому каптані«, »сторчала« (неоднократно), »бракне«, »на зовні«, »засинає«, »не легке« (в розумінні »важке«), »докинув хтось з боку«, »будьяка«, »з верху« зам. »зверху« (на стор. 119) і навпаки »зверху« зам. »з верху« (на стор. 138), »в Смілій« (від Сміла), »щераз«, »докінця«, »злюті«, »поцей бік«, »не відомо«, »не нароком«, »в ряди-годи«, »завирювала« і т. п.

Синтаксичні. Найгірше виглядає справа з розділовими знаками. Щоб не бути голослівними, беремо сторінки по порядку від самого початку. Отже, на стор. 5 — 3 помилки, на стор. 6 — 6, на стор. 9 — 18, на стор. 10 — 13, на стор. 11 — 11, на стор. 12 — 7, на стор. 13 — 10 і т. д. Абсолютно забагато! Але при прямій мові справа виглядає ще гірше. Наприклад: »Вночі не спала. Жде на Тараса, думав пан Мартин. Чому не спиш? Мовчала, наслухувала. Він не прийде цієї ночі!« Тут маємо у двох рядках 5 самих пунктуаційних помилок.

Та на пунктуації далеко не кінець. Юрій Тис має звичку об'єднувати під знаком рівнорядності такі речення, які не можуть бути сурядними, або мішає разом рівнорядні члени речення з сурядними реченнями, з чого постає плутанина.

Наприклад:

»Місто тривожилося, кожного обсіли важкі думки, передчували, що на них насунеться неспокій і тривога« (виходить, що думки передчували).

Або:

»Безформні важкі тіла, з головами, зарослими нестриженим волоссям, шкірили зуби до кожного, хто до них наближався«. Відсутність присудка

в першому реченні й відсутність підмета в другому привели до того, що вони зіллялися в одне. Підметом стало «тіла», а присудком — «шкірили». І виходить, що «тіла шкірили зуби».

І такі приклади недопустимої синтаксичної саламахи:

»Бийте псубратів! — кричав хтось біля нього, мигнула перед ним по-стать Тараса, що списом стягав кіннотчика, рубали кожного, хто навинувся під руку і нікому не було помилювання». Який же мовознавець розбереться у цьому синтаксичному лябіринті?

Ось Павло перекладає Міккель Анджельо:

»Чим більше похиляюсь з часом і з віком,
Тим більше в мені житиме бажання —
Роздумувати про красу, якої не змінять
Ні роки, ні зими«.

Не знаємо, як там було в оригіналі, але в перекладі бракує однієї коми й однієї риски, і, що найголовніше, — узгодження в часі між присудками головного й уступного речення: треба або «похиляюсь» — «живе», або «похилятимусь» — «житиме».

Взагалі цілковита ігнорація підставових законів будови речення трапляється на кожному кроці. Взяти хоча б таке:

»Коли б забули своє ім'я, підуть на смерть за велич чужої імперії«. Головне речення в дійсному способі, підрядне — в умовному.

»З перелісків висувалися парадно вишикувані відділи Безпалого і скерувалися в сторону міста«. Один присудок в недоконаній формі, другий — у dokonаній.

»Піт обливає їхні тіла, коли дерлися вгору«. Присудок головного речення в теперішньому часі, присудок другорядного часового — в минулому.

»Відбивали з військом ворожі напади, виконували воєнні служби (!), але не було в них радості і не знаходили сил на завтрашні дні«. Два речення безпідметових сполучені з безособовим сполучником «але», і потім знову сполучник «і» лучить не то безособове речення з підметовим, не то безособовий присудок з присудком в третій особі множини, що є недопустиме.

І нарешті:

»Дехто, утікаючи, вже шарпав зубами кусні м'яса, а, хто захспив щонебудь, утікав щосили поміж сади і переулки«. Для ясності ми поставили належні знаки, бо в оригіналі з п'ятьох належних ком бракувало три. Тепер спробуймо розглянути речення. Воно є складно-сурядним з одним підрядним. Підметом першого є займенник «дехто», підметом другого мав би бути уявний також займенник «той», якому у підрядному реченні відповідає підмет «хто». Змістові й елементарні, з якого утворене речення, конструкція складно-сурядності не відповідає цілком через те, що тут не маємо ані двох різних дієвих осіб, ані двох відмінних процесів. Попросту сказавши так: Люди хапали, що вдалося, й тікали. Різниця між ними

була лишень у тому, що одні шарпали зубами м'ясо, а другі — ні. Отже, є один підмет з двома присудками. Це зовсім не означає, що складно-сурядному реченню в даному випадку не могло бути місця, але для того треба було змінити складники. Бо що виходить? За стилем і логікою тексту в реченні є дві різні дієві особи і два різних чини, на відмінність між якими вказує сполучник «а». І відмінність є в тому, що «дехто» утікав («утікаючи») і «шарпав зубами кусні м'яса», а «той», хто захопив «щонебудь» (може бути, що також м'ясо), «тікав щосили поміж сади і переулки» (так наче можна було шарпати зубами м'ясо, наперед його не «захопивши»). Залишаючи набоці тавтологію «утікаючи» — «утікав» і справу втечі «поміж сади і переулки» (поміж садами і переулками мусіли бути паркани й стіни будинків, про що виразно згадує сам автор на стор. 16: «Малі вулички, що переривали перстень домів...»), приведемо такий старий дотеп: «Один їв вареники зі сметаною, а другий — з апетитом; один заговорив з двірником, а другий — за апльомбом».

Покищо на синтаксї поставимо крапку.

Москалізми: «почерк», «обширно», «переулоч», «пограбив», «приходи» (прибутки), «полоса», «чуть-чуть», «безпощадно», «умна людина», «занавіси», «обстановка», «нахлинули», «дула», «стрічки» (рядки), «суматоха», «гул», «томити» (зам. «втомлювати», моск. «томіться» — нидіти, нудитися), «трусливі», «успокоїли», «удачний», «висок», «нарочно», «жажда», «кип'яток», «спорили», «послушно», «скучно», «терзалися», «кудрявими», «мислі», «поляна», «погибших», «подальше», «ризкувати», «упавших».

Галицизми. Насамперед одне зауваження: нижчепідписана не належить до тих, які уважають національним гріхом присвоєння деяких зворотів і термінів, прийнятих у галицькій говірці. Стоїмо на засаді, що літературна мова мусить збагачуватися елементами з усіх говірок. Але одночасно та сама літературна мова, себто, люди, що її шанують, мусять скрізь і на кожному кроці поборювати всякі безглузді форми й вирази, які ґвалтують правописні норми й засмічують наші періодичні й неперіодичні видання.

З «Конотопу» беремо лишень ті приклади, що їх треба зарахувати до грубих помилок і якими грішать навіть інтелігентні галичани.

«Працати», «працання». В літературній мові нема і не може бути таких слів. Є корінь «прост» зі зміною «ст» на «щ», і від того походять слова «простити», «прощатися», «прощення», «проща» і т. п. Коли люди розстаються, то прощаються (але ні в якому разі не «прощають себе»), коли хтось комусь дарує провину, то прощає. Від того походить і «проща». А «праца» — то що інше.

Рівно ж не мають права на признання такі потвори, як «забрив», «брис-ти», «добрили», «розбрилися», бо корінь у цих дієсловах «бре», в якому «е» чергується з «о» і переходить в «і» в закритому складі: «бреду» — «бродить» — «брід». Те саме стосується до «підмакали». Корінь слова тут «мок», тому «підмокали», «мокий» (а не «макий»). Виїмком є «мачати».

При нагоді слід розправитися і з дієсловом »відпочати« (в Юрія Тиса такого, на щастя, нема). »Відпочинок«, а не »відпочано́к«, і має бути »відпочити«.

Недопустимо грубою помилкою є перекручення слова »вогкий« на »вохкий«, »вохких«. В тексті винятково зустрічається і »вогкий«, але перевага за »вох«.

Конечним є викинути з ужитку немилозвучні й непотрібні слова типу »заперестати«, »заіснувати«, »станув«, »пристанув«, »виймив«, »винаймив«, »кінчив« (є дієслова »кінчати« і »кінчити«, але їх треба розрізняти), »засинати«, »падуть« (який інфінітив від цього дієслова? »Пасти«?)

»Зводжений міст« (замість »звідний«, або »перекидний«), »горіюча хата«, »горючі очі« — форми, що ріжуть вухо і не сміють вживатися в літературній мові.

»Вправляли зброєю«, »остати«, »роздивля́ли«, »помстити« — дієслова скалічені обрізанням закінчення »ся«, наслідком чого втратили характер зворотності і звучать для чужого вуха так само смішно, як звучали б »сміяти«, »красувати«, »дивити«, або »хизувати«. І справа не лишень у комізмі, але й у перекрученні змісту. В »Конотопі« двічі знаходимо вираз: »Чув, як заби́ло його́ серце«. А ми скажемо, що, коли його́ серце заби́ло, то »він« уже не чув нічого, бо був мертвим.

У протилежність до наведених прикладів, знаходимо в »Конотопі« дієслова незворотні, яким при допомозі закінчення »ся« незаконно надано характеру зворотності: »блищитися«, »класти́ся«, »покласти́ся«, »швендя́тися«, »очуня́лися«, »снівигали́ся«, »земля напо́ілася водою«.

»Вложив перстень на палець«, »покла́в кагане́ць«. Проти всякої здорової логіки Галичина й Волинь вживають дієслова »покласти« до речей, які стоять, і »стояти«, »ставити« — до речей, які лежать: »поклади́ пляшку«, але штани »постав до шафи«.

Прикро вражає на кожному кроці »домів« (замість »додому«), »цвіти«, »рамена«, що їх не відрізняється від »плечі«.

»Ставити́ проти́ них« (замість »відкинути́ їх«), »відклавши́ скла від очей«, »пробі́г у скла́х невиразно кінотчик«, »наставив скла на гостроту« (а »скло« не має множини), »сильні брами« (»сильні« — це такі, що мають силу. Брами не мають сили, але мають міць і тому є »міцні«), »вийшов на місто«, »навіть на місто не виходили«, »тому ідемо на замок« (замість »до замку«. »Ідемо на замок« — значить штурмувати замок). Тут цікаво відзначити парадоксальне явище: у Придніпрянщині прийнято казати »на Україні«, »він працює на фабриці«, але »він вчиться в університеті«; в Галичині кажуть навпаки: »в Україні«, »він працює у фабриці«, але »він вчиться на університеті«. Треба бути послідовними і прийняти раз назавжди »в Україні«, »в Придніпрянщині« (так само, як »в Німеччині«, »в Америці«, »у Франції«), »у фабриці« і »в університеті«.

Надзвичайно характеристичне місце знаходимо на стор. 23: »Ось одного разу їхала з Московщини карита, ціла в золоті, з сильно збройним по-

чотом. З вікна карити вижилилася московська невіста, ціла мальована (чи й п'яти також? — О.М.), біла й товста, а очі в неї круглі як у сови».

«Був гордий на свою академію», «ходять думки по голові», «а ти ждеш на кінець, що?», «слава Ісусу Христу» (того «що?», як і «слава Ісусу Христу» Придніпрянщина геть аж по самий Збруч не знає). «Поступив уперед», «прикладати вагу», «а то усміявся би», «горячо» (у вимові, звичайно, «гор'ячо») «видусив», «мішочок» (так само вживається в Галичині і «ложочка» зам. «ложечка»), «діравих» і «ведра».

Незрозуміло, звідки в галицькій говірці взялися оті «ведра»! Адже українська мова передає старослов'янське «ятя» якраз через «і», тоді як москалі віддають його через «е», а поляки через «я»: «ліс», «лес», «ляс»; «літо», «лето», «лято»; «пісок», «песок», «пясек»; «дід», «дед», «дзяд» і «відро», («відра»), «ведро», «вядро». Чому ж «ведра», та ще й з «е» у закритому складі? Незрозуміло!

Окремо мусимо проголосити війну ще двом нашим мовним ворогам: невковирному «взад» і «дозаду» та безглуздому вживанню займенника «себе».

Є в літературній мові прислівник «назад», але нема і не може бути «взад» і «дозаду» (одиноким винятком: «Ні взад, ні вперед»). Але і з тим законно існуючим «назад» треба поводитися обережно, особливо в таких випадках, коли воно має тенденцію розпастися на прийменник з іменником. Тоді краще його ізолювати від неповнолітніх і літературної мови, бо можуть вийти не зовсім літературні речі. В «Конотопі» знаходимо «взад», «дозаду» і навіть на стор. 107 та 160 «до заду».

Зворотний займенник «себе» не має називного відмінка тому, що вказує на зворот дії до особи, від якої дія вийшла. Галицька говірка вживає займенника «себе» на означення обопільно-зворотної дії, що є впливом німецько-польським і для нашої мови чужим. Якщо кажемо «знати себе», то це зовсім не означає, що дві особи знають одна одну, лишень, що здібність знання повертається до особи, яка цю здібність посідає. Коли кажемо «не вірили собі», то це означає, що якісь люди зустрілися з явищем, яке викликало у них сумнів, і зовсім не означає взаємнедовір'я між якимись особами. Також «розмовляти з собою» можуть люди в стані ненормального (гарячка, божевілля, потрясіння, розсіянність, самозаглиблення), а «перевіряти на собі» — значить випробувати щось на власній особі. Взагалі займенник «себе» приймає до себе означний займенник «сам» у відповідному роді, числі й відмінку, від чого зміст речення не змінється, а стає ще виразніший: «не вірили самі собі», «не знали самі себе», «розмовляла сама з собою», «перевірів сам на собі». Якщо навіть цього займенника «сам» нема, то він розуміється сам собою, як неодмінний супровідник.

Спробуємо ж підставити цього означного займенника до виразів, на які натрапляємо в «Конотопі»: «викрикували до себе», «і так обоє не гляділи на себе, але відчували і бачили себе, що так якось краще було при людях (!); «споглядали на себе від якогось часу скрито і мигцем», «пішли

побіч себе», «не мовили до себе», «впали собі в обійми», «відвідували себе взаємно», «вітали себе з перемогою». А вже цілком анекдотично звучить «рушив далі вперед себе», або «поволікся вперед себе», бо ж, коли б людина навіть і роздвоїлася, то все одно ані рухатися, ані волочитися вперед себе самої не могла б. Для чого ж і приповідка, що «від самого себе не втечеш».

Непотрібні запозичення і незрозумілі слова: «офіцини», «фрасунки», «фрасуєшся», «фолгувати», «пляц», «слічний», «комонники», «поливка» (словацьке «полевка»?), «девушка» (не знати, чому це має бути «з-чернігівська», коли на Чернігівщині так не кажуть). Багато слів вимагають неодмінно пояснення: «діоклеціани», «сакма», «тузінкові каптани», «вигулярні шапки», «шильдвахи», «апроші», «сверщ», «їхав трапом», «люзні коні», «авторамент», «фаландиші» і т. п.

Новотвори. Новотвори збагачують мову, і ми їх лишень вітаємо. Але вони мусять відповідати духові мови й бути природними. Тому не можемо вважати вдалим й прийняти такі слова: «напахнений», «битливий», «бентежливий сон», «підозрливо», «запир'яні (!) стріли», «самопевно», «загоріло повстання», «обширні полаті пісків» («полаті» — в Московщині — це щось як полиці вгорі під стелею, які служать за ліжка), «неспані ночі», «земля напоїлася водою», «завирювала війна», «стройні (!) у боброві шапки».

Слова, вжиті у невластивому розумінні. Чи то з бажання бути оригінальним, чи то з незрозуміння слів, автор часто вживає певні поняття у невластивому значенні. Наприклад: «став писарем у знатного купця», «писарське діло знав акуратно», «соняшне проміння поникло», «бесідував» (зам. «говорив», стор. 20), «неймовірні слова» (можуть бути неймовірні відомості, але не слова), московське військо «проходило юрбами» (військо звичайно юрбами не ходить), «московські воїни... спадали з валів у безодню» (замість попросту «в рів»), «оборонні паркани» (частоколи, гостроколи). Автор не відрізняє прислівників «туди» і «сюди», «звідти» і «звідси» (ст. ст. 15, 74, 83). Далі: «зберігали сушене м'ясо» (зам. «ховали» на ст. 64), «продовжав» (зам. «продовжував»), «відправа» (зам. «нарада»), «закривати землянки дошками» (зам. «накривати»), «не заберуть міста» (куди? — О.М.), «Павло коротко глянув», «ринули стріли», «ринули вогнем», «ринули плачем». «Павло записував дрібничково» (докладно), «зоріли» (зам. «стежили»), «пішли далі манівцями» (зам. «обходом»), «пожиток (?) садів і піль», «козаки бучні й горді з вдалої виправи» («бучне» — те саме, що й «гучне»), «відвідував людей погорілих і зничених» (зам. «зруйнованих»). «Зничені люди» — це вже мерці, «картав нагаями» (картають словом, нагаєм карають), «кинувся шукати (стрілу) навмання (?)», «був певний, що конотопці на вид пишного війська знікчемніють», «перевцвілі листочки (!)», «йшов довго обмкляю землею» (хоч ні дощу, ні роси не було), «в його роті появилися здорові довгі зуби» (чаклунство якесь — чисто, як у «Страшній помсті» Гоголя), «могутні будинки».

Тричі згадує автор про делії. На стор. 51 згадується, що на заклик виступа міщани спішили з хат, надягаючи на себе делії, а на стор. 84 довідуємося, що частина козацьких кіннотників, готуючись до штурму, також була вбрана в делії. Словник чужих слів Бойкова, Ізюмова, Калишевського і Трохимова вияснює нам, що делії — це довгі кожухи на вовчому, або ведмежому хутрі, ще й з широкими рукавами. А події біля Конотопу розпочалися пізньою весною і закінчилися в середині літа. Чи вживалися тоді делії, зокрема кіннотниками перед боєм? Сумніваємося...

»Вовтузитися біля своїх достатків« (зам. »клунків«, »пожитків«), »книга Макіявеллі дозволила йому спостерегти« (зам. »допомогла зрозуміти«), »буденні справи втратили доцільність« (вагу, значення), »усі підозри були правдиві« (слухні, обґрунтовані), »і на означений час впустити їх до міста« (замість »в умовлений час«, бо »на означений час« — це »від і до«), »він докладно брав пайки«, »присмак« (зам. »лакоминка«. Присмак — це те, здебільша неприємне, що лишається в роті по лакоминці), »гетьман зуміє раз назавжди (!) знівечити і перекреслити Переяслав«, »талант уже такий наш« (зам. талан). »Аби« замість »щоб«: »Трубецької перехвалляється, що скоро знищить місто, аби ми втратили бойового духа«. Тут навіть і не »щоб«, бо речення взагалі побудовано неправильно. Але: »І далі бажав конотопцям, аби оставали (!) ревними до вітчизни«. »Людей, готових до всякого мордування« (зам. »злочину«, »розорана брама« (?), »розчахнена брама« (»розчахнена« — значить »розколена«), »старинний воїн« (зам. попросту »старий«, або »досвідчений«), »на голові гойдалася (!) важка соболева шапка«.

В літературній мові є слова »спостерігати«, »спостерегти« і рідко вживане »споглядати«. Спостерігання вимагає довшого часу і скупчення уваги. »Спостерегти« — значить »зауважити«. Що ж до »споглядання«, то це дієслово вживається при речах величних, небуденних, урочистих. В московській мові нашому »споглядати« відповідає взятє зі старослов'янського »созерцать«. Юрій Тис, мало того, що вживає ці слова у невластивому значенню, але зловживає їх. Так, починаючи зі сторінки 9, зустрічаємо слово »споглядали«, що стосується великою мірою до »сполинялих« шараварів Тараса, які чомусь викликали подив у мешканців Конотопу. На стор. 10 знову »пані Олена... непомітно споглядала на Тараса«. На стор. 18 зустрічаємо і »спостерігав« і »споглядав«, а далі — ніби з мішка — на кожному кроці то »спостерігав«, то »споглядав« — і майже скрізь не на своєму місці: »Павло спостерігав нерухоме плесо води«, Павло »спостерігав, як скоро почали заростати свіжою зеленню утопані стежки« (це сталося не за місяць і не за тиждень, а під час однієї променади. Видно, що герой належав до тих, про яких кажуть: »Цей чує, як трава росте«). На стор. 42 знову »спостерегти«, на стор. 46 Павло »спостеріг Тараса«, на 52 — одні люди »споглядають« на інших, на стор. 54 знову »споглядають«, на стор. 56 слово »споглядати« вжито тричі, на стор. 63 раз дуже недоладу »спостерігав« і двічі »споглядати«, на стор. 65 знову »споглядали« і т. д. на стор. 68, 70, 71, 76, 80, 94, 98, 105, 110, 124, 127.

Рівно ж, як »спостерігати« і »споглядати«, автор любить епітет »тугий« і вживає його в найрізноманітніших випадках: »тугий папір«, »тугий замок«, »тугі замки« і ще раз »тугий замок«, »туга вежа«, »тугі дуби«, »тугі вироби«, »тугі козаки«, Павло й Тарас також »тугі«, »туга оправа«, »туге півколо«. Коли б мова йшла про звичайний прикметник — це не кидалося б у вічі, але повторення кільканадцять разів того самого епітету при різних поняттях не належить до вдалого художнього засобу.

Багато епітетів непродуманих, які звучать комічно і подекуди парадоксально. Наприклад: »розлогі води«, »розлогі шляхи« (прикметник »розлогий« вживається здебільша на означення дерев), »гілляста тінь дерев«, »кріслаті брови«, »розхристані бороди«, »мала миля« (а є й »велика миля«?), »дерев'яні вітрини« (а вітрина — це скляна шафа, і назва її походить з романського кореня »вітр«-»відр«, який з різними закінченнями творить »скло«, »скляний« і т. п.), »палаючий каганець« (властивістю каганця є блимати, а палати може смолоскип), »звалилася на Україну безмірна сарана, якій ні кінця, ні міри« (якщо »безмірна«, то само собою зрозуміло, що їй нема міри, але взагалі, хто і чим міряє сарану?), »потужне дерево« (себто, таке дерево, що має потугу). А вже справді веселий настрій викликає команда: »Стріляйте, стріляйте що-сили!« Так наче сила стрілу залежить не від зброї, а від стрільця.

Тавтологія і тавтоцизми. На жаль, автор »Конотопу« так часто впадає в гріх тавтології, що цього не можна оминати мовчанкою. Маємо такі приклади: »життєва доля«, »бачно помічав«, »спостережливо завважав«, »неспостережливо споглядав«, »йшли спішно, надягаючи в поспіху делії«, »Павла огорнуло дивне (?) почуття огиди і відрази«. »Два потужні вибухи рвонули повітрям, москалі висадили в повітря оборонні споруди частоколу (?)«; »Цієї ночі люди, що мали чуйний сон, зачули відгомін бою«, »віддалювалися чимраз далі від міста«, »може з ослаблення, може з байдужості втрачали зацікавлення до розмов« (так наче байдужість і втрата зацікавлення не все одно), »у мандрівній торбі носив мудрощі римських мудреців«, »крики нагло змоглися«, »досвіта Павло прокинувся ще заки світало«, »заворушилися ворохобники«, »невинних людей схопили і замучили та повбивали«, »чув, що з козацького табору неслися ледве чутні удари барабанів«. І нарешті таке: »Ріка скоро розлила свої води. Низини насякли водою, і вже здалека було видно на луках ясні плеса вод. Згодом довколишні верби і чагарники станули під водою« (стор. 162). А на самому кінці (стор. 168) довідуємося, що військовий суд засудив полонених московських князів на кару смерти за гвалти, за подіяні... в гвалтах.

Хворобливість героїв. Невідомо, з яких причин, у Юрія Тиса учасники конотопської епопеї позначені тавром якоїсь психічної хвороби, найбільше подібної, здається, до шизофренії. Так на стор. 46-47 знаходимо згадку, що повз Конотоп мали проходити московські війська. Почувши про це, пані Олена »безмовно кружляла по світлиці, непристойно спогля-

даючи на пана Матвія... Пізніше, по тому, як ці війська наскочили на місто, а мешканці разом з козацькою залогою їх побили, потерпілі поводяться жалюгідно: **»Нещасні, безталанні люди тихо схлипували** розповідали про несподіваний напад, а далі **безвольно** якось почали стягати своє розкинене майно» (чому саме **»безвольно»** і чому в оригіналі є кома після **»якось«**?)

Ще виразніше виступають хворобливі ознаки в мешканців Конотопу, коли вони довідуються, що, або мають піддатися воєнним законам, або виїхати з міста: **»Люди гляділи на свої дома, на господарства і безтямним зором перебігали по набутій обстановці». Сновигалися (!) вулицями, радилися сусідів і стрічних знайомих, бідкалися безрадно, або вистоювали без слова на воротях». »Ті, які вагалися, перешіптувалися між собою, споглядали безтямно на інших, наче б шукали в них порятунку і захисту» (все на стор. 52).**

Коли Маринка виїхала, Павло **»безрадно розвів руками»,** пан Борсук **»безрадно розглянувся доокола»,** а пані Олена **»цілком безтямно** почала варити назбирані васильки, що від болю голови, думки в'ялили її, усе те вона згори знала, усе передбачувала» (Але бо й речення!).

Ранений козак, падаючи, також **»нетямно глянув на Павла»,** а пані Олена, коли обломлювала в городі (!) **»перецвілі листочки»,** робила це **»якось бездумно і без уваги на свої рухи»** (ст. 81-98).

Бранці, що їх звільнено під Путивлем, також позначені тією недугою, бо **»говорили у безладді (?) і без тями про лихо, яке їх навістило»** (стор. 107). Навіть конотопська собачка чомусь крутиться біля коней безцільно, а уявне співчуття християнських столиць до евентуальної прогрі України мало би бути **»безвольне і безсиле»**. Що співчуття може бути безсиле, це ми знаємо, але як може бути співчуття безвольне?

Туманності. В **»Конотопі»** є багато місць, які важко зрозуміти, або які можна різно толкувати саме через те, що автор не потрудився перевірити і продумати написане. Наводимо приклади:

»Де стане московська влада, там палять (хто?) усі книги, які не є друковані у Москві, руйнують школи, а церковним ієрархам велять послухенство своєму ((чийому?) цареві».

»На війну йшли з Конотопу тільки шибайголови і паливоди, задираки і яруни (?), як їх називали статечні громадяни. Шкоди з цього не було, хіба розпач у родителів, бо і так їх не цікавили ні ціни на віск, ні як краще переховувати полтавські меди» (кого »не цікавили»? Родителів?).

»Лихий на себе, з неприємним почуванням (треба би було »почуттям») якоїсь цілком гупої провини, Павло помандрував у сторону міських валів, постояв трохи, розглядаючи підміські лани і поля, а згодом рушив туди, де на обріях росли чагарники і підліски». Поперше, не знаємо, що таке »підліски»: квіти це, кущі, чи гриби? Подруге, оті »чагарники на обріях» цілковито перевертають наші знання й уявлення з ділянки географії, яка вчить нас, що обрій — це умовність. Крім того, рівнинна

місцевість біля Конотопу напевне дозволяла бачити обрії дуже далеко, в кожному разі настільки далеко, що ледве чи й через далековид можна було б розглянути чагарники на виднокрузі, а не то що якісь підліски.

»Тоді розлогі низинні простори підмокали й забagnювалися, і тільки мало хто з тутешніх жителів знав проходи і безпечні стежки серед світу, в якому води, небо, поля і ліси зливалися в одну нерозлучну цілість«. Не знаємо, що цим хотів сказати автор, але в читача мусить створюватися образ хаосу перед сотворенням світу.

»Павло ухопив козацький прапор, що лежав на долівці, і висунув його крізь вікно. Гордо стояв з поглядом, зверненим у простори, над містом переможньо маяв білий хрест«.

»Відмовляли зі священником тільки короткі молебні, московські кулі давалися дошкульно взнаки«.

»На глум видають (кому?) народ ці зухвали зграї московські, — лютував Павло, інші теж фольгували собі у словах як могли«. Про знаки вже не кажемо нічого, але що розуміє автор в даному разі під словом »глум«?

»Чужі собі люди, міркував Павло, з'єднуються сердешно у воєнному ділі, а з тим цвіте братерство і взаємне співчуття до всього, що поза ними« (??).

»Це ті, в яких ниділи національні ідеали в обличчі потреби поборювати спротив і піддержувати боротьбу жертвами« (?).

»З голоду приходили усі ці привиди і пошепти, а, бувало, що хтось, розповідаючи чудну новину вмовкав і споглядав на померклі очі й задеревілі лица. Ніхто не слухав слів, що падали і недоречно розпливалися в повітрі причаєного і втомленого міста«.

»Хотів Павло поспитати, що діється в місті, але його (міста?) вже не було«.

Загадки. Маючи нахил до оригінальності і претенсійності висловів, Юрій Тис часто обдаровує читача загадками, на які напевне і сам автор не зміг би відповісти. Так, наприклад, з першої сторінки (ст. 5) у нас уже виникає питання до такого місця: ...»з того роду вельми цінного паперу, на якому королі писали привілеї, судді видавали важні едикти, а купці записували свої поважні втрати і негідні уваги прибутки«. Що хотів сказати автор останніми словами? Чому втрати були поважні, а прибутки не гідні уваги?

На наступній сторінці відносно того самого паперу знаходимо ще одне зашифроване місце: ...»не було до чого вжити такого неподатного, та ще й записаного паперу, ні до домашнього користування, ні на ніяку іншу особисту потребу« (?).

»Соняшне проміння спинилося на різаних скляницях (?), що стояли за склом у дерев'яній вітрині (!), а згодом поникло (?) на темних занавісах, які закривали дальші покої садиби (!) Борсуків«.

»Це ще нічого, — мовив Ворсукам у хмільній юности (?) ніжинський козак«.

»Пригадував собі подробиці її постаті (?), один невеликий рух (?), її тендітні пальчики, очі й повні личка«...

»Справа проста. На горі цар, а далі йдуть за порядком, кому яка служба — і він підніс руку та вказував нею придумані шари додолу (!) — воеводи, князі, полковники, дяки, отамани«.

»Пахли літні квіти ластовинням« (!).

»А старий запорожець з монастиря додав, що, власне, з таких велетнів постав народ козацько-український та розрісся по Україні, як золота верба з сімсот-віттями кудрявими і з сімсот-коріннями. Вони є житлом (?) народу сильного і незнищимого«. Отже, нарід розрісся, »як верба з сімома стами коріннями«, а »вони«, себто коріння, »є житлом народу«. Справді головоломка!

Стилістичні огріхи. Властиво, більшість із наведених вище і з тих, які будуть наведені нижче, прикладів можна віднести до стилістики. А ці, що подаємо в даному уступі, можна було б об'єднати під менш конкретною рубрикою — »Так не пишеться«. Бо й справді невідомо, як оцінити вирази такого типу: »Шлях через границю давав нагоду до достатніх приходів і заробітків«. »Голоси йшли у-суміш (!) і чим далі ставали більш подразнені, більш сполохані« (?).

Або таке:

»Вони вийшли самі на базарну площу, і Тарас витягнув голову (!), щоб побачити понад людьми, що діється напереді. **Перешилилися** поміж огрядних міщан (!) і врешті побачили курінь, який прибув скріпити залогів міста«. Поперше, »вийшли самі«. Чи автор хотів сказати, що героїв не принесено, ані не привезено? Подруге, Тарас напевне витягнув шию, а не голову, бо можна спитати, чию голову і звідки він витягнув? Потрете, дієслово »перешилилися« вимагає після себе прийменника »над«, а не »поміж«. Почетверте, ціла сцена ніяк не викликає в читача належного образу. Не можна уявити собі »огрядних міщан«, понад якими мусіли »перешилилися« герої, не можна уявити, як і кудю проходив курінь, і годі догадатися, навіщо було героям »перешилилися«, коли Тарас перед тим сказав: »А ось маршує цілий курінь«.

»Тільки у прогалинах (?) можна було спостерігати на хвилину, що москалі добігали вже до оборонних валів«. »Променіла від них бойова готовість і сила штурму (!), военний досвід і погорда смерті (!!)«. »Два козаки **напружено рушили** брамою«. »Злочинцям прочитали вирок військового суду і підвели до місця безчесної кари« (а буває місце й почесної кари?).

Примітивізми. Ми не хотіли б вживати діткливих виразів, але при високій культурі й непересічній обдарованості автора прикро вражають деякі комбінації слів, які не можна назвати ніяк інакше, лишень безграмотними. Літературна мова не допускає таких висловів, як »друкарські офіцини«, »почерк руки«, чи, хоч би й згадане вже вище »велике місце для нашої уяви«. Крайнім примітивізмом тхнуть вирази »дякував йому за презенцію і дав похвалу та побажання«, »...рік мандрів, перебутих, як казалося, для культурного переживання«, чи »думати торговельними якостями«.

Алогізми. Ми вже згадували про те, що автор часто сам собі перечить, а тепер зупинимось на алогізмах у межах одного речення, які впливають знову ж таки з нехтування мовою.

»Бувало, що не мав ні шеляга у гаманці, продавав останню зайву сукману«... (якщо остання, то як може бути зайва? Якщо зайва, то не може бути остання), »...бити, щоб душа була чуть-чуть жива« (ніби душа буває нежива). »Зайшли у хащі, що поросли поля по обох боках шляху, і ждали (якщо поле поросте хащами, то вже не буде полем, а буде хащами). »На поляні вони поклалися в корчі і тихо засілися, не пропускаючи жодного шереху«. Ми ж скажемо, що мусить бути одне з двох: або поляна, або корчі (кущі), або »поклалися«, або »засілися«, бо коли хтось лягає, то не сидить, коли ж сидить, то не лежить. І, врешті, »пропускати (або не пропускати) шерехи« може якась перешкода, а не люди.

Невільні дотепи. Деякі вирази примушують читача сердечно сміятися, хоча автор напевне не мав наміру ними веселити. Наприклад: »Треба, щоб народ став, наче один чоловік: на один кінець (!!) наступиш, а другий (!!) кричить«. »Він глядів на неї з-під ока« (чим же глядів?). »Полковник сидів на коні у срібlistому кирасі« (поперше, »кіраса« жіночого роду, подруге, кірасу носять люди, а не коні)..., »розповідали, як народ жив у тих замріяних (?) роках, що жупани носили червоні, стріляли з старосвіцьких луків«... (отже, »роки« носили жупани і стріляли з луків!). »Тепер не залишилося ні сліду з людської праці, хіба тільки сторожкі очі й долоні (!!)«... »Погибших москалів поховали в могили« (коли б їх просто »поховали« — було б ясно й зрозуміло. Але їх »поховали у могили«, і ми не знаємо, навіщо конотопцям придалися мертві москалі?).

Евфоніка. Не все гаразд і з евфонікою. Раз маємо збіг самих голосівок, другий раз — самих приголосних: »...дома і усенький час...«, »бо і усе«, »місця і оселі«; »крикнув враз«, »на валах йшла«, »чвалував взад«, »залунав з гурту«, »час з ними«, »щоб й малюта«... Список можна продовжити.

Інші. На останок декілька зауважень, яких не можна взагалі склясифікувати за певними рубриками. Читачеві дивно дізнатися, наприклад, що сичі регочуться серед білого дня, що Павло мандрував з Києва на Полтаву через Чернігів і Конотоп. »Це не був найвигідніший і найкоротший шлях«, — каже письменник. А ми би сказали, що це взагалі не був ніякий шлях, бо Чернігів лежить від Києва майже просто на північ, а Полтава — на південний схід.

На стор. 52 читаємо: »Але що там козакові. Козак воїн, живе війною або щоденною суетою (?) в широкому світі. Не знає козак трудолюбивих років, не знає, що таке щадити і збирати гріш до гроша, не знає турбот про хату і сім'ю, про те, як забезпечити дітям й унукам статечне, корисне (?) життя«. Поминаючи питання стилістичного характеру, про яких

козаків автор говорить? Адже виразно кажеться, що Конотопу боронили сотні Чернігівського полку — себто, городові козаки. А це ж була поміщицька верства!

Далі:

»Крики не вгавали, люди бігли, стояли на воротах, слідили за гарматним обстрілом«. Отже, бігли люди, чи стояли?

»Одні тягли в сторону Чернігова, інші губилися в чагарниках, що вкривали полтавський шлях«. Що ж то був за шлях, що його чагарники вкрили?

»А все ж звільнилися душі з непевности: лекше знати небезпеку (?), ніж боятися її«. Логічно розвиваючи цю думку, можна сказати, що важче боятися небезпеки, ніж її знати. Важка філософія!

На стор. 104 оповідається, як обложнені зробили вночі випад на московський табір, захопили харчі, зайняли табун коней і під ворожим обстрілом почали вертатися до міста.

»Відчиняйте хвіртку«.

»До середини (!) почали напливати козаки, обвантажені міхами харчів і сушеним м'ясом (ніби сушене м'ясо не харчі?), а далі вбігли коні«.

Щодо обвантажених здобичю козаків, які напливають через хвіртку — все гаразд, але щодо коней — справа виглядає комічно: цілий табун, сполошений гармідером, організовано-дружно »вбігає« через хвіртку. Одно з двох: або та »хвіртка« мусіла мати ширину загону поля, або »табун« складався з одного коня.

Непереконливо виглядає переправа через трясовину в темну ніч, і дивно чути з уст одного героя таке ствердження: »Коли москалі увійдуть в якусь країну і зломлять опір шляхетних (?), тоді не вийдуть самі ніколи і панують жорстокою силою«. Автор очевидно забув, що його герої живуть не у двадцятому, а в сімнадцятому сторіччі, коли до таких висновків ще не можна було прийти.

*

Чи ця критика — критика »Конотопу«? Ні, це — критика нашої критики і наших видавництв. »Конотоп« — лишень претекст, лишень яскравий приклад того, що може проскочити на літературний ринок завдяки сонній благодушності нашої критичної думки. І не лишень проскочити, а навіть удостоїтися похвали!

Писати вільно кожному, видавати — також. Але одного не вільно: мовчати критикам. Завдяки їхньому »пацифізмові« маємо на нашому літературному Парнасі »великих гумористів«, над творами яких хочеться плакати з розпуки й несмаку, »видатних байкарів«, які самі найбільше надаються на персонажів для, — на превеликий жаль! — покійного Езопа, і »яскравих модерністів«, поезії яких можна стосувати супроти нормальних людей як психічні тортури (модерні!).

А критика або мовчить, або хвалить, або, як і лас, то переважно з мотивів ідейно-політичних.

Інша річ, що пасивність можна, коли не виправдати, то зрозуміти: адже, щоб написати критичну статтю на 10 сторінок треба інколи місяць над нею попрацювати. А винагорода? Хіба ворожість, бо наші видавництва ще не доросли до того, щоб належно вміти оцінити працю критика. Для критичної статті навіть місця не знаходиться, оскільки перевагу мають »видатні« гумористи і новелісти, хоч їхні писання (хай вони дарують за щирість!) торби січки не варті. Але вони пишуть! Потреба заповнити місце в періодику робить видавців невибагливими, читачі мовчать, критика не в пошані. Отже, при такій безкарності можна денно і по 20 сторінок »літературити«. Це і славу приносить, ну і... копійчину.

Видавці мусять міцно подумати над станом речей, бо, як-не-як, а якість нашої літературної продукції і від них залежить. Не приймати безкритично до друку всього, що дають, обережніше відступати сторінки преси для »родинних оплесків«, а письменників змусити опанувати граматику бодай в межах середньої школи — це програма сьогоденного дня для кожного видавця. Крім того, треба розглянутися за поважними критиками. Є в нас люди, що розуміють справу краще нижчепідписаної. Але їх треба знайти, треба зуміти їх зацікавити і поставити на належну височінь, пам'ятаючи, що без критики ніякий мистецький процес не може розвиватися нормально. Центр ваги мусить бути поставлений не на кількість, а на якість нашого художнього слова!

Ольга Мак

ПАМ'ЯТАЙТЕ, що одним з наших головних обов'язків на чужині є ознайомлювати чужинців з українськими проблемами і визвольною боротьбою українського народу. В цьому Вам допоможе англomовний журнал

«THE UKRAINIAN REVIEW»

Це змістовний і цікавий, об'ємистий, 96-сторінковий ілюстрований кварталник, що появляється вже п'ятий з черги рік заходами Союзу Українців у Великій Британії. Містить багато актуальних статей з української та міжнародної суспільно-політичної і науково-культурної проблематики. Його одержують численні чужинецькі бібліотеки, університети, дослідні інститути, установи, громадсько-політичні діячі та приватні особи.

СТАНЬ ПЕРЕДПЛАТНИКОМ »THE UKRAINIAN REVIEW« ДЛЯ ПИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙ ПРО УКРАЇНУ СЕРЕД ЧУЖИНЕЦЬКИХ КІЛ, АБО ПРИЄДНАЙ ЧУЖИНЦЯ-ПЕРЕДПЛАТНИКА!

У Великобританії: В інших країнах:

Річна передплата — ф. 1-0-0 4 долари

Ціна одного примірника — 5 ш. 1 доллар.

Замовлення слати на адресу:

»THE UKRAINIAN REVIEW«

49 Linden Gardens,

London, W. 2. Gr. Britain

3 нових видань**ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА**

«ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА» в XIV-ти томах. Видавець — Микола Денисюк, 1959-60 р.; за редакцією проф. Павла Зайцева, з багатьма ілюстраціями, фотокопіями поетових оригіналів. Видання люксове, в твердій, темносиній обкладинці та з золоченими на ній відтисками.

«Повне видання Шевченкових творів — пише проф. Р. Смаль-Стоцький у цьому виданні, — це поновний протест проти фальшування тексту й світогляду Тараса Шевченка в публікаціях у підсоветській Україні. Це шляхетне відзначення близької, столітньої річниці смерті нашого Кобзаря. Це наш спільний поклін із-за океану всіх НТШ-івців та всієї еміграції святий могилі в Каневі, яким ми засвідчуємо слова, виголошені П. Кулішем над труною Тараса Шевченка:

«Наш еси, Поете, а ми народ
Твій і духом Твоїм дихатимемо во
віки і віки».

Ці гарні слова проф. Смаль-Стоцького і П. Куліша передають наші почування, коли схилиємо свої голови перед величчю нашого Пророка. Та, на жаль, не всі українці розуміють цю Поетову велич, хоч підсвідомо відчують її. Одна з причин цього нерозуміння є, мабуть, і в тому, що до цього часу ми відчували брак повного видання Шевченкових творів. Ми знаємо, здебільшого, свого національного Генія, як поета, бо майже кожний із нас, якщо не прочитав, то бодай мав у руках «Кобзаря». Але й подумати важко, щоб, напр., француз міг обмежитися тільки одним томиком поезій В. Гюґо, чи

німець — одними поезіями В. Гете. Очевидно, ні! Та не тільки у французів, німців, англійців, а і в багатьох інших народів перевидуються все нові й нові збірники творів, повні видання їх національних поетів, які не рідко мають значно менше значення, ніж Тарас Шевченко. Один тільки наш Геній, Тарас Шевченко, так мало ще відомий навіть серед наших земляків як всебічний мистецький талант, муза якого проявлялася в різних напрямках, не зважаючи на вийняtkово важкі обставини його життя і смерті.

Щоправда, вина не тільки наша, а також і тих обставин, серед яких ми живемо. Бож коли взяти до уваги нашу «увагу» до наших письменників, поетів, малярів, скульпторів, музик, співаків і т. д., то треба признати, що Шевченко має все ж таки найбільшу любов і пошану від усіх, без винятку, українців. І у вільній Україні ми не раз вже перевидали б усі його поетичні, прозові й драматичні твори, всі його статті, записки, листування тощо. Ми спромоглися б і на кольорові репродукції його малярських картин, очевидно тих, що ще збереглися після варварської «господарки» наших «опікунів» — москалів. На жаль, на еміграції ми відірвані від українських музеїв, бібліотек, архівів, де ще напевно є цінні матеріали до студій над Шевченком. А наші люди, що живуть в Україні, хоч і могли б, очевидно тільки деякі, покористуватися цими матеріалами, не мають змоги подати їх у правдивому світлі, а те, що можуть подати — це часто глум ворога над славною пам'яттю Генія. Всі ж бо «вибрані»

Шевченкові твори, що появляються в підкореній Москвою Україні — це нікчемна фальшивка, що може служити хіба доказом московського збезчещування найбільших святоців українського народу.

І ось, коли саме не в Києві, Львові, Харкові чи іншому відомому українському місті, а в американському місті Чикаго — появилася найповніше, очевидно в еміграційних умовах, видання творів Шевченка, то слід привітати його особливо вродливо. Тільки ця вродистість не має виявлятися в патетичних і напушених фразах, а в тому, щоб кожний українець і українка на еміграції познайомилися з повною, всебічною творчістю нашого найбільшого Генія — поета, письменника, маляря, публіциста, борця за волю.

Бож, ніде правди діти, запитаймо, скільки з нас, навіть інтелігентів, прочитало Шевченковий «Щоденник», або таку капітальну повість, наскрізь модерно написану, як «Мистець» («Художник»? Хто з нас і скільки оглядав Шевченкових картин? Хто простудював уклад його «Букваря», яким він бажав просвіщати народ? Хто висунув ідею видати його «Живописну Україну»?... Таких запитань можна б було ставити безліку, бо кожна з ділянок Шевченкової творчості — для нас «табуля раз». І найкраще, що можемо зробити, щоб не плямувати себе тавром невігласів — то надробити втрачене чи занедбане, прочитати і вивчити всебічну творчість нашого національного Генія.

Та не має це бути читання «з обов'язку» або для заспокоєння «патріотичного сумління», чи, врешті, для того, щоб можна щось сказати про Шевченка чужинцям. Ні, читання творів Шевченка мусить бути потребою нашої душі, нашого національного «я», бо твори Шевченка переминюють і нас самих,

роблять нас людьми, повновартісними членами української нації.

А твори Шевченка справді роблять чималу перемену в читача, а таку приємність пережила і я сама, читаючи тепер повне видання творів Тараса Шевченка.

Отримавши з Чикаго перші томи «Повного видання творів Тараса Шевченка», я сховала їх гарненько до шафи, сказавши собі на виправдання, що «треба подождати на цілість». Та якось зайшла до знайомих. Господар дому сидить із «Щоденником» Шевченка в руках і каже до мене:

— Ви знаєте, я ніколи й не подумав, що Шевченко був такий дотепний!

— Шевченко дотепний? — здивувалась я, — радше саркастичний!

— А хіба ви не читали його «Щоденника»?

— Ще... ні... — промимрила я, чуючи, що червонію.

— Тоді прочитайте й самі побачите, скільки дотепности в Шевченка.

І я ще тієї ж ночі прочитала весь «Щоденник» і почала «Художника», який мені ще більше подобався, бо композиція повісті доволі ускладнена, але оригінальна й модерна, весь час тримає читача в напруженні. Сюжет повісти — Шевченкова автобіографія, проте спершу розказує про неї не сам поет, а його приятель Сошенко в першій особі. Він веде розповідь про Шевченкове дитинство, його перші роки в малярстві та його визволення з кріпацтва. А далі починається роман з Пашею, про який читач довідається з листів самого Шевченка, дуже вміло вплетених у фабулу. Але коли починаються вже вигадані, не автобіографічні події, тоді листи про невдале одруження пише вже інша особа (Михайлів), а на закінчення знову приходить до голосу Сошенко.

Таким способом Шевченко зробив цікавий письменницький експеримент: роздвоєння особовості, що вказує не тільки на його самотній, вповні оригінальний, письменницький талант, а також і на глибоке знання психології, що в той час щойно промощувала собі шлях до університетів.

Треба жалувати, що «Художник» Шевченка не появився зразу, ще в половині XIX століття, бо вже три покоління українських прозаїків були б мали приклад, як треба писати, замість нудно й непереконливо скиглити над нашою

недолею в побутових, реалістично-примітивних оповіданнях.

Читаючи «Повне видання творів Тараса Шевченка» — на кожному кроці натрапляємо на такі цікаві й повчальні речі, що аж досада бере, чому вони так пізно появляються. «Та ліпше пізно, ніж ніколи», а крім цього вони появляються напередодні Шевченкового 1961 року і рятують нашу честь, підносять нас самих. Значить, ми ще вміємо цінити духові вартості, ми ще не загубили своїх ідеалів у погоні за «сутою» того світу...

Софія Наумович

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КІНА

У видавництві Бібліотеки Українознавства при Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка в США незабаром виходить з друку велика, люксово видана, книжка Бориса Береста «Історія українського кіна».

Це буде не тільки перша більша праця з історії українського кіна, а й перша праця, що розглядає українське кіно незалежно від совєтського кіна. Адже українське кіно на протязі свого 65-тирічного існування йшло своїми власними шляхами, відмінними від шляхів розвитку совєтського кіна. За цей час українське кіно викристалізувалось у самобутню галузь мистецтва, зайнявши певно визначне місце в Пантеоні світового кіномистецтва.

В роки свого розквіту (1928-1932) українська кіноматографія створила ряд неперевершених фільмових творів, що їх сміливо можна поставити поруч, якщо не вище, тогочасної американської та європейської продукції. Але вже в наступні роки, в період т. зв. «соцреалізму», українське кіно скотилось у безодню рабського плазування перед владою, перед партійними бонзами. Всі його творчі здобутки і мистецькі досягнення звелися нанівець. Кіно стало рупором компартії та її кремлівських можновладців. Тому найголовнішим завданням автора книжки було прагнення очистити історію українського кіна від брудного совєтського намулу, зробивши потрібні корективи і перевівши повну переоцінку мистецьких вартостей. Саме це завдання можна було виконати в країні вільного світу, де широко толерується свобода слова, друку, творчої думки.

«Історія українського кіна» матиме 240 сторінок друку великого розміру та понад 450 ілюстрацій. Книжку буде видруковано на крейдяному папері та оправлено в тверду люксову обгортку з золотим відтиском. Ціна — \$ 10.00

Як довідуємось, «Історія українського кіна» не буде продаватися в звичайному кольпортажі, а лише за попереднім поштовим замовленням з канцелярії НТШ (Shevchenko Scientific Society, 302-304 West 13th St., New York 14, N.Y., USA).

В поневоленій Україні**В МОСКВУ, В МОСКВУ, В МОСКВУ...**

Щойно недавно, бо в днях 12-22 листопада ц. р., в Москві відбувся галасливий радський спектакль — т. зв. «Декада української культури і мистецтва». «Старший брат» забавнув побачити й почути танки та пісні своїх придворних «малоросійських» козачків, оглянути зрусіфіковану творчість вислужливих мистців, скульпторів, письменників, поетів тощо.

На кивок московських колонізаторів, увесь культурно-мистецький «передовий» актив поневоленої України вирушив у Москву здавати свій «творчий звіт». Вирушив у Москву і Юрій Мельничук, один із найбільших юд-запруданців Москви, лютий ворог українського народу, автор брудних пасквільних брошур і статей на українських націоналістів.

Сів цей виродок на поїзд «Львів-Москва» й почав роздумувати... Про що ж роздумував яничарський блазень? Очевидно, про «матужку Москву», про українських «буржуазних» націоналістів, про «обрії жаданого Сходу», його «вимріяну, рідну, дорогу Батьківщину». Його хвилювала «історія українського народу», ті колишні перешкоди, що їх «чинили ворожі сили, щоб поїзд Львів-Москва не міг відійти з львівського перону». Щоправда, це було колись, але цей запруданець ще й сьогодні тривожиться, бож не знає, що завтра буде.

Шістнадцять років тому, думав він, «сторожові націоналістичні собаки... сказано кидались на кожного, хто звертав свій погляд на Схід»... А ось тепер «магістралами на Схід, в рідну чудо-столицю Москву» їдуть «малоросійські» ра-

би (в нього — «письменники і митці») «звітувати про свої творчі досягнення». «Розмірковує» він і про те, як «...як буржуазно-націоналістичні вороги намагалися підірвати всенародну любов і потяг до радянського Сходу (Москви!), відірвати Україну від Радянського Союзу...» Згадує і гетьмана Скоропадського, і Центральну Раду, а вже найбільше непокоїть його український націоналізм. Він так і пише: «Найбільшу небезпеку для українського народу (? — Г.Д.) являла, — додамо від себе, і «являє», — українська буржуазно-націоналістична реакція...» Мельничукові помішалося у голові не на жарт, він навіть не може розрізнити українського народу від московських варварів, бо ж саме для них, а не для українського народу, найбільшою небезпекою «являється» українська «націоналістична реакція».

Література українського народу для запруданця Мельничука має вартість лише тоді, коли вона на радській службі Москві. Він так і пише: «Великою заслугою української літератури (? — Г.Д.) перед народом (очевидно, московським, — Г.Д.) є те, що вона послідовно і нещадно викривала... українських буржуазних націоналістів..., завжди вела рішучу боротьбу проти буржуазно-націоналістичної ідеології, викривала мерзенний зрадницький табір українського буржуазного націоналізму». В нього «буржуазні» націоналісти все «йшли в найми», бож сам він московський раб і без «наймів» жити не може. Біжить, як витренована собака за московським возом, а отруйна сли-

на з його собачої пащечки клубками падає на українську землю.

Він їде в «рідну Москву», щоб лизати чобіт «старшого брата», виявити свою яничарську вірність «великому російському народові», і собачим гарчанням накидається на українських націоналістів. «Ніколи — гарчить він, — український народ (знову помішав, має бути московський народ, — Г.Д.) не простить тієї жакливої кривди, якої він зазнав від українських буржуазних націоналістів. Дарма вони скаженіють по закордонах, вискалюючи свої прогнилі зуби проти України (має бути — проти Москви, — Г.Д.), дарма вони служать лакейську службу американським імперіялістам і німецьким реваншистам, дарма проголошують себе приятелями українського народу у своїх недолугих літературних вправах, якими відробляють за зрадницький пайок. Все це даремна робота Данаїд — чоловіківбивць, які були приречені носити воду в дірявих бочках. Ні американським імперіялістам та німецьким реваншистам, ні їх прихвостням — буржуазно-націоналістичним покручам не доведеться українську землю топтати. Даремні сподівання! Радянська Україна в братерському Союзі Радянських Соціалістичних Республік досягає щораз більшого зростання своєї могутності і слави, впевнено прямує до вимріяного щастя — до комунізму. А вороги і вороженьки українського народу, в тому числі й українські буржуазні націоналісти, безславно закінчать свій шлях. Тільки історія і література передадуть майбутнім поколінням, що було колись на нашій славній землі таке паскудство, таке зло (цур йому мерзенному!), як український буржуазний націоналізм. Але передадуть вони й те, що український народ з давніх-давен має вірного й надійного

друга і брата — великий російський народ. І ніякі та нічі намагання розірвати цей братерський союз між двома народами не матимуть успіху.

Читаючи такі маячіння вже відомого блазня Мельничука, спадає на думку, що він, «впевнено прямуючи до комунізму», в поїзді, що віз його в Москву, захворів скажениною. В такому стані Мельничук не повинен показуватися між людей. Йому треба сидіти в Москві, прив'язаним ланцюгом у псярні свого пана.

Дискутувати з маніяком Мельничуком не будемо. Цитуємо ці рядки з його писання тільки тому, щоб нагадати всім чесним українцям про те, що московські придворні собаки дістають щораз частіші напади скаженини. Будьмо обережні, бо ця отрута — хвороба заразлива й смертельно небезпечна. Уважно приглядаймося, де джерело тих брутальних нападів окремих «патріотів» на українських націоналістів і в деякій еміграційній пресі, писаній українською мовою. Не всі мельничуки їдуть в Москву, деякі з них їдуть і на Захід.

А Мельничукові з московської псярні наша відповідь коротка: Прийде час, коли український народ позбудеться московського колоніалізму й імперіялізму. Заживе вільним, державним життям, і тоді відбудеться справжня Декада української культури і мистецтва не в Москві, а в Києві. Мельничукові та іншим продажним вислужникам Москви не буде місця ні на «Декаді», ні взагалі між українським народом. Місце продажної собаки тільки в псярні свого московського пана. А покищо — він ще топче своїми брудними московськими лапами українську землю.

Г. Д.

Зміст журналу «Визвольний Шлях» за 1960 рік

А. ПРОБЛЕМИ: ПОЛІТИЧНІ, СУСПІЛЬНІ І ГОСПОДАРСЬКІ Коментарі й статті на актуальні теми

Бандера Степан: Значення війни для національного визволення	12
Бандера Степан: Розвиток революційного процесу	1101
Бедрій Анатоль: Міжнародне значення України у двадцятому столітті	1327
Величківський Микола, проф.: Вартість московсько-комуністичної пропаганди	255
Величківський Микола, проф.: Питання про ефективність лісозахисних смуг в Україні	1007
Горняткевич Дам'ян, проф.: Апостол Любови	7
Донцов Дмитро: Роль міста в житті нації	971
Заблоцький Юліан: Степан Бандера — Символ доби	1083
Жук Сергій, проф.: Чистий серцем	223
Карбович Зіновій: Страх Москви перед волелюбним світом	605
Карбович Зіновій: Найвищий час на визвольну політику	1097
Кізко Петро: Перед чим ворог дрижить	369
Кізко Петро: Протест проти русифікаційного насильства	696
Кізко Петро: Кляса большевицьких гнобителів	1132
Орловський Євген: Доба національного визволення	247
О. П.: Австралійські рефлексії	951
Павлюк Михайло: Народний капіталізм	25, 149
Павлюк Михайло: Провал двох намірів	615
Павлюк Михайло: Стратегія Хрущова	729, 847
Павлюк Михайло: Підсумки зовнішньої торгівлі СРСР	1125
Савчук Павло: Напередодні Шевченкових роковин	963
Самодін П.: В павутинні московської брехні	967
Стецько Ярослав: Проблеми української революційно-визвольної політики	723
Стецько Ярослав: За новий суспільний лад	1113
С. М.: Боротьба в СРСР за національні права	363
С. М.: Активізація національно-визвольних рухів в СРСР	843
Тис-Крохмалюк Юрій: Давид	1083
Слобожанський П.: Кременівські крокодили плачуть...	123
Слобожанський П.: Прапороносці московського месіанізму	582
Шалдій Дмитро: Мова показників	372
Шалдій Дмитро: «Гордіїв вузол»	131
Шалдій Дмитро: Якщо завтра війна...	742
Шалдій Дмитро: «Видаїність праці» і «валова продукція»	830
Шалдій Дмитро: Неухильне піднесення... злиднів	864
Редак.: У свято Різдва Христового	3
Редак.: Не роззброєння, а визволення	483
Редак.: Самостійність, чи страх?	487
Редак.: Україна стояла сама	603
Редак.: Московський сфінкс	610
Редак.: Думки в Листопадові дні	1203
Редак.: Вічне проти дочасного	1323

Б. ІСТОРІЯ, НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО**Статті та есеї**

Алетіяно-Попівський Євген: »Шапка Мономаха« — фальсифікат Москви	276
Алетіяно-Попівський Євген: »Хорс заяснив«	225
Боднарук Іван, мгр: Україніка в португальсько-бразильських Енциклопедіях	834
Боднарук Іван, мгр: Взаємини Горбала з Федьковичем	915
Боднарук Іван, мгр: Несповнені надії	1300
Васькович Григорій, д-р: Ідея шарової побудови психіки; друковано в чч.: V, VI, VII, VIII, XI, XII; стор. 511, 633, 761, 881, 1241, 1369.	
Воропай Олекса: Радунця і проводи	403
Воропай Олекса: »Симонове зело«	653
Воропай Олекса: »Перегоня«	908
Воропай Олекса: Леля, Лада і Ладю	1023
Горняткевич Дам'ян, проф.: Ще в справі пам'ятника Т. Шевченкові у Вінніпеґу	1189
Жук Сергій, проф.: Основи скульптури	1250
Заклинський Мирон, д-р: Мазепин союзник Карло XII	489
Килимник Степан, проф.: Від Конотопу — до Полтави	1228-1358
Кізко Петро: Поезія соціалістичної прірви	321
Кізко Петро: Степан Бандера як публіцист	579
Кухар Роман, мгр: Джерела до битви під Полтавою	999
Купнір Михайло, мгр: Правильне розуміння Бога	168
Купнір Михайло, мгр: Габріель Марсель і християнський екзистенціалізм	753, 871
Купнір Михайло, мгр: За повноту людства	1119
Мосендз Леонід: Антін Чехов — поет без світогляду	749
Мухин Михайло, проф.: Більше світла; друковано в чч.: I, II, III, IV, V, VI; стор. 107, 157, 281, 395, 501, 625.	
Мухин Михайло, проф.: В путях Шайтана; друковано в чч.: IX, X, XI, XII; стор. 977, 1143, 1207, 1349.	
Наумович Софія: Марія Башкирців	411
О. Д.: Слина Сатани	307
О. Д.: Зброя проти Нескорених	707
Полонська-Василенко Н., проф.: Українська Академія Наук, якою вона справді була	648
Савчак Володимир, мгр: Бендерська конституція	381
Терещук Петро: Нариси з найновішої історії; друковано в чч.: IX, X, XI, XII; стор. 987, 1155, 1219, 1337.	
Тис-Крохмалюк Юрій: Культурно-наукова пам'ятка Княжої України	104
Штепа Павло: Нищення української вишости	136, 259
Штогрин Дмитро, мгр: Романтичні первні в творах Івана Нечуя-Левицького	1291

В. ЛІТЕРАТУРА**1. Повісті, новелі, оповідання, нарис, спогади**

Вишнівський О.: Вапнярка (спомин)	541
Жук Сергій: Три казки	576
Гертруда фон Ле Форт: Вежа стійкості (оповідання, перекл. Л. Ч.)	1397
Данський О. Над Іртішем (з повісті »Кінгір«)	1385
Клен Юрій: Черга	191

Лукиняненко Марія: Старогрецькі міти (спроба переказу); друковано чч. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, сторінки: 47, 175, 293, 427, 525, 663, 773, 893, 1015, 1171, 1257, 1376.	
Мірний Іван: Василь Доманицький у Колодистому (спомин)	1264
Олексіюк-Олесеви́ч Т.: Спогад про Гната Хоткевича	473
Орестович Ф.: Плавба по безкраїх хвилях	193
Орестович Ф.: З чужини на чужину (оповідання)	344
Орчі: Багряний Квіт (повість, перекл. О. Д.); друковано в чч. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI; стор. 80, 205, 329, 449, 555, 685, 795, 931, 1059, 1179, 1275.	
О. П.: Спомин про Юнацтво ОУН	1035
Радіон Степан: Людолови (новела)	466
Тис Юрій: Пориви (уривок із повісті)	921
Фурман Артур: Іх було дев'ятнадцять (нарис)	677
Фурман Артур: «Не стріляйте, брати!» (спогади про незабутнє літо 1953 р. у Воркуті)	783
Фурман Артур: Одержимі духом Бандери (нарис)	1046
Ян Г. Василь: Чингіз-хан (роман, закінчення)	63
Штепа Павло: Ти переміг, Галілеяніне!	35
— «Воюючий безбожник» (перекл. з болгарської)	350

2. Поезія, поеми, елегії

Бора Богдан: Пісня про повстанку; Каменярі	60-61
Бора Богдан: Замовкли Музи	156
Бора Богдан: Вічне; Авійова стайня; Приреченість	173-174
Бора Богдан: На золотих покосах; Загублена весна; Ремінісценції	203-204
Бора Богдан: Краса	222
Бора Богдан: Сні	258
Бора Богдан: Незрячі	275
Бора Богдан: Гречкосії; Не озлоби; Благословенні	291
Бора Богдан: Проводи; Че-ча... ..	327
Бора Богдан: На перехресті; Заходів	380
Бора Богдан: Прокляття; Смерть листка; До Зерова	424-426
Бора Богдан: Неділя	437
Бора Богдан: Новоріччя; Музиці	448
Бора Богдан: Батько; Визволення	624
Бора Богдан: На полустанку; Вірі Річ	676
Бора Богдан: Шляхи; Еволюція	966
Бора Богдан: Над книгами; Метафізичне	976
Бора Богдан: Яничари; Правнуки	1123
Бора Богдан: Скажу тепер; Провесна	1167
Бора Богдан: Страх; Щасливі... ..	1240
Бора Богдан: Весна; Молодик	1256
Буряківець Юрій: Птиці	1012
Буряківець Юрій: Потоп	1271
Буряківець Юрій: Блудний Син	1381
Верес М.: Ворогам	23
Верес М.: Перший сніг	61
Верес М.: Сніг паде	192
Верес М.: Після грози	447
Верес М.: Крайні	538
Верес М.: Це буде так... ..	752
Верес М.: Ти відійдеш	912
Верес М.: Скажи... ..	880
Верес М.: На пероні	1170

Верес М.: Музиці	1304
Верес М.: Жнива	1384
Верес М.: Столицям; Виклик	1400-1401
Володимир Р.: Епілог	172
Володимир Р.: Дух часу	305
Галичко Микола: Зелені Свята	551
Жук Сергій: Може я засну в країні горя; В давнім Єгипті	1034
Жук Сергій: Сон	1168
Жук Сергій: Не дзвенять	1399
Курилас Богдан: Служі Божому Кир Андрієві	11
Курилас Богдан: Паризький Собор	45
Кізко Петро: Прочатуй одну ніч...; Ой далеке село	306
Кізко Петро: Сучасний пейзаж	379
Кізко Петро: Так тихо...	438
Кізко Петро: Листоноша	447
Кізко Петро: Буває так...; Присвята Рокові	470
Кізко Петро: Зумій уздріть	540
Кізко Петро: Тополина даль	552
Кізко Петро: Я люблю...	1357
Коломієць Тамара: В краплинах сонця	575
Легіт Андрій: Хотів би я...; Відгремів огняний буревій; Я п'ю надхнення...	1034
Легіт Андрій: Хустина; Бува...	1169
Лубська Ольга: Утрата; Несподіване; Холодно серцю; Квітка Невідомому; У втомі, серце, прихилися; Ходили сни	913-914
Лубська Ольга: Падуть жолуді	930
Лубська Ольга: Схід Сонця; Мов чорний лебідь	1032
Лубська Ольга: Ти не садила	1218
Лубська Ольга: Степами дні пливуть; Тихі мальви	1239
Лубська Ольга: Мамо, Христос народився!; Замітають сніги	1326
Мурович Лариса: Крути	6
Мурович Лариса: Відсвіт	
Мурович Лариса: Лист; Отаман Воля	34
Мурович Лариса: Подвійна легенда (О. Б. — О. Т.)	173
Мурович Лариса: Слідами Предків	200
Мурович Лариса: Селянкам на Рідних Землях	254
Мурович Лариса: Вранішня молитва	292
Мурович Лариса: Невияснене Слово	326
Мурович Лариса: Вірність; Напередодні	328
Мурович Лариса: Вдячність	371
Мурович Лариса: Наше завдання; Вихор	425
Мурович Лариса: Привид	438
Мурович Лариса: При брамі в'язниці	524
Мурович Лариса: Побратими; Похід	539-540
Мурович Лариса: В черзі за хлібом	552
Мурович Лариса: Відсутність; Голос; Розгублені перли	553-554
Мурович Лариса: Повстанський стяг	604
Мурович Лариса: Післанці	647
Мурович Лариса: Піонери; Безіменний герой	675
Мурович Лариса: Хрест; Дім	712
Мурович Лариса: Рідний Край; Вічна сила	812
Мурович Лариса: При огнищу; Чорнозем	870
Мурович Лариса: Правдивий сон	1011
Мурович Лариса: На хвилях надхнення; Любов	1124
Мурович Лариса: Джерело світла; Євшан-Зілля; Любов; В пущі	1141-1142
Мурович Лариса: Мандрівка	1227
Мурович Лариса: Вітчизні	1270
Мурович Лариса: Уява і Дійсність; Нерозлучність	1303

Мурович Лариса: Горючий кущ	1375
Мурович Лариса: Де гомін Вічності	1396
Мурович Лариса: Лелеки; Троянда	1402
Ольжич О.: Дні зводяться	148
Петефі Шандор: Пророцтво (перекл. Ф. Балицький)	46
Полтава Леонід: Невгасиме Слово	203
Савчук Павло: Пам'яті Степана Бандери	1088
Синицький Максим: Великодня молитва	368
Славутич Яр: Правдоносці	201
Шевченко Тарас: І Мертвим, і Живим, і Ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє	244
Шекспір Вільям: Сонети (переклади: І. Франка, М. Славінського, Яра Славутича, О. Зуєвського)	1403
Щербак Микола: 15 жовтня 1959	1087
Щербак Микола: Україна	1095

Г. ОГЛЯДИ Й КРИТИКА НОВИХ ВИДАНЬ

Державин Володимир: Незаступний компедій про сучасний стан проблеми Захід-Схід	113
Курилас Богдан: Рух за кращий світ	713
Мак Ольга: »Конотоп під мікроскопом«	1415
Наумович Софія: Майстерні переклади	115
Наумович Софія: Цікаві оповідання	115
Наумович Софія: Корисний есей	356
Наумович Софія: Не цей клімат	1072
Наумович Софія: Культурна книжка, але не без »гріхів«	1195
Наумович Софія: Записки пацифіста	1196
Наумович Софія: Проблема »націоналістичности« письменника	1198
Наумович Софія: Повне видання творів Т. Шевченка	1430
П. С.: »Три покоління«	594
Савчук Павло: Вартісний підручник	227
С. М.: »Найреалістичніший реалізм«	956
Славутич Яр.: Новий твір про гетьмана Івана Мазепу	1071
Степанківський З.: Маловідома вартісна праця про Україну	1406
Тис-Крохмальюк Юрій: Вартісний твір	1075
Ч. Л.: Барвисті листопади	1305
Ч. Л.: Найбільший ворог — страх	1007
Штепа Павло: Деякі зауваження до наших англомовних видань	1191

Г. РІЗНЕ

З підпільної боротьби

О. Д.: Атенат на генерала Кучеру	439
О. Д.: Командир Мирослав Онишкевич — »Орест«	942
— : Свідчення ворога (3 документів про боротьбу УПА)	813

В поневоленій Україні

Г. Д.: В Москву, в Москву, в Москву	1433
К. П.: Нотатки про літературне життя в Україні	590
К. П.: Компартійні шкварки	826
Щалдій Дмитро: Товариство ідеологічної отрути	1310

Некрологи

— : Волюча втрата	475
— : Наша втрата	825

Камера-обскура

Г. В. Д.: Лепетання отруєних московською блекотою; Політрук на кону; »В зачарованому колі«; Логіка навиворіт; »Історичний архів« п. В. П. Стахова; Трафаретність рецензента про... трафаретність	229-238
Г. В. Д.: Про »дискусію« пана Шемердяка	1318
Слобожанський П.: За яку свободу боретесь?	476

З листів до Редакції

Левченко С.: Лист до Редакції	353
Павлюк Михайло: »Ідеологія і коекзистенція«	617
Пан'є С.: Лист до письменниці Галини Журби	354
Самодін П.: Лист до Романа Ільницького	1191
Пресовий Фонд »Визвольного Шляху«, стор. 117, 238, 357, 468, 598, 718, 1200.	
Зміст журналу »Визвольний Шлях« за 1960 рік	1435

З Різдвом Христовим і Новим Роком сердечно вітаємо всіх наших Співробітників, Заступників, Кольпортерів, Передплатників і Читачів та бажаємо веселих Свят і щасливого Нового Року.

Зокрема вітаємо українських націоналістів на Рідних Землях, на засланнях і в тюрмах, та в усіх країнах вільного світу.

Складаємо найсердечніші побажання українському народові, Ієрархії обидвох Українських Церков, українським установам і організаціям та всім українцям на чужині, що живуть і працюють для справи визволення України.

Христос Родився!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

ВСІХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« ПРОСИМО НЕГАЙНО СПЛАТИТИ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЗА ВІЖУЧИЙ РІК ТА ВНЕСТИ ПЕРЕДПЛАТУ НА РІК НАСТУПНИЙ. ПАМ'ЯТАЙТЕ, ЩО СОЛІДНИМ І ТОЧНИМ ВПЛАЧУВАННЯМ ПЕРЕДПЛАТИ — ДОПОМАГАЄТЕ У ВИДАВАННІ ВАШОГО ЖУРНАЛУ, А ВОРГАМИ — ЙОГО РУЙНУЄТЕ! СПЛАТІТЬ ВОРГИ І ВІДНОВІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ДОКАЖІТЬ ДІЛОМ СВОЮ СОЛІДАРНІСТЬ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ!

**КОЖНИЙ СВІДОМИЙ УКРАЇНЕЦЬ І УКРАЇНКА ЧИТАЄ,
ПЕРЕДПЛАЧУЄ І ПОШИРЮЄ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-
ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»**

60

- «Визвольний Шлях»: стоїть на традиційних християнських, національно-соборницьких духово-культурних засадах української нації, випланих і стверджених нашим славним минулим;
- «Визвольний Шлях»: пропагує ідеї Українського Національно-Визвольного Руху;
- «Визвольний Шлях»: заступає концепцію власних сил українського народу і української самостійницької суверенної політики та виховує конструктивні державно-творчі сили;
- «Визвольний Шлях»: пропагує спільний фронт поневолених Москвою народів, що борються за свої національні самостійні й суверенні держави на етнографічних територіях;
- «Визвольний Шлях»: обговорює проблеми Української Національної Революції, програми, ідеології, стратегії і тактики;
- «Визвольний Шлях»: друкує публіцистичні й белетристичні крайові матеріали сучасного українського революційно-визвольного підпілля;
- «Визвольний Шлях»: містить статті і праці кращих українських загальновідомих авторів на міжнародні, внутрішньо-українські, економічні, психологічні, суспільно-виховні, наукові, літературні й мистецькі теми;
- «Визвольний Шлях»: друкує кращі твори української літератури: оповідання, новелі, повісті, поезії, спомини і т. п. Містить переклади кращих світових авторів. Плекає, поширює наші духові й культурні цінності;
- «Визвольний Шлях»: є вірним і щирим приятелем кожного українця на чужині, служить інтересам українського народу, будить приспане сумління і ставить перед очі кожного Україну, її визвольну боротьбу, що безперервно ведеться й досі на Рідних Землях.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — це ваш журнал, видається виключно Вашими матеріальними засобами, жертвовною співпрацею його Співробітників, Заступників і Кольпортерів. Не забувайте про свій обов'язок: вплатіть передплату, приєднайте нових читачів і передплатників та всюди поширюйте його серед української еміграції.